

Одрехова

В МИНУЛОМУ

1419 - 1999

Фундація Дослідження Лемківщини
Бібліотека Лемківщини ч. 19

Іван Майчик

Микола Цуприк

Одрехова

в минулому

1419 – 1999

*Видана до 580-річчя першої письмової
згадки про село Одрехову*

Під редакцією
Ярослава Швягли

Львів – Каменяр
1999

На обкладинці – архівна фотографія печаток
громадського уряду села Одрехова середини XV ст.

Правління Фондації Дослідження Лемківщини (ФДЛ)
у Львові складає сердечну подяку меценатам
п. Ярославу Кобелі та
п. Миколі Сивику.

© Микола Цуприк, 1999
© Опрацювали Іван Майчик та
Тарас Майчик
© Фотографії Тарас Майчик
© Опрацювання музичного
тексту Остап Майчик

Про Одрехову

Від упорядника

Відаючи читачеві книжку про Одрехову, яку написав сільський вїт Микола Цуприк і заповів своїм онукам, а не трактуючи написане як науково-історичний документ, ми повинні відзначити неабияку цінність цієї праці. Написана вона на основі віковичних переказів та легенд. Як згадує вїтова старша дочка Анна, „батько часто ходив до людей старшого віку, а найчастіше до старожилої селянки Кавовчихи, яка прожила 104 роки, і від неї багато записував“. Крім того, немало цінних переказів та різних історичних епізодів можна було почути в читальні „Просвіти“, де часто збиралися селяни, оповідаючи старовинні перекази, бувальщину з історії рідного села.

Ще одним джерелом, яким міг скористатися сільський вїт, були давні книги з різними записами про Одрехову, що зберігалися в сільському громадському уряді.

Глибока інтуїція, талант і працьовитість сільського вїта, який за всяку ціну прагнув залишити слід про Одрехову своїм внукам, спричинилися до появи неоціненого скарбу.

Народився Микола Цуприк 6 січня 1900 року в небагатій селянській сім'ї. Після закінчення місцевої початкової школи на „відмінно“, разом зі своїм найщирішим товаришем, а моїм родичем Іваном Середеньським поступив до Сяніцької гімназії (гімназія була найстаріша в Польщі, знаходилася 20 кілометрів від Одрехови, а заснована у 1523 році. Закінчивши четвертий клас гімназії, Микола осиротів. Довелося хлопцеві покинути навчання, бо мусив подбати про інших членів сім'ї, яких уже нікому було утримувати. І щоб не пропало невелике газдівство – одружився 19-літнім юнаком. Добрий господар і взірцевий сім'янин привернув увагу сільської управи. Його слухали, з ним радилися.

Сім'я Миколи Цуприка поповнилась. Дружина народила йому трьох дочок. За гострий розум, чесність і порядність, односельці обрали його вїтом гміни.

Примусово-насильницьке переселення у 1946 році закинуло Миколу Цуприка в село Личківці Гусятинського району Тернопільської області. Він з боєм спостерігав, як односельчани гинули з розпуки, голоду і від радянського терору.

Через деякий час М. Цуприк переїхав у місто Золочів до дочки, яка вийшла заміж, а згодом поселився на околиці Львова (Збоїща) у старшої сестри Анни. Розчарований і зневірений, обмежував себе спілкуванням з людьми. Рідне село залишалося казкою його подальшого життя. Помер М. Цуприк 17 квітня 1978 року. Виникла потреба розповісти про нього. Так з'явилася книга Миколи Цуприка „Про Одрехову“. Вона містить 14 розділів.

1. Вступ.
2. Географія та геологія.
3. Рослинність.
4. Тваринний світ.
5. Назви.
6. Люди.
7. Віра.
8. Звичаї.
9. Весілля.
10. Хрестини.
11. Похорон.
12. Святий вечір.
13. Побут.
14. Історія.

Окрім розвідок за цими розділами у книзі поданий документальний реєстр священників с. Одрехови та перелік солтисів і війтів.

Деякі розбіжності з історичними подіями має 14 розділ, бо оснований лише на переказах, а не на історичних документах. Та все ж залишаємо усе так, як подав Микола Цуприк, бо саме так трактували історичні події селяни і саме так їх сприймав народ, що зафіксував сільський вїйт.

Цінність цієї книжки насамперед у тому, що вона допоможе простежити різнобічність життя українського карпатського села протягом тривалого історичного періоду в сусідстві з поляками. Це перша книжка про Одрехову, де більшість розділів – унікальні. Неоціненними скарбами для фольклористів та науковців є розділи: „Звичаї“, „Весілля“, „Хрестини“, „Святий вечір“, „Побут“, „Віра“, „Назви“. Зауважмо, що автор передмови цього видання книги про Одрехову, Іван Майчик, записав мелодії до текстів народно-обрядових пісень і упорядкував збірник цих пісень та інструментальних мелодій. Їх високо оцінив композитор Станіслав Людкевич, відзначаючи, крім іншого позитиву цікаве багатоголосся записаних мелодій.

Мову спогадів М. Цуприка залишаємо такою, якою вона була в його рукописі. Виправлено лише особливо помітні помилки. Тепер, коли центральний державний Історичний Архів України у Львові видав унікальну пам'ятку „Акти села Одрехови XVI - XVII ст.“ (упорядники І. Керницький та О. Купчинський, „Наукова Думка“, Київ, 1970), у якій вміщено актові документи, складені в с. Одрехова сільськими війтами впродовж століть, що є єдиним відомим комплектом документів сільського самоврядування доби феодалізму, написаних українською мовою, мусимо визнати цінність рукописної пам'ятки, що містить багато елементів живої розмовної мови¹. Отож, ці дві праці становлять цілісність і допомагають пізнати історичне минуле села Одрехови. Доводиться лише висловити жаль з приводу того, що до сьогодні ще не використаний багатий матеріал про Одрехову, який зберігається в архівах міст Сянока, Перемишля, Львова, Ряшева, Риманова, Березова, Гачова, Кракова, Варшави².

Тут подаємо перелік джерел, які містять цінну інформацію про село Одрехову:

1 „Акти села Одрехови...“ Керницький І.О., Купчинський О., Київ, 1970.

2 розділ в „Ілюстрованій історії Лемківщини“, вид. у Львові 1936 р. Ю. Тарнович, який вміщуємо у книзі.

3 „Привілеї села Одрехови“ Й. Суліш, Львів 1902 р. („Prywileje wsi Odrechow“)

4 Wl. Kucharski „Sanok i sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagellów“ (Lwów, 1906).

5 „Akta grodzkie i ziemskie“ (25 томів) Liski i Prochaska,

7 „Історія України-Руси“, т. 6. с. 207. Грушевський М.

8 Wojewódzkie Archiwum państwowe w Krakowie Wawelu. Akta Bieckie.

9 Baliński. T. Lipiński. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. Wyd. 2. t. II. Warszawa 1885 r.

10 „Zróżdła dziejowe“ a t., „Kwartalnik Historyczny“ aw. Pawiński, Jabłonowski. Warszawa.

11 „Starodawne prawa polskiego pomniki. Halcel Kraków.

12 Fastnacht. „Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340-1650“.

¹ Подаємо далі вступну статтю із книжки „Акти села Одрехови“

² Упорядником опрацьовано ряд книжок і документів (подані вище), до яких скеруємо усіх, хто б хотів більш докладно прослідкувати історичну спадщину славного села.

13 „Słownik Historyczno-statystyczno-geograficzny Galicji. Biblioteka zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu pk ps 1826/III T. 3, St. 115, Fr. Siarczyńskiego.

14 Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD). Warszawa.

15 Archiwum Biblioteki Czartoryskich t. Besko-Odrechowa.

16 Księgi przemyskie i Arcybractwo Kapłańskie w Krośnie.

17 Archiwum biskupskie w Przemyślu.

18 Archiwum biskupskie w Brzozowie. księga # 155. Wizytacja. 6/6 1669 r.

19 Archiwum Urbańskich w Haczowie 6/6 1669 r. 1780-1944 r.

21 Історія Перемишської Єпархії. Добрянський.

22 Др. М. Я. Ладжинський „Сянок и его окрестности“, збірник Гал. руськ. Матиці. Львів, 1930-1934 pp.

23 St. Rymar. „Haczów wieś ongiś Królewska“ 1962.

24 Wł. M. Matusz „Rymanów dzieje miasta i źródła.“ Rzeszów 1985 r., str. 266.

25 Wacław Aleksander Maciejowski: „Pierwotne dzieje Polski i Litwy zewnętrzne wewnętrzne“. Warszawa, 1846, St. 604, „Granice Polski, od strony Rusi...“

Проаналізуємо „Словник Географічний Королівства польського та інших Слов'янських Країв під редакцією Б. Хлебовського 1889 р., с. 266. У цьому словнику, що нараховує кільканадцять томів, дивують заголовок і текст, написаний польською мовою, а назва староства – українською. Тут вміщено дві сторінки про Кметів с. Одрехови. Невідомо, чи документ переписаний зі старих актів с. Одрехови, чи писар теж, укладаючи текст словника намагався перекласти його польською мовою (якщо так, то знав її дуже слабо), а з цієї причини у словнику знаходимо чимало перекручень і помилок. Перекручені прізвища селян Одрехови спонукають до прикрого висновку, ніби в селі жили тільки поляки, а їх тоді було лише кілька родин, і з'явилися вони в селі на початку ХХ століття.

Це не означає, що в селі не могло бути не типових українських прізвищ. Жили, наприклад, Гарауз, Понтус, Пінчар, Лайтар, Струс, Шрайбен, Ракочий, Шубер та інші люди. Невідомий писар так записав одрехівських селян:

Іван Гаврильчак – Iwan Gerwilcza Іван Гервільча

Гриць Вернейчин – Hricz Wiernicza Гріч Верніча

Яцко Пелляк – Jaczko Piolak Ячко Піоляк

Стець Голдишів – Stecz Koldiszow Стеч Колдішов

Гриць Романчин – Hricz Romancze Гріч Романче*.

* Сільські писарі впродовж століть перекручували і наше прізвище: Mańczak, Mauczyk, Mańczyk і лише від 1849 року почали писати – Majczyk.

Одне слово, кожне прізвище має інше тлумачення українською і польською мовами.

Дивує, що „Słownik“ виданий у 1889 році, і автори словника напевно звернули увагу, що сторінки про Одрехову містять недоречності. Це помітно і в тексті без прізвищ. Наприклад „osiadlich“ замість „osiadlych“, „wyez“ замість „wiez“, „wsi“ замість „wsi“, „wieiczej“ замість „wieiczej“ і т. д. Невідомо, чим керувалися автори відомого „Словника“.

Слід зауважити, що перша читальня „Просвіти“ на Лемківщині була заснована саме в Одрехові у 1892 році. Згодом їх було у селі чотири, тобто, кожна частина села мала свою власну читальню, бібліотеку, концертне приміщення. Правдоподібно, першим з села Одрехови, хто здобув вищу освіту був Іван Зятик – „писарів з гори“. Він народився у 1899 році. Середню освіту здобув в Сяницькій гімназії ще за панування Австрії. Згодом поступив у Перемиську Духовну Академію, яку закінчив уже при Польщі в 1923 році. З 1925 до 1935 року був префектом Української Католицької Семінарії в Перемишлі. В 1936 році його скерували на роботу у львівський монастир редемптористів, що був на Голоско, та в церкву святого Климентія. Тут він працював до 1948 року, доки не з'явилися офіційні заборони на греко-католицькі церкви і її розгалуження: редемптористів, студитів та василіан. Згодом переїздить в село Унів Перемишлянського району як настоятель монастиря, а після арешту архієпископа Й. Сліпого Іван Зятик став генеральним вікарієм Греко-католицької церкви¹. В 1949 році служба безпеки (КГБ) в монастирі зробила обшук. Бібліотека, що належала монастирю, зберігала чимало цінної літератури. Оскільки і редемптористи, і студити своїми проповідями ніби-то поширювали „католицизм“, монахів та свя-

Іван Зятик – генеральний вікарій греко-католицької церкви

¹ До І. Зятіка орден редемптористів очолював бельгійець Йосиф де Вохт. (У 1948 році Вохта примусили виїхати в Бельгію)

щеників цих орденів радянська влада жорстоко переслідувала. В одному із протоколів допиту Івана Зятика у Львові² читаємо: „Признаю, што я хранил літературу антисоветского содержания, однако в том не переследовал никакой цели“.

Це єдиний аргумент звинувачення. Примусове зізнання стало причиною арешту вікарія Івана Зятика. Його заарештували 1 січня 1950 року в селі Унів, а відправили в'язнем у Львів 24. І. 1950 року³, інкримінуючи статтю 54-10 2-а УКССР „За активну діяльність серед населення в пропагуванні греко-католицької віри і Папи Римського“⁴. За свідченням очевидців, Іван Зятик був закатований у таборі в Сибіру 1952 року⁵.

Та на цьому не можна закінчити свою розповідь про першого вченого села Одрехови. Його рідна сестра Ксеня, яка також мала вищу освіту і проживала в той час у рідному селі Одрехова, доконче хотіла довідатись про долю свого заарештованого брата. Був 1944 рік. З села відступили німці, на їх місце прийшла діюча Червона Армія. У сім'ю Зятиків поселили кількох офіцерів (підполковника і майора). Добросердечна сестра священника Зятика, яка закінчила вчительську семінарію в Перемишлі, розказала, що має деякі коштовності, і хоче їхати до Львова, щоб відшукати брата. Офіцери взялися „допомогти“ і повезли її. Але куди? Донині ніхто не знає, де поділася Зятик Ксеня, жінка з Одрехови 1913 року народження...

² Архів Служби безпеки України, що на вул. Бандери, 1. Справа №8908. Слідчі: капітан Хожулін та кагебіст Горюн.

³ Операцію проводили: лейтенант Мамушев, лейтенант Ворона. Серед них був священник Курчаба, а також начальник Перемишлянського КГБ майор Вожко.

⁴ Справа № 8908.

⁵ „...Зятика дуже били. Незважаючи на повну невинність, його засудили і заслали в Сибір. Там у Велику П'ятницю 1952 р. замучили, забили палицями“. (Вістку подав єп. Володимир Маланчук, ЧНІ в листі з 17. 12. 1956 р. і єп. Василь Величковський у листі з 22. 04. 67 р. газ. „Наш Меморіал“ ч. 10).

Іван Зятик після арешту

Духовну академію у м. Перемишлі закінчив також другий одрехівець – ровесник І. Зятика – С. Середенський, який мав парафію у Медиці. Помер на Західних територіях Польщі у 1978 році.

Ще один одрехівець, який здобув вищу освіту за Австрії і Польщі, був Стефан Зиньо Семанів. Він закінчив три курси Львівського університету, а завершив навчання у Празі. Здобув фах інженера.

Четвертий виходець з села Одрехови, який здобув вищу освіту, був Микола Гнатик 1916 року народження. Закінчив у Граці (Австрія) університет, працював в Університеті м. Чикаго в Америці. Помер 1997 року.

Зрозуміло, що в селі Одрехова мистецьке життя було дуже насиченим. Окрім різновидних ансамблів сільських музик, між якими існувало таке своєрідне змагання, часто виступали хорові колективи; шкільні, церковні, просвітянські. Автор М. Цуприк мало згадує про сільських музик, яких в селі було чимало. Це одрехівські музика вперше (бо вже в 30-і роки) записали платівки з народними піснями та мелодіями. Були це брати Гюлютяки-Кузяни, які виїхали до Америки у 1900 роках (фірма Columbia Phonogram Company Inc. New York USA. Orch. „Bratia Holutiaky Kuziany“ зі співом № 27260-F 112564). Крім вищезгаданих братів зі своїми ансамблями були брати Ваніки, Цуприки, Майчики, Зині, а також музиканти, що приєднувалися до них: Зятик – кларнет, Лабяк – скрипка, Степан Сороканич, Іван Барна з Пасвиск, Семан Зиньо – скрипка, Сивичок – скрипка, бубен, Бобак – контрабас та інші.

Склад одрехівських музик був переважно такий:

- кларнет як сольюючий інструмент;
- перша скрипка;
- друга скрипка-секунд;
- труба;
- флейта, бубен або контрабас.

З появою акордеона в селі змінився склад оркестру, в який входили такі інструменти:

- перша скрипка;
- друга скрипка-секунд;
- акордеон;
- саксофон;
- бубен;
- контрабас.

Перший акордеон в селі, спроваджений з Італії, мав Микола Костик. Інструмент на той час був дуже дорогий.

Другим популярним акордеоністом, вже у війну, був Стефан Цуприк, який після переселення проживав в селі Нагірне біля Самбора.

Троїстої музики в селі ніхто не пам'ятав.

Одрехівські музики багато виступали в інших селах Сяницької округи, серед них були і польські. Завдяки широкому спілкуванню з'явилося в селі багато нових пісень та мелодій, які з часом трансформувались на одрехівський кшталт.

Співи і музика відрізняли село від інших сусідських. Про це явище може сказати тільки той, хто хоч раз чув ті одрехівські співи. Сяницький диригент і композитор, чех за походженням Ф. Доліста, який у 1928 році побував у селі на весіллі, сказав так: „Скільки живу на світі, а чогось подібного ще не чув! Тут співають і діти, і старі, ніби всі вродились співаками! Ці пісні надзвичайно мелодійні, а головне, що виконують їх багатьма голосами“.

Граф Й. Муравський, що був послом до Варшавського Сейму і мав свої майна поруч, добре знав мого батька і шанував його (батько грав на кількох інструментах: трубі, флейті, контрабасі). Одного разу граф зустрівся з нами, коли ми з батьком їхали в поле, на Пасвиська. Сіли біля джерела, що було в графських луках. З села доносились співи, бо саме відбувалося весілля на долішньому кінці села. Граф частував батька дуже пахучим ромом. Запам'ятався мені вислів графа Муравського: „Знаєш, Янку, – казав до тата, – люблю ваш співучий народ. Зізнаюся, що те, що я чую, є божественне. Запевняю тебе, що такого співучого села не знайдеш на світі“¹. Я був гордий від того, що такий пан аж так високо цінує наш спів.

Може виникнути питання, мовляв, як це так? Надзвичайно співоче село, а не було жодної фольклорної експедиції, жодних пісенних записів... Власне кажучи, дивує і нас цей недогляд. Спробуємо пояснити його словами упорядника багатотомної праці О. Кольберга А. Квілецького „Dzieła wszystkie“, ст. XI.

„Якби Кольберг міг приділити більше уваги Лемківщині, то мали б ми матеріал більш репрезентативний для культури лемків. Недостатність його спричинена передусім фактом, що свої етнічні дослідження у тих місцях Кольберг організував завдяки особистим контактам з власниками помість, розташованих в річищах верхнього Сяну та Вислоку“².

¹ „Wiesz Janku, kocham wasz śpiewający lud. Przyznam się że to co słyszę jest Boskie. Zapewniam cię że tak śpiewającej wsi nie znajdziesz na świecie“.

² Gdyby Kolberg mógł poświęcić więcej uwagi Zachodniej Łemkowszczyźnie, mielibyśmy materiał bardziej reprezentacyjny dla kultury Łemków. Ten brak wynika przede wszystkim z faktu że swe

Із спогадів старого вйта села Одрехови Мурайки, який вйтував від 1884 до 1890 року, довідуємося, що вчений О. Кольберг мав приїхати в село влітку 1885 року, – такий сигнал в селі був. Кольберг тоді зупинився в містечку Риманові у Потоцьких, за 8 км від Одрехови. Та через великі зливи не зміг дістатися до села, бо в Одрехівках у той час ще не було моста. Анна Потоцька тоді сказала: „Співоча Одрехова не діждалася Кольберга“³.

Вдруге, коли Кольберг побутував у Заршині і Новосільцях, за 5 км від Одрехови, його приїздові перешкодила хвороба: він застудився. А взагалі, як пише інший упорядник: „Dzieł wszystkich“ Б. Лінте „Збір матеріалів сяніцьких розпочав Кольберг в 1861 році“⁴. І далі: „Матеріали, вміщені у томах 49, 50 і 51 (а це фольклорні матеріали під назвою „Sanockie Krośnieńskie“ належать до найцінніших з усієї рукописної спадщини Кольберга. Чого вони варті, досконало здавав собі справу сам Кольберг“ („Dzieła wszystkie“ str. XV).

На ст. VI упорядник Лінте пише: „...він мав намір показати народну культури тієї частини Підкарпаття, причому особливу увагу приділяв дослідженню культури руської (української) народності – лемківської“⁵.

Тож хоч конкретно вчений до Одрехови не приїхав, усе ж фольклорний матеріал, зібраний в околицях нашого села, відноситься до найцінніших в рукописному спадку Кольберга. А налічує цей спадок понад 70 томів!

Якщо О. Кольберг організовував свої експедиції через панські двори, то інший вчений, академік Ф. Колесса, який записував у 20-і роки і видав понад 800 лемківських пісень, організував свої експедиції за допомогою священиків⁶. Академік також був близько від Одрехови, але в селі не побував.

Мій батько мав чимало добрих друзів музикантів, серед них були і люди польського походження. Їх товариські взаємини badania terenowe na owym obszarze Kolberg organizował w oparciu o kontakty osobiste z właścicielami dworów znajdujących się w dorzeczu górnego Sanu oraz Wisłoka”.

³ Śpiewająca Odrzechowa niedoczekala się Kolberga.

⁴ Zbieranie materiałów Sanockich rozpoczął Kolberg w r. 1861. Цей же автор далі пише: Materiały zawarte w tomach 49, 50 i 51 DWOK (а це фольклорні матеріали під назвою „Sanockie – Krośnieńskie“) należą do najcenniejszych w spuściznie rękopiśmiennej Kolberga. Z ich wartości zdawał sobie doskonałe sprawę sam Kolberg.

⁵ „...zamięrał on ukazać złożoność kultury ludowej tej części Podkarpacia, przy czym wyraźny nacisk kładł na badania kultury ludności ruskiej – (ukraińskiej) łemkowskiej.

⁶ Переважно, це були православні священики.

тривали десятки років. Та коли несподівано ми змушені були покидати свої рідні хати, жоден з поляків не поділяв нашого горя: виглядало, що всі довкола чекали цього страшного присуду. Протягом двох днів ціле село під жорстоким і пронизливим наглядом польського війська було вивезене на станцію в Заршині. День і ніч вантажили люди на вагони рештки свого газдівства, котрі вдалось забрати. Із 570 дерев'яних хат с. Одрехови через кілька місяців після виселення, залишилося лише 90. У ці хати згодом заселили поляків. Решту їх розграбували дощенту. Порозтягали навіть надмогильні плити, пам'ятники.

С. Серединський та М. Костик

Дев'ять транспортів було відправлено із Заршина до Радянського Союзу – і кожен з них в інше місце, інший район, переважно на Тернопільщину. Скинули людей на залізничній станції, і довелося переселенцям чекати на поселення по 2-3 місяці під голим небом. Деякі села були знищені війною: хати без вікон, без дверей, і в них наказували переселенцям жити.

Глиняні хати, що переважно були в Тернопільщині, не приваблювали мешканців гір, які звикли жити в дерев'яних. Відчай, біль за втраченим, туга за усім рідним, своїм, доводили людей до божевілля, а деколи і до самогубства. Вже в перші дні перебування на чужині вдалися до самогубства І. Кастронець, М. Палицик, М. Ільчишин, С. Зиньо та інші. Десятки селян раптово помирали у вагонах на станціях, або вже на поселенні через хвороби серця.

І так село Одрехова, яке на своїх споконвічних землях проіснувало майже 600 літ, після переселення його мешканців, спорожніло. Одрехівці, які в минулому були шанованими людьми у Лемківському краї, після переселення опинились у 42-х населених пунктах переважно Тернопільщини (лише невелика їх частина була поселена біля Самбора). Місцеві люди не дуже

гостинно приймали нових сусідів-переселенців. Низька свідомість корінного населення, незвичний лемківський діалект зайшлих людей – усе це спричинилося до відчуженого і настороженого ставлення місцевих людей до приїзджих у ті роки. Та коли стали помітними працьовитість переселенця, його здібності до різних спеціальностей, обережність у спілкуванні замінилася добросусідськими стосунками.

Важко описати переживання, митарства переселенців, їх тугу за рідним краєм. Люди їздили по селех, шукаючи своїх близьких, сусідів. При зустрічах тимчасова радість переростала в сподівання, що всі ми колись повернемося в рідну Одрехову. Та час спливав, надія на повернення гасла. Деякі родини, що були розлучені переселенням, з часом з'єднувалися. Кілька десятків сімей з Тернопільщини переїхали в навколишні села Самбора: Угерці, Чукву, Найдорф, Бісковичі. Молодь пішла у школи, у вузи. Багато одрехівців здобули вищу освіту, чимало з них стали відомими визначними людьми. Це також був би цікавий розділ для написання якого потрібно часу і наполегливої праці. Підрізане міцне коріння одрехівців не загинуло! Сьогодні нащадки своїх карпатських прадідів впевнено із гордістю долучаються до розбудови незалежної України, підвищення її культурного рівня і духовного збагачення.

ІВАН МАЙЧИК

*Заслужений діяч мистецтв України,
диригент, композитор
Львів, 1998*

ВСТУП

Про Одрехову задумав я написати ще перед 40-ми роками, але різні перешкоди відтягнули цю справу. Тепер вже на старості літ, по втраченні моєї батьківщини, коли багато дечого забулося і пропало, описую отих декілька епізодів. Не пишу цього для історії, тому що все мною описане ґрунтується на старих переказах і легендах, та й дати окремих переказів не точні. Але тому, що там лежить прах моїх предків, які прожили там майже XVIII століть, тому, що там пройшли найкращі роки моєї молодості, – хотів би я своїм синам, онукам залишити уявлення про життя і боротьбу за існування наших предків.

Микола Цуприк, вiйт, 1961

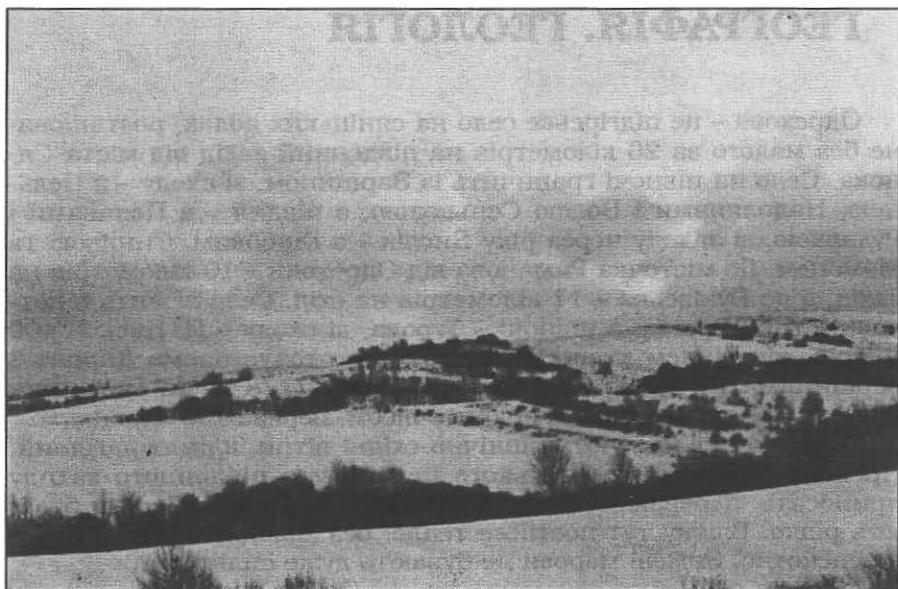
ГЕОГРАФІЯ. ГЕОЛОГІЯ

Одрехова – це підгірське село на сянiцьких долах, розташоване без малого за 20 кілометрів на південний захід від міста Сянока. Село на півночі граничить із Заршином, зі сходу – з Пельнею, Надолянами і Волею Сеньковою, з півдня – з Полавами і Рудавкою, зі заходу через ріку Вислік – з Глибоким, Синявою та Момонем. До містечка Риманова від Одрехови – 10 кілометрів на захід, а до Буківська – 11 кілометрів на схід. Село лежить в котловині між горами: з півночі – Турова, зі сходу – Патрія, – 400 метрів над рівнем моря. З півдня його оточує пасмо Карпат з вершинами Кичерою (698 м), Буковицею (778 м) та Полонник (700 м). Усе пасмо Карпат покрите лісом, переважно яловим.

Тому що тут не дують північно-східні вітри, клімат лагідний, гірський. Вітри з дуклянського перевалу, з південного заходу приносять, переважно, дощ, якого випадає багато. Посухи бувають рідко. Влітку тут постійне тепло, без холодних хвиль, але й не спекотне. Зимові морози не бувають дуже сильними.

Зимовий краєвид Одрехівських гір

Гора Патрія

Земля легка, глинкавата, урожайна. Навіть на північних схилах при доброму обробітку дає щедрі врожаї.

Територія села прорізана потоками, які спливають з гір Гомондова, Патрія, Турова, Закружа з північної сторони та плывуть до ріки Пельниці в Заршині, а з південної сторони – до ріки Одрехівки, що пливе через село. З одрехівського лісу теж плывуть до села з півночі і Одрехівкою спливають до Вислока під Момонем. Біля цих потоків часто зустрічаються джерела, у яких чиста питтєва вода.

Лінія скель нахилена верхом у бік Карпат, склад їх тевтонічний, всюди граніт і трохи піщаних порід, багато скам'янілих дерев'яних пнів.

З корисних копалин зустрічається часто нафтова ропа (у Скрипії), земний віск (в Михайлівській), кам'яне вугілля, яке ще не видобувалося в Луцовій, біла глина, якою білили печі і стіни; також є і червона глина, якою малювали хати ззовні. У її складі, мабуть, є залізна руда, з якої колись виплавляли залізо на Гамрах. Є граніт і пісок для будівництва і виробництва цементу та бетону. Місцева глина надається для виробництва цегли.

З мінеральних вод зустрічаються: у лісі – залізно-сірчана, в Пасіці – сірчано-соляна, багато йодових.

РОСЛИННІСТЬ

Рослинність Одрехови є різноманітною, тут росте все: в полі росте жито, пшениця, ячмінь, оркiш¹, овес, фасоля, біб, гречка, горох, конюшина, картопля, буряк, огірки, тютюн, капуста, морква, часник, цибуля. Є також природні луки з доброю солодкою травою. Під лісом вони надто замочені, потребують меліорації або хоча б удобрення і боронування. Якщо зробити незначний дренаж, відразу тут починає рости солодка трава.

Є також багато пасовищ, які заросли ліщиною і терном. В селі дуже багато садів із старими фруктовими деревами, ще більше – молодих щепів. Ростуть яблуні, груші, сливки – ренгльоди і угорські терносливи, трускавки, кобильохи, дуже багато черешень, волоські горіхи, агрест і порічки різних сортів. Вишень мало, трохи більше – морви і верби. У лісі росте бук, дуб, граб, явір, акація, клен, ясень, липа, вільха, осика, лоза, а також дикі яблуні, груші, чорні черешні, трохи горобини, сосни і модрини, а найбільше ялиці, висота якої досягає 30 метрів. На зрубках – багато малини, ожини, ягід, а восени – чорниць, різних медоносних квітів, з яких бджоли збирають багато лікувального меду.

Також росте багато грибів: правяки (білий гриб), козаки, лишки, сошняки, масляки, червеняки, голубінки, соровінки, барані роги, рижики, підпеньки. Грибів збирають мішками для себе та для продажу, а малини вивозять кількадесять бочок. На пасовищах є багато зарослів з ліщини, крушини, свербиуса і тернини. Там пасеться худоба, а пастухи збирають гриби, ягоди, чорниці, і горіхи, терки – скільки хто забажає.

ТВАРИННИЙ СВІТ

У лісах зараз вже мало звірів, бо ліси вирубали, залишилося приблизно півтори тисячі моргів, але і то вже молодняк. У давні часи було багато турів, ведмедів, вовків і рисі. Тепер залишилися ще дикі кабани, лисиці, олені, сарни, зайці і борсуки та видри коло рік. Є ще дрібні звірі: тхори, куніці, білки, ласиці та інші. З птахів – пугачі, сови, яструби, круки, ворони, кані, гайворони, кавки, сороки та багато дрібної птиці, котра наповнює ліси, поля і сади співом та щебетанням.

¹ Оркiш – окремих рід ячменю.

У ріках є багато риби, у потоках – раків. Колись в давнину було багато великих ставків із рибою, але зараз на їх місці розляглись луки, де косять сіно.

Ще у XIX столітті тут було так багато диких кабанів, що вони постійно нищили посіви збіжжя і картоплі. Люди мусли вартувати по ночах на полях, щоб врятувати врожай. Вовки ходили зграями, жерли овець, корів, часом навіть людей. Взимку заходили аж до села. Одного разу коло Бенька зійшлася зграя вовків. Як почали ганяти по подвір'ї, то люди мусли забити вікна зсередини дошками, а як люди кричали, то вовки ставали лапами до вікон і заглядали в хату.

А в Таньчика вовк зайшов усередину хати, з'їв лушпиння з печеної картоплі, що лежало на землі. Люди, що сиділи на печі, почали кричати, а вовк шкiрив зуби до них. У Степана Цуприка вовк загриз собаку під хатою і поніс його до лісу. На фурівці восени два вовки заїли корову, що паслася. Іван Мигаль одержав її від попівства. Одного разу вовк напав на биків, що паслися під лісом. Бик почав боронитися і рогами якомсь притиснув вовка до ялиці, задусивши його. Зі страху так тримав вовка цілу добу, вже поки люди не знайшли його і не відірвали від здохлого вовка.

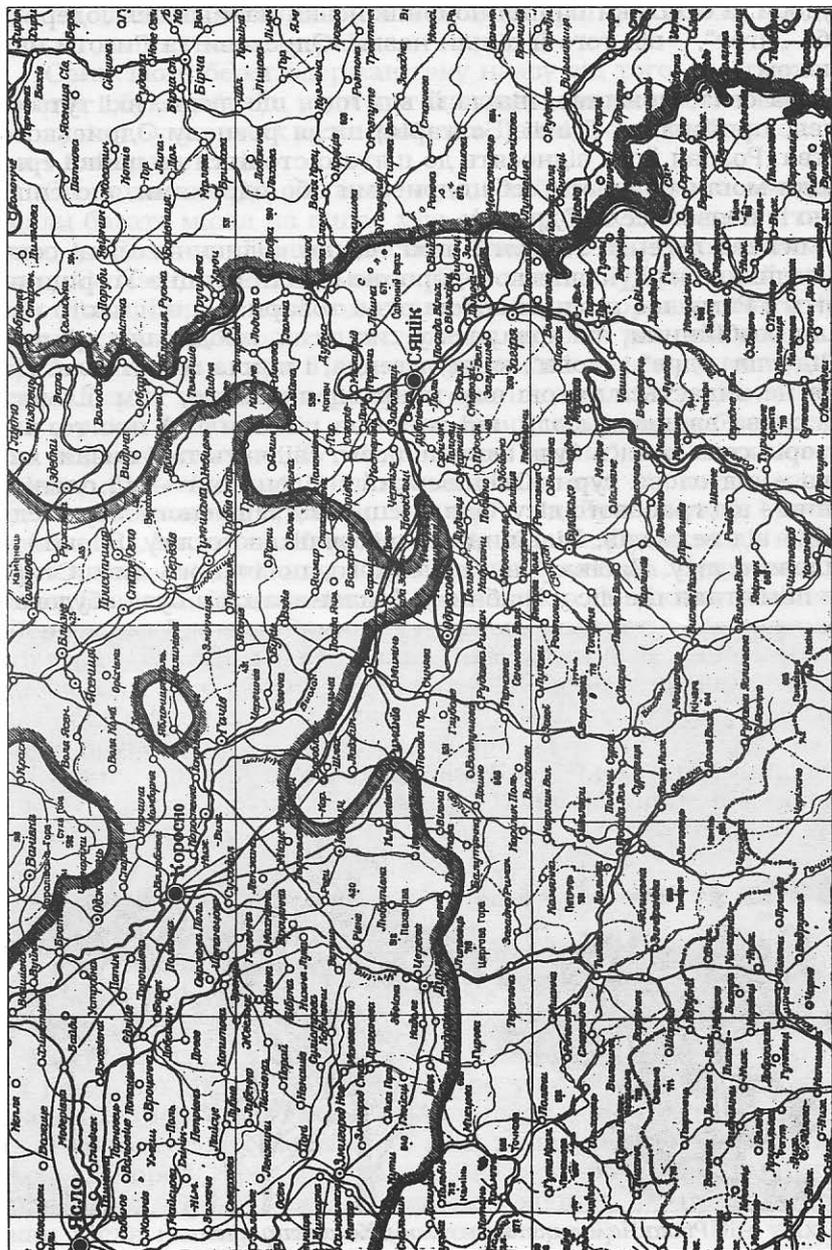
Люди копали глибокі ями на вовків, накривали гілками, а всередину клали шматок м'яса. Вовк йшов на запах м'яса, провалювався через гілки у яму, де його вже добивали, бо з ями вже не міг вискочити і тільки вив. Такі ями називалися „вовчими ямами“.

Приблизно у 1910 році лісничий Леон Зихович вбив останню рись.

Природа Одрехови дуже різноманітна. Весною та влітку тут дуже весело: щечечуть пташки, співають жайворонки, кукають зозулі, свистять коси, тьохкають соловейки, туркотять воротили та стукають дятли. Усе це творить чудову музику природи, до якої приєднується шум лісу, дзижчання бджіл. Людина, вслуховуючись у цю симфонію, під впливом запаху фіалок, живиці та інших різних пахоців, забуває про всі свої турботи і мріє, щоб усе це існувало вічно. Такою є Одрехова, та оцінити її може тільки той, хто її втратив.

НАЗВИ

Від чого походить назва Одрехови – невідомо. Щасний Моравський у своїй книзі про Сянничину пише, що назву дали їй ще фінікійці. Мовляв, на пасовищах випасалися тоді великі ста-

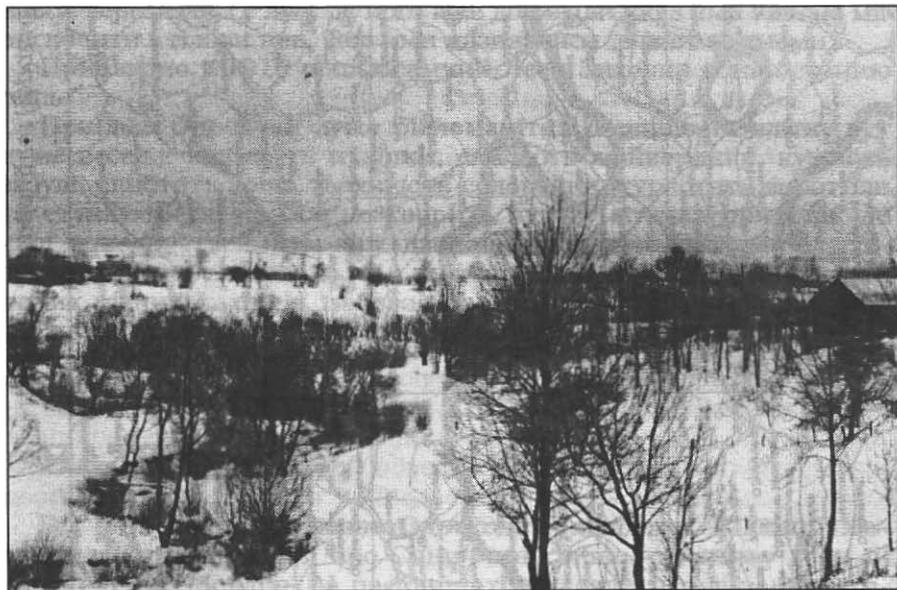

Т.Т. Шевчик. Лемнігвіна (фрагмент карти). Масштаб: 1 см = 4 км

да худоби, а оскільки пашня по-фінікійськи називалася „одере“ і худоба „сігот“, – від того й пішли назви: Одрехови та Сиготи над Вислоком.

Назва села, можливо, пішла й від того, що люди, які тут селилися, прийшли з Тракії (Болгарія) після розпаду Одриського царства. Розпад його відносять до п'ятого століття до нашої ери. Ці люди могли називати себе одрисами або одрихами, що співзвучно із назвою села Одрехова.

А місцева легенда говорить про те, що колись на місці села були великі ліси. Дуклянською дорогою їздили купці з Угорщини і навіть з Риму, що везли із собою різні товари. На ній часто нападали розбійники, які ховалися у тих лісах, і обдирали до нитки. Від слів „одре“ і „хова“, каже легенда, і пішла назва села. Ця версія не видається такою вже неправдоподібною, тим більше, що ці слова вживали люди, які жили на цій землі. А про те, що територія села колись була вкрита лісом, свідчать такі назви, як: Турова – від слова тури, Оленівський і Оленячий – від оленів, Грабник – від грабового лісу, Опалінець – від опаленого лісу, Медвежий – від ведмедів, Вільшинки – від вільхового лісу, Яловий – від ялового лісу. Пасіка – від зрубаного, посіченого лісу. Старі люди пам'ятали ще ліс у Грабнику: Милянова хата була збудова-

Річка Чемшлянка взимку. Хати спалені...

на на лісових солотвинах, а в Дуцяка трагар (сволок) був з лісу, що на долині коло Патрії.

Свинський берег одержав таку назву від того, що там був дубовий і буковий ліс, куди із села люди гнали пасти свиней: від жолудів і буків, яких дуже люблять свині, вони швидко спасалися і набирали сало.

За давніх часів, коли ще люди займалися випасом худоби, мали багато місця на випас між лісами. Про це свідчать такі назви, як Полянки, Припасовиська, Поляни, Лаз (що означає голий, лисий), Пастівник, Загоменок, Пасвиська, Луг (великий ліс). Діл або Дільці (гора, з якої вода тече по обидві сторони, ділиться). Назва Крем'яний походить від слова „кремінь“ – твердий камінь.

А про назву гори Патрія був такий переказ: як прийшли сюди перші люди і з вершини гори подивилися довкола – а там на горі, не було густого лісу, самі ялівці, тому видно було далеко, – то старший сказав: „Тут буде наша Патрія“, що по-римськи означає „батьківщина“. Інші назви пішли вже від імен мешканців села, а також від прізвищ: Луцова – від Луця (Луки), Михайлівська – від Михайла, Карпівська від Карпа, Дудівська – від Дуди, Гомендова – від Гоменди, Климівська, Лукачівка, Дуцяківка, Гараївка, Зинівка, Паньчаківка, Мадарашівка, Майківка, Савівка, за Лецьом, за Драчом, Романчин горбок, Солтиство від солтиса, Вітівство – від вїта і т.д. Назва Солотвини була дана місцевості, де завжди було мокро, Конєцполя – бо кінчалося поле, Верхгайний був вище гаю (невеликого лісу), Завійці, бо русло потічка робило круті вигини – завої.

Від чого пішли назви Закружа, Крут, Пловайн, Чемишле, Грушеве, Гурова, Тертиці, Черкіжний, Гучкова, Скрипий, – того ніхто не пам'ятає.

ЛЮДИ

Перші люди в Одрехові були вже в камінній добі, про що свідчать знайдені кам'яні сокири та ножі на Патрії і в борах. Предмети походили з пізнішої камінної доби, бо вже добре оброблені, їх передано до музею в Сяноці. Які то були люди – невідомо, бо жодних слідів після них не залишилося, навіть могил.

Перших осілих людей, що, крім випасу худоби, займалися також хліборобством, можна сподіватися вже у другому столітті нашої ери. Були то правдоподібно тракійці, які прийшли з Балкан після нападу римського імператора Траяна. Він усіх рабів

забирав у неволю, а частина людей, яким пощастило втекти в гори, зайшли аж в Карпати. Оскільки тут не було ще держави, осіли на постійно. Люди ті були стрункі, кремезної будови, кругло-голови, з високим чолом, переважно, ясноволосі і синьоокі. Були вони відважні, але й щирі. Вони осіли в Мошанці і Терепчі коло Сянока. Жінки стрункі, веселі, чорнобриві і трохи смагляві.

Чоловіки не брали дружин з чужих сіл і своїх дівчат не віддавали за чужих, тому в село не потрапляв чужий вплив. Мова їх, подібна до болгарської, довший час залишалася незмінною, цілком відмінною від лемківської і діалектів сусідніх сіл. І тільки пізніше на неї вплинули руські, польські та словацькі мовні звороти.

*Зліва на право: Галина Майчик, Марія Майчик
з сином Стефаном та Іван Майчик, 1940 р.*

Осіли ті люди на Зинівці, Маковисках і Бухівці. З півдня їх оберігав високий берег ріки, із заходу – два зарослих лісом потоки з ярами, де нема переходу. Тільки одним яром можна було перейти, з горішнього кінця, а другий перехід був зроблений пізніше, вже після нападу татар. З півночі і сходу на кілька кілометрів тяглися величезні ліси. У такому лісі під час будь-якої небезпеки можна було сховатися разом з худобою, бо яри для чужого були неперехідними.

Радилися люди громадами, – існував тут громадський патріархальний лад, – так званою „копою“ – радою. На раді право голосу мали тільки старі батьки родин. На копу можна було йти всім дорослим, також жінкам, а також молоді, але голос дозволялося подати тільки з дозволу батьків родин. Копу відбували на Паньчаковім березі, коло святого дуба, коло Галайди на пляці.

Держави не мали ніякої, землі і ліси були спільною власністю для всіх: скільки кому потрібно було – стільки брав. На пасовищах пасли худобу, в лісах полювали, збирали ягоди, гриби, ловили рибу. Зі жителями сусідніх сіл зустрічалися рідко, бо їхні жили були далеко віддалені. Інколи лише йшли до Риманова, де проводилася обмінна торгівля потрібними речами.

Тут, на горі була святиня бога Рімона чи Румера, де жерці приймали в дар худобу і приносили її в жертву богам. А люди несли сюди овець, курей, щоб боги були до них добрі і не гнівалися на них.

ВІРА

Первісна віра була поганська, вірили в богів Перуна, Купала, Рімона, Мамона, в богинь Ладу, Коляду та багато інших дрібних богів. В Риманові була вже святиня бога Рімона, де жерці приймали на жертву для бога овець, курей, муку і мід. На Мамоні була інша святиня – бога Мамона. Там теж приносили богові жертву, але брали також биків крім дрібних дарів. Від тих жерців пішла назва „мамунник“, що означає ошуканець. З впровадженням християнства храми в Риманові та Момоні були знищені, залишилися від них одні руїни. В Риманові пізніше на тій горі була зроблена кальварія – поставлено 12 каплиць, бо люди продовжували ходити молитися на цю гору. З часом старі боги почали забуватися, але багато від поганства поєдналося з новою вірою: Коляда – з Різдом, Лада – з Йорданом, Купало – з Іваном і т.д.

Кожна хата мала свого бога – „хованця“. То був добрий бог, який приносив щастя, допомагав худобі, аж поки його чимсь не прогнівили. Коли ж він загнівався, то залишав хату, а злі духи насилали сюди нещастя, смерть на людей, падіж на худобу, часом вся худоба здихала. Тоді старалися того „хованця“ перепросити, ставили на ніч молоко в мисчині і хліб, щоб він повернувся. Як виглядав той „хованець“ – ніхто не бачив, але бачили, що молоко пив кіт чи вуж, чи ще хтось, то й вірили, що домові вужі і є отими „хованцями“.

Християнство додало ще різних святих і чортів, проти яких допомагав хрест. Чорта люди бачили у різних виглядах, вважали, що він схожий на людину, тільки чорний, з хвостом і рогами на голові та ратицями на ногах і з вилами. Часом то був чорний пес або кіт, часом – хлопець в червоній шапочці, який не пропускав через кладку або стежку, часом – чорний баран або бочка, що котилася з гори, – все це бачили найчастіше опівночі. Але вважали, що як закричить півень, то все пропадало і втікало до пекла, западалося під землю.

Перун (грім) був поєднаний з Михайлом, бо він б'є чорта так само, як і Михайло стрілою. Якщо ж чорт заховається під чоловіка або худобу, то Перун вб'є і чоловіка. Чорт втікає, а Перун-грім за ним стріляє, і якщо потрапить, то після чорта залишається купка чорної мазі.

Коли народиться дитина і неохрещена вмре, або народиться мертвою, то її душа буде тиждень літати по світі і просити „ксту“, то значить – хресту. Як хтось таке почує, то треба сказати „Хрещу ты во ім'я Отця і Сина і Святого Духа, як хлопець – будь Іван, а як дівча – будь Марія“, – то з дитини зробиться ангелик, але ще треба кинути кусень полотна або хустки на крижмо. А як через тиждень ніхто не охрестить її, то зробиться з неї чортеня і буде за ним бити грім доти, поки не втече до пекла або його не вб'є.

Часом чоловіка зустрічає вночі біла баба з косою. То є смерть. Вона сідає чоловікові на плечі і питається, чи тяжка. Як скаже чоловік, що тяжка, вона стане ще тяжчою і доти буде їздити на ньому, поки не замучить. А як скаже, що легка, то стане ще легшою і пропаде. Якщо чоловік повіситься, то не можна його вносити крізь двері. Треба викопати діру попід двері і туди його витягти, а яму засипати, щоб знаку не було, бо інакше буде приходити до хати і робити пакості. З повішеного чоловіка робиться чорт, і тоді починається сильний вітер, ломить дерева, зриває дахи з домів.

Як помре дитина охрещена, але що ще не говорила, – буде з неї ангелик.

Коли помирає жінка при родах, треба її ховати в чоботях. Як святиться вода в хаті, треба бути дуже обережним, бо чорт зі злості може робити різні прикrostі. Одного разу в Страхоцького святити воду, а чорт зірвав фелон зі священника.

Якщо до хати влетить птах, то хтось помре. Пугач кричить вночі або „повий“, то будуть хрестини, або „вивез“ – то хтось помре в хаті. Вночі з відкритим волоссям не можна виходити з хати надвір, бо лилик (перхач) заплутається у волосся і треба буде помирати, бо то є злий дух. Як курка співає до полудня, то

буде шкода худобі, а як після полудня – то хтось вмере в хаті. Треба зарубати ту курку і сказати: „Най курка іде за всі шкоди“, – а тоді її, або хоч головку викинути для злого духа. Ворон кряче на нещастя. Часом вночі чорт літає по полі, по цвинтарі і світить. Як до нього ідеш – то втікає. Його називають „блудний вогонь“. Є інші злі духи: у воді – топець, котрий тягне чоловіка або худобу у воду, топить. Одного разу топець вхопив за ногу коня, а що кінь був сильний і вискочив раптово з води, то за ногою витягнув топця наверх. Він був такий, як білий пес, але без шерсті. Є також гнецюх, що дусить чоловіка, як той ляже спати навзак. Він приляже чоловіка так, що той не може ані кричати, ані пальцем поворухнути. Гнецюх також подібний до пса, але чорний і дуже тяжкий. Ще є блудники. Вони чіпляються до чоловіка і водять його доти, поки (якщо це зима) чоловік не замерзне. А влітку тільки вимучить дуже. Також є богині лісові, польові і водні. Водна богиня хоче любитися з парубками, а лісова і польова часто замінюють своїх дітей у жінок. Така дитина дуже бридка, весь час кричить, має широкий рот. Її треба бити, щоб плакала. Тоді почує богиня, набіжить, бо їй стане шкода дитини і бий її, бо я твоєї не б'ю“. Часом треба варити борщ в шкарлупі з яйця, – тоді вона також приносить дитину, а свою забирає. Лісові богині дуже люблять зелений горох. Одного разу Мигаль посіяв в Карпівські горох. Богині ходили туди його їсти і робили велику шкоду. Він пішов до ворожки, а вона йому порадила положити коло того поля один ходак. Він так і зробив. А богиня взула обі ноги в ходак, не змогла втекти, і він її зловив. Приніс Мигаль богиню додому, посадив на піч, а вона не хотіла ані їсти, ані говорити, тільки весь час плакала. Аж на святий вечір, коли всі посідали вечеряти, богиня засміялася. Мигаль питає, чого вона сміється, а та каже: „Як мене відпустите, то скажу“. Він пообіцяв, вона і каже: „Ви сіли вечеряти, а не маєте білого зілля“, – тобто часнику. За це її відпустили, і з того часу ніхто більше не бачив богинь (сироти з інших сіл).

Є також старі баби-чарівниці, що вміють забирати молоко у корови, або зіпсути його так, що воно стинається, або масло не зробиться; вміють також причарувати хлопця або дівчину. Така чарівниця має під фартухом хвіст, вона може в будь-що перетворитися. Часом на пасовищу вона перетворюється в жабу і йде під корову забирати в неї молоко. Як таку жабу прибити кілком за ногу до землі, то вона знову зробиться бабою. Вона буде проситися, щоб її відпустили і що ніколи вже не буде забирати мо-

лока. Але у неї буде пробита рука. Або як варити шпильки на Святий вечір в щидилку, то її будуть шпильки колоти і вона прийде до хати проситися. Такі чарівниці їздять на мітлі, лопаті або кочерзі на нараду до чортів у пекло, завжди опівночі. На великдень обходять коло церкви в протилежному напрямку, як люди. Щоби чарівниця не зашкодила корові, то треба її заправити, тобто закрутити до рога три зернятка пшениці, котру святять на всеночнім. Коли перший раз виганяють корову пастися, то треба під поріг в стайні покласти свячене зілля і замкнену колодку. Тоді чарівниця буде мати замкнені уста, а до корови не буде мати сили.

Якщо кіт перейде дорогу, то треба кинути поперед себе камінь через те місце, де перейшов кіт. А як перейде заяць або священник, то треба обов'язково вернутися. Якщо в чоловіка увійде злий дух, то треба його обвести в церкві довкола престолу. Тоді дух його відпустить і не буде ним кидати.

Таких порад було багато, але вже позабувалися. Їх всіх і не перелічиш, дещо знайдеш ще в звичаях.

Люди мали різні молитви і заклинання проти укусу змії, проти курділя на язичку, на постріт. Кожний повинен був раз на рік перед Великоднем сповідатися і причащатися. Священик давав з чаші ложечку вина і кусочок хліба. Вважали, що це кров і тіло Христа. Коли священик ішов до хворого сповідати, то всі, хто його зустрічав, мусіли клякати і молитися, поки не перейшов. В неділю і в свята кожен повинен був іти до церкви. Хто не йшов – молився вдома. Борони боже заснути, коли відправлялася служба, бо то є непростимий гріх. Люди ходили на різні відпусти, щоб заслужити собі відпущення гріхів і царство небесне. Бо грішник попаде в пекло, де його довіку будуть мучити чорти. Там буде горіти у вогні і не згорить, буде смажитися в горячій смолі, там буде плач і скрегіт зубів. А що чоловік не міг не згрішити навіть тим, що собі щось подумав, то не зашкодило піти на відпуст, заплатити священикові, висповідатися і бути певним, що не попаде до пекла. До того, на відпусті можна було завжди щось цікавого побачити і купити, бо там були завжди великі ярмарки. На них можна було купити все: образи, хрести, хрестики, медалики на груди, брошки, свиставки, коралі, стяжки, хустини, ремені, череси, торби, чоботи, шапки, фелони, Євангелія, хоругви, чаші, дзвони і багато різного краму. Колись давно ходили до старих монахів з монастиря на Кичері, а коли татари спалили той монастир, то ходили до Калинова на Словаччині. Казали: „Ідемо на намастир“.

Вже у XVIII – XIX столітті ходили нд Стару Вєсь, але найбільше на Кальварію коло Перемишля. Там були дуже великі ярмарки.

Завжди йшли пішки, щоб Богу було мило. У групах збиралося часом навіть і до 100 чоловік. Зі села переважно йшли жінки, бо у той час проходили ще вівсяні жнива, і чоловіки мали роботу. 13 серпня йшли до церкви і після служби з хоругвами випроваджували богомольців за село, співаючи побожні пісні. По дорозі ночували в Улючу чи Добрій, а на другий день доходили до Кальварії, де обходили всі каплиці, – а їх було дванадцять. Сповідалися, давали на служби і там між масами народу і ночували, бо головний відпуст був 15 серпня. Священики несли Матір Божу до гробу при великій процесії. У такому тиску легко можна було згубитися, тому всі йшли вкупі і несли свій прапор, – прив'язану на жердці хустину. Всі дивилися на ту хустину, щоб не зістатися.

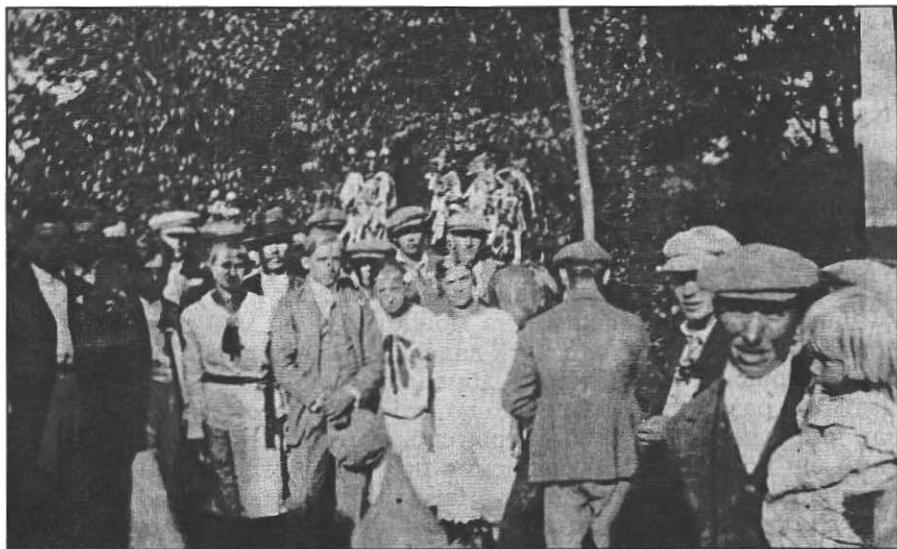
Давали гроші монахам і на монастир, і на молитву. Там було повно жебраків, котрим також давали по крейцарові. Часом не одного обкрадали злодії, навіть вбивали, якщо відлучався від своїх. Потім усі разом купували дещо до церкви, а часом хтось сам купував чашу чи хрест: щоб Богові сподобатись, і щоб люди знали, який він побожний. Бо священик прилюдно оголошував у церкві про те, що той-то купив чашу. Часом купували образ або хоругву. Ну і для себе, і для родини хрестиків чи медаліків на шию. Дітям обов'язково – кілька шнурів з обарінчиками, – і відразу вирушали додому. Перед приходом давали знати, що вже йдуть і що несуть до церкви, відразу по них виходили за село з хоругвами і знову через село, співаючи, йшли до церкви віддати те, що купили. Діти виходили за село, там їм давали обарінчики, кожне несло на ший, як коралі, і по одному їло. То була може найщасливіша хвиля в дитячому житті – мати обарінчики.

Ходили також на відпусти до інших сіл і до Сянока на Воздвиження, але то вже поодинці, та й не мало воно такого враження. В Одрехові теж був такий відпуст на Івана Хрестителя, 7 липня, бо цер-

Церква Івана Хрестителя. Загальний вигляд.
Фото 1953 р.

ква була присвячена Івану. Тут було кілька священиків, вони святили воду, ходили коло церкви. Кермаш теж був великий, але тут продавались дрібніші речі.

Кермаш в Одрехові

ЗВИЧАЇ

Весілля. В четвер по згоді батька і мами молодий з двома сватами, хлібом і горілкою іде до родичів молодої (часом і не питаючи дівчини). Там клали хліб і горілку на стіл і починали пригощатись. А потім домовлялися про дівчину, чи віддадуть її за хлопця і що дадуть в придане. Як домовляться, то батько молодої дає свою горілку і п'ють. А молодий і дівчина йдуть по родичів молодого, а також по сусідів на „просотини“, і всі бавляться до ранку. Коли свати не договорювались, то відходили, а батько молодої мусів повернути гроші за ту горілку, яку випили. То називали – вернути „кельчик“. По згоді молоді з родичами йшли в суботу до священика давати „оповіди“. Оповіди священик голосив в неділю на службі Божій так: „Вступають в стан супружеский Іван Х літ 24 до парохії в Одрехові належачий і Анна Х літ 18 до парохії в Одрехові належача“. Була то оповідь перша. Хто

б знав про якісь перешкоди, повинен був дати знати до парафіяльного уряду. Тоді обі сторони готувалися до весілля. Робили перину, купували скриню і все, що потрібно.

Перед третьою оповіддю, в четвер, молода іде з дружкою до знайомих різати барвінок. Там також трошки п'ють. Ввечері сходяться запрошені жінки і дівчата до молодої на „вінці“. Там трохи випили і сукали мотузки, співаючи:

Грالی ангели, грали,
Як ся шнузки сукали.
Йши будуть грали,
Як будемо вінок в'язали.

Зашло соненько за гори –
Внесте барвінок з комори.
Будемо вінці вити,
Будемо ся веселити.

Ой, вінку мі, вінку,
Зелений барвінку,
Чого ти не роснеш
На своїм корінку?

Я би-м собі роснув,
А ти мі не дала.
Пришла в четвер рано
Та мя вирізала.

Летіла зозуля,
Сіла си на грушку.
Дякую молодій,
Що взяла мя за дружку.

Зашло сонечко за гори,
Внесте горівку з комори.
Будемо горівку пили,
Будемо ся веселили.

Співайте, дівчата,
І я буду з вами,
Щоби нам горіла
Травка під ногами.

*Співайте, дівчата,
Співайте весело,
Щоби ся молодій
Господарство вело.*

*Як я си заспівам –
Далеко мя чути,
Аж до миленького,
Де я маю бути.*

Так бавляться, довго попиваючи горілку.

В суботу зранку жінки знову сходяться збирати молоду до села. Одягали молоду і дружку в хомельки, до них прив'язували довгі стрічки на плечі, молодій в'язали вінок, а дружці – маї, на шию коралі і коротку стрічку. В руку молодій давали хустку. Потім молода кланяється усім в хаті, просячи благословення. Далі молода і дружка ідуть селом від хати до хати, молода всім кланяється, просячи благословення, і цілує в обличчя, а старших – в руку. Коли молода заходить до хати, то кажуть: „На добрий день вашеці“, – а їй відповідають: „Витаєме вашеці“. При відході молода і дружка ставали біля дверей, кланялися і говорили: „Оддаєме пану Богу вашеці“, а їм відповідали: „Боже провадь вашеці“. Ко-

Найстаріше весільне фото Завійського Ванцика з Одрехови (1910-ті рр.)

жен, кому кланялася молода, дарував їй пару крейцарів. В неділю знову збирали молоду і дружку до церкви на службу Богу, де читалася третя оповідь. В той же день молоді йшли до сповіді.

Після церкви молода з дружкою йшли просити дівчат на „оплящини“ на вечір. Сходилися дівчата, їх просили за стіл, давали горілку і закуску, і дівчата співали:

*Внесете горівку з комори,
Будемо горівку пили
І молоду веселили.
Юж ти рано не снідати,
По коримоньках не гуляти.
Треба тобі рано встати,
На стопі засьвітити,
Челядоньку побудити,
А свекрухи не рушати,
Щоби єї не погнівати.*

Молода сидить під полицею і плаче:

*Ви, мої дружечки,
Возьте си хусточки,
Обтирайте молодій
Заплакани очки.*

*Ми їй обтираме,
А вона все плаче,
Бо она віночок
Для милого тратить.*

*Она го не тратить,
Бо вже го стратила,
Як свого милого
Вірно полюбила.*

По тому співають різні пісні, а як приходять музики, то співають:

*Закувала зазуленька
І кує, і кує, і кує, і кує.
А мій милесенький
До мене рокує.*

Весілля Вовковича в Одрехові (музиканти Ціуприки, 1917 р.)

У молодого тим часом ввечері збираються парубки. Дружба приводить музиків грати на добрий день. Тут трохи вип'ють, закусять, пограють і йдуть до молодої грати на оглядини. Як прийдуть до молодої, то музики грають в снігах, а дружба хрестить одвірки топірцем і жартома виганяє дівчат з-за столу до води, мовляв, наїлися вже, то хай ідуть пити воду. Дівчата з криком і сміхом виходять з-за столу, а туди сідають музиканти (дві скрипки, баси і кларнет, часом труба) і випивши трохи, грають. Хлопці беруть дівчат і танцюють серед хати. Погравши трохи, всі йдуть до молодого і там в stodолі чи снігах грають до ранку, а молодь гуляє. В понеділок зранку дружба, музиканти і молодий ідуть до молодої за сорочкою, а молодий дає їй хустку. Як принесуть вже сорочку, то дружба і музиканти йдуть за дружкою і різгою, а потім за свашкою. Тоді вже починається весілля на добре: на столі стоять два короваї, гуси і друга різга. Свашка приводить своїх гостей, підсвашка і її чоловік несуть коровай, кум другий коровай і гусяр та пастух з батогом. Коровай білі, до них запхані три палички, вони прибрані квітами, а зверху – пампушки або яблука, надіті на палички. Гуси – то трикутні мішки з грубого полотна, в яких – малі бохончики хліба (гуски), а до мішка пришите гусяче пір'я. Різга – то трійчасті вилки з

ясеня, прибрані квітами і стрічками, і на кожному ріжку прив'язані три обаранці (бублики), а зверху настромлені пампушки чи яблука. Так, побувши у свашки, випивши і поївши – свашка ще чіпляє кожному букет, жонатим – з правого боку, нежонатим – з лівого, – всі йдуть з музиками до молодого.

У молодій тим часом плетуть інші вінці до шлюбу. Тут збираються жінки і дівчата і співають вони так само, як у четвер на перших вінцях. Коли всі зберуться, то молода і дружка кланяються всім в хаті і тричі просять благословення.

А як до молодого прийшли свашки, то дружба хрестить прибраним топірцем одвірки, аж тоді заходять до хати. Там вже є свати, й свашки співають:

*На добрий день, на добрий день,
Але не кождому,
Тільки тому молодому,
Що ся женить з того дому.*

Всі сідають за столи, а свашки співають:

*То мі їде гарна сваненька,
Йди, дружбо, по маршалку,
Всім весільним по забавку,
Будемо за неї їли, пили,
Будемо ся веселили.*

Староста збирає на тарілку гроші на мости дружбі. Дружба приносить патик з соломою або кропивою, його відганяють, тільки за третім разом приносить маршалку, зроблену з дерева, з наструганими френзлями, як кропило, прибрану стрічками. Він каже „Слава Ісусу Христу“, староста відповідає: „Слава на віки“.

Забирає маршалку, а дружба дає зібрані гроші на мости і приговорює, що „це деревце дуже дороге“, бо за нього можна всюди дістати їсти, пити, перед ним всі замки отворяються, і горілка буде течи навіть з колика в плоті, тільки постукати ним по колику“. Потім передає всім для того, щоб оглянули. Кожний за столом бере в руки, пробує, стукає і віддає іншому. Потім староста дає своєму помічникові, маршалці. Маршалка встає, приговорює, а потім ударяє об сволок і кличе домотаря: „Пане домотарю, просимо до себе“. Домотар входить з горілкою, вітає всіх, розставляє горілку на столі, а музики грають „віват“. Дружба крає хліб, господині вносять на закуску сир і масло, а свашки співають:

*По мі йде гарна сваненька.
Вийди, Іванцю, з темниченьки,
Привитай си старостонька –
Не так його самого,
Як всіх весільних його.*

Входить молодий з пляшкою горілки, музики грають „віват“, молодий вітає всіх, наливає чарку горілки і п’є до старости. Потім сідає коло старости і всі починають пити і закушувати. Потім Маршалка встає, вдаряє три рази об сволок, просить: „Пане отче, пані матко, просимо до стільця“.

Свашки співають:

*По мі йде гарна сваненька
Юж час і година,
Збирай нам ся вся родина.
Є у нас родиноньки,
Як у полі лозиноньки.*

Родина приходить, сідає на стілець, молодий встає перед родичами, всі також встають, а староста говорить: „Дорогий тато і мамо! Днесь для вас надійшла щаслива хвилинка, бо ваш син вступає в стан супружеский. Як колись Яков став перед Авраамом і Ревеккою, так і ваш син Іван стоїть перед вами і просить вас, може коли вас образив яким словом вільним або невільним, не пам'ятайте йому того, даруйте йому, благословте його до sacramенту сегого, до зв'язку духовного, до освячення капланського, і просить вас о благословенство“. Родичі відповідають: „Най го Бог щастить і благословить“. А староста говорить: „Тако і по другий раз просить о благословенство“, а потім: „Тако і по третій раз просить о благословенство“. Далі староста звертається до інших: „Так само і ви, брати і сестри, родино близша і обдальна, може той Іван образив вас яким словом або ділом вільним або невільним, даруйте йому, і просить вас о благословенство“, „Так само і по другий, і по третій раз просить о благословенство“. „Так само і ви, хлопці і дівчата, і судіди, з котрими товаришив, може і вас образив, даруйте йому, і просить о благословенство“, „Так само і по другий раз, і по третій раз просить о благословенство“.

Зажною просьбою всі відповідають: „Най го Бог щастить і благословить всім добрим“.

Тепер молодий кланяється всім, музики грають, а свашки співають:

*Грайте, музики, різко,
Кланяйся, Іванцю, низько.
Кланяйся вітцю і матонці
І всій своїй родинонці.*

*Є у тебе родиноньки,
Як у полі лозиноньки.
Є ся кому кланяти,
Біли ручки цілувати.*

Як молодий закінчить кланятися, свашки співають:

*Коло річки, коло гаю
Вибирайся, короваю.
Коло річки, водопою,
Аж до пані молоді.*

Всі виходять на подвір'я, а свашки співають:

*Йдеме, йдеме,
Юж ту не придеме,
Аж завтра раненько,
Як зійде соненько.*

Мама виходить зі свяченою водою, тричі кропить всіх довкола, а решту води виливає на дах. Миску кидає на землю – і розбиває на куски, ще й ногами топче. Староста ще три рази просить „о благословенство“, музика грає марша і всі йдуть до молодої.

Коли прийдуть до молодої і стануть на подвір'ї, то свашки починають співати:

*По мі йде гарна сваненька.
Вийди, Ганю, з темниченьки,
Привитай си Іванценка.
Не так його самого,
Як весільних його.*

Мама запрошує заходити, всі йдуть до сіней і знову співають те саме. Мама ще раз запрошує до хати, тоді всі йдуть за дружбою, котрий хрестить одвірки паличкою, сідають за стіл, а свашки співають:

*По мі йде гарна сваненька.
Вийди, мамо, до нас,
Відбери коровай від нас.
Наш коровай сриблюваний,
Пані молоді даруваний.*

Приходить мати, загортає коровай в хустину і скоро виносить до комори.

Гусярі продають гусей жінкам, мацають, торгуються, але і міцно тримають гусей, щоб не покрали їх задурно. Свашки співають:

*Іди, дружбо, по дружницю,
Молодої помічницю.
Приведи єї, щоб співала,
Молоду розвеселяла.*

Дружба приводить до старости перебрану жінку, його виганяють і співають вдруте. Тоді він приводить дружку. Ї садять коло молодого, а свашки співають:

*По мі йде гарна сваненька.
Йди, дружбо, по молоду,
Молодому насолоду.
Щоби з нами ся нашла,
Молодого розвеселила.
Вийди, Ганцю, з темниченьки,
Привитай си Іванценка.
Не так його самого,
Як весільних його.*

Дружба приводить молоду з букетами для молодого, старости і маршалка. Та несе пляшку горілки, прибрану квітами, вітає всіх весільних, пришпилює букети молодому, старості і маршалці, випиває келишок горілки до старости і просить його благословення. Потім сідає коло молодого, а староста частує всіх тою горілкою від молодого. Домотар тим часом вносить горілку, ставить на стіл, а господині несуть закуски. Дружба крає хліб, всі починають пити і співати, музики грають. Погостивши перед вечором, свашки співають:

*По мі йде гарна сваненька.
Юж час і година,
Збирайся вся родина і т.д.,*

як у молодого перед відходом. Маршалка просить до стільця. Тато, мама і вся родина сідають на стілець, молоді стають перед ними, староста звертається до них, як і в молодого, лише змінивши декотрі слова. Молода клянється родичам, за нею – молодий, а дружба тримає на плечах його шапку з вінком. Музики грають, а свашки співають:

*Грайте, музики, різко,
Кланяйся, Ганцю, низько,
Кланяйся вітцю, матоньці
І всій своїй родиноньці.*

*Є у тебе родиноньки,
Як у полі лозиноньки.
Є ся кому кланятти,
Біли ручки цілувати.*

Коли вже виходять надвір, то співають:

*Коло річки, коло гаю
Вибирайся, короваю,
Аж до шлюбу, до церковці
На пращаня дівчинонці.*

На подвір'ї стають перед хатою, мама виносить пампушки і дає кожному до шлюбу, щоб молодих завжди тримався хліб. Молодятам сипле за халяву чобота пшениці, кропить три рази довкола свяченою водою, воду виливає на дах, мисчину розбиває. Староста ще три рази просить благословення, тоді всі попарно йдуть до шлюбу, а музики грають марша.

Гусярі залишаються в молоді продавати гусей, яких потім продадуть за горілку. Знову всі п'ють – і купці, і гусярі, – до вечора.

У церкві для священика залишаються коровай і різги. Молоді стають коло дверей, приходить священик і питає: *„Чи ти, Іване, маєш вільну, не примушену волю тому Анну взяти за жену?“* Молодий каже: *„Маю“*. Священик питає: *„А чи не шлюбав ти любови якій іншій?“* Молодий відповідає: *„Ні“*. Потім священик те ж саме питає молоді і *„веде їх до стільця. Свашка підстелює рушник, на котрий молоді стають, а хліб кладе на стілець. Священик бере перстені, закладе молодим на пальці, говорячи: „Обручає ся раб Божий Іван рабі Божій Анні, во ім'я Отця і Сина, і Святого Духа, Амінь“, а також: „Обручає ся раба Божя Анна рабу Божому Івану во ім'я Отця і Сина, і Святого Духа, Амінь“. Кладе їм на голови корони і вінчає. Тоді молоді клякають на рушник, кладуть по два пальці правої руки на Євангеліє, священик накриває їхні руки стихарем і, так тримаючи руки, вони во черзі говорять присягу: „Я, Іван, беру собі тебе, Анно, за жену і шлюбую тобі вірність і любов малженську, а що тебе не опуцу аж до смерти, так мі Боже допоможи в Тройци єдиний і всі святі“, і молода: „Я, Анна, беру собі тебе, Іване, за мужа, і шлюбую тобі вірність, любов і послушеньство малженске, а що тебе не опуцу аж до смерти, так мі боже допоможи в Тройци єдиний і всі святі“.*

Молода стежить, щоб молодий не клякнув їй на фартушок, бо мав би її під ногами і не любив. А також обое стежать, щоб під час шлюбу не впала корона з голови або не згасла свічка, бо то – поганий знак: хтось з них повинен незабаром померти. Коли ж під час шлюбу падає дощ, то, говорять, молода буде все життя плакати.

Після шлюбу йшли до корчми – в зал або до стодоли, – і танцювали, а часом – просто до молоді. Тоді свашки стають перед хатою і співають:

*Вийди, мамцю, з хати,
Надінь кожух кудлатий.
Як кожух кудлатий,
Буде зять багатий.*

Мама виходить у виверненому кожуху, кладе молодим по хлібові на плечі, проводить до хати. Всі сідають за стіл, а свашки співають:

*По мі йде гарна сваненька.
Витай же, тату, зятя
Невеличеньким даром,
Ино срібним таляром.*

*Не треба го міняти,
Ино цілим привитати.*

До столу підходить тато, молодий п'є до нього горілку, потім кланяється і просить благословення, а тато дарує гроші молодому. Далше свашки співають мамі і всім з родини. Вони підходять до молодого і вітають його грішми так, як і батько, а він кланяється і просить благословення.

Вночі висилають до молодого двох периняків з перинами і третього хлопця „щипака“. В молодого тримають двері закриті, щоб не впустити периняків. А щипак закрадається до хати, відкриває двері, тоді периняки йдуть просто до комори і стежать, щоб хтось не вложив до перини чарів. Бо як є чари, то одне з них буде хворіти. Там дають їм їсти і пити.

А в молодій дають вечерю для весілля і забавляються допівночі. Потім відходять так, як до шлюбу: староста говорить те саме, молоді кланяються і вибираються до молодого. Вони беруть новий цебрик, коновку, а часом беруть весільні образи – що попаде в руки – і несуть до молодого на нове господарство. Почіпальниці несуть дари для молоді, котрі та буде дарувати родині молодого. Надворі ще раз кланяються і йдуть до молодого. У молодого їх часом пускають відразу, а часом прикидаються, начебто бороняться від якогось нападу, і говорять, що то прийшли якісь непевні люди. А свашки співають на подвір'ю:

*Отвор, мамо, ліску,
Ведеме ти невістку.
До поля робітницю,
До комори ключницю.*

Мати витає і просить всіх до хати. Всі входять, сідають за столи, а свашки співають:

*По мі йде гарна сваненька.
Витайте, тату, невістку
Невеличеньким даром,
Ино срібним таляром.*

*Не треба го міняти
Ино цілим привитати.*

Тато підходить до столу, молода п'є горілку до тата, дарує йому стрічку або хустку, а він їй гроші, і вона просить його благословення. Так переходить до всіх з родини, свашки кожному співають, а музики грають. Після дарування молода ще йде у вінку танцювати, інші теж. Після того, як трохи побавляться, роблять почіпчини. Молода сідає на стілець посеред хати з молодим на своїй подушці. Свашка знімає з дружки маї і б'є ними дівчат. Вони рвуть маї по кусочку для себе і співають:

*Боїт ся кісонька, боїт,
Бо на ню ся свашка строїт.
Не треба ся бояти,
Я не буду чубати.*

*Боїт ся кісонька, боїт,
Бо на ню ся свашка строїт.
Стоїт ся єї бити,
Під єдвабний чіпчик вкрити.*

Свашка знімає вінець з молодої, зв'язує з вінцем молодого і дає тримати молодій. Староста починає для жарту чіпчити, його відганяють почіпальниці і чіпчать самі. Зав'язують молодій хустину, котру дарував молодій, а дівчата тим часом співають:

*Ви мої дружечки,
Возте си хусточки,
Обтерайте молодій
Заплакани очки.*

*Ми їй обтераме,
А вона все плаче,
Бо она віночок
Для милого тратит.*

*Она го не тратит,
Бо вже го стратила,
Як свого милого
Вірно полюбила.*

Потім співають іншу:

*Юж ти рано не снідати,
По коршмоньках не гуляти.
Треба ти рано встати,
На стопі засьвітити,
Челядоньку побудити,
А свекрухи не рушати,
Щоби її не погнівати.*

Як почіпчать молоду, то вона встає, а на її місце сідає дружка, а потім інші дівчата і співають:

*Ой, вилізла з-під заліпки жабка, жабка,
Зробилася з Ганнюненьки бабка, бабка.
Ой, виліз з-під заліпки вуж, вуж,
І зробився з Іванценка муж, муж.*

Молода несе вінці до перини, потім всім кланяється по три рази, а дівчата співають:

*Не плач, Ганю, не плач,
Не буде ти біди.
Як тя щось загризе,
Підеш до сусіди.*

*Не плач, Ганю, не плач,
Не взяв тебе смаркач.
Взяв тебе, урода,
Хлопець, як ягода.*

І багато інших жартівливих пісень. Хлопці роблять в печі діри, щоб молода мала що ліпити, а староста бере молоду до „кулявого“ танцю, щоб переконатися, чи вона не шкутильгає.

Всі гуляють, аж над ранком молодь розходиться. Старші ще сідають за столи і їдять „балець“. Давніше староста водив молодих до комори на поклядини, потім вони милися і ще сідали за стіл.

Зранку всі розходяться, а у вівторок знову починається гостина у молодой, і тільки в четвер у молодого закінчується весілля.

ХРЕСТИНИ

Після народження дитини бабка зав'язує жінці зілля на грудях до сорочки, і жінка так до хрестин повинна його носити, щоб чорт або богиня не мали доступу ані до матері, ані до дитини. Місце по дитині бабка закопує під сподок хати. Коли бабка приходить купати дитину, то господар кидає до коритця з водою дві шістки – то для бабки до купелі. Перед хрестинами бабка ходить просити кумів до хресту. За це вона одержує „коня“ – чотири літри зерна від кума. В неділю мамка і бабка брали дитину і несли до церкви до хресту. Там бабка збирала крижму і гроші зав'язувала до крижми.

Священик приходить до жінки з дитиною, відвертає її обличчям до дверей і питається, чи відрікається сатани. Вона відповідає: „Відрікаю“. Тоді питається, чи зобов'язується служити Господу Богу. Вона каже: „Прирікаю“. Священик веде її до стільця, всі куми стають за мамкою і тоді священик хрестить дитину: лле трошки води на голову, помазує миром, даючи подержати кумам.

Після хрещення всі йдуть до положниці. Там куми вітають її грішми, потім господар гостить кумів. Родичі кумів приходять на хрестини з „ридовим“, тобто несуть кашу, пироги, пампушки, муку, курей. Сусіди теж йдуть з ридовим і всі разом п'ють і співають, а наприкінці п'ють до куми, знову даруючи їй гроші.

Через два тижні положниця з іншою жінкою йде на „вивід“ до церкви. Там священик веде її до стільця і молиться над нею. За це йому дають миску муки, яйця та вісім шісток. Потім жінка, вже чиста, може зайти до чужої хати, чого їй не можна було бити не очищеною.

ПОХОРОНИ

Покійника після миття одягають в білий одяг – сорочку і штани, а на ноги взувають полотняні капці. Жінку, яка померла при пологах, взувають в чоботи. Потім на соломі кладуть простирало, на нього – полотно, і тільки тоді – покійника. Зверху теж на-

кривають полотном. З церкви приносять хрест, лампу з маслом, яку весь час треба наповнювати маслом, а також свічки і свічки. До покійника йдуть сусіди помолитися за нього. На ніч також сходяться люди. Майстри в сінях роблять труну. В хаті розповідають байки про страхи і мерців, котрі ходять після смерті. Часом багаті запрошували на ніч дяка, щоб читав псалтир. Після того, як мине 48 годин від смерті, приходять оглядач і дає картку на похорони. Приносять хоругви, хрести, священник відправляє похорони, покійника забивають в труну і виносять надвір, тричі вдаряючи труною об поріг для прощання. Надворі ставлять труну на стілець, священник читає Євангеліє, а багатшому говорить проповідь, бо більше заробить.

Потім труну несуть або везуть до церкви. Там родина ліпить на труні „офірки“ – малі свічечки – і світить їх. Під кінець відправи всі йдуть довкола труни і цілують хрест в руках священника. Колись дуже давно всі цілували і покійника, тому той обряд називався „последне ціловання“. Потім труну на нарах несуть на цвинтар, де вже на них чекає гробар, а коли принесуть – відразу опускають на мотузках до гробу. Священник печатає гріб, всі три рази мовлять „Отче наш“ і „Богородице Діво“, кидають по грудці землі і розходяться.

Після похоронів обслуга і сусіди сходяться на „горячки“, де співають „Вічна пам'ять“, п'ють горілку і їдять цибулю з сиром, а прикінці моляться за душу померлого.

Коли приходиться з похорон або від покійника додому, то треба руками схопитися за піч, щоби ще „тримався п'єца“ і не вмирав.

Люди дуже боялися покійників, навіть найближчих, сам ніхто не залишився б у хаті з померлим. Після похорон ще три ночі не гасили світла в хаті, бо вважали, що його душа ще ходить по світі. Кожного року давали до церкви на Службу Божу і несли парастас для священника, а для дяка і дзвінника – дві менші хлібини, а також нову ложку і крупи. Після служби робили гостину для сусідів і друзів. То називали „оддати рік“.

СВЯТИЙ ВЕЧІР

Рано у церкві святять воду, кроплять хату з середини і знадвору, щоб відігнати злого духа. До Святого вечора треба все обов'язково мати вдома, коли ж хтось щось позичив, то обов'яз-

ково у той день відбиралося. Вся посудина повинна бути наводнена, в жорна сиплеться зерно, щоб зерно було цілий рік.

Вечері жінки варять вечерю, а чоловік готує в'язку соломи і сіна, збирає всі залізні речі – сокири, мотики, лемеші, ланцюжи – і вносить під стіл. Ланцюгом стягає стіл або скриню, щоб все трималося купи.

Як на небі засвітить перша зірка, чоловік виходить надвір і через вікно питає: *„Чисто там?“* Жінка з хати відповідає: *„Чисто, чисто“*. Так питається тричі, потім вносить солому і сіно, говорячи: *„Помагайбі на щастя, на здоров'я на тот новий рік“*. Жінка вітає: *„Витай, полазнику“* і дає йому паляницю, загорнену в скатертину, кажучи: *„На тобі коляду“*. Чоловік бере опалюнок, цілує його і каже: *„Дякую вам за коляду, абисте мали що давати від року до року і абисте дїждали в щастю, здоровлю і тїм новїм роцї“*. Кладає опалюнок на лаву, сипле трохи пшениці на стіл, стелить сіном і накриває скатертиною, а посередині кладе опалюнок. Жінка кладе кілька хлїбів на стіл, чоловік світить свічку, ставить її до горнятка з пшеницею і кладе на стіл поміж хлїби. Потім розстеляє солому серед хати, вся родина встає довкола стола молитися, після чого кожен бере собі тої соломи, кладе на лаву і сідає на неї. В кутку на лаві стоїть свячене зілля „на Матки Божої“, а за ним – пляшка свяченої води і горїлки.

Жінка дає часник і сіль, чоловік ломить опалюнок і кладе по куску перед кожним. Всі починають їсти часник, потім п'ють по чарці горїлки, а жінка дає 12 страв. Першу – „бобальки“ або кутю, горох, фасолю, гриби, пироги, капусту. Перед їдженнєм капусти чоловік кличе: *„Гусениці, попелиці, ходьте днесь до капустици, а вліті щобисте не рушали!“* – після чого всі п'ють один другого по чолі, щоб капуста росла тверда, як голова.

Під час вечері всі повинні тримати ноги на залізі, щоб не болїли і були тверді, як залїзо. Наприкінці дають пампушки і кашу.

Під час вечері господар бере ложку страви, яку дають найпершою, і кладе її до дійничка для бика, якого на Рїздво зранку приводять до хати. Під час Вечері не може пити води. Після Вечері господар знову дає по чарці горїлки, а пастух всі ложки в'яже сіном і ховає на стіл під сіно, щоб влітку худоба трималася разом. Тодї всі стоячи моляться і виходять з-за стола. Під час Вечері ворожать: господар кладе дванадцять мисочок з цибулі на пїч, в кожну сипле трошки солї, а після Вечері дивиться, в котрій цибулинї є вода. Якщо є, то це значить, що в цьому місяці буде слота. Жінка кладе на припїчці стїльки вуглинок вогню, скїльки є людей в хатї, а потїм дивиться, чи вугїль спопелїв, чи

згас. Чий згас, то той помре цього року. Після Вечері кожний іде гасити свічку на столі і дивиться: якщо дим іде на піч – то це добре, якщо до дверей – то та людина помре. Діти потім перекидаються на соломі, а господар робить перевесло і обв'язує ним масничку, в якій жінка на завтра зробить масло. Бо на Святий Вечір ідуть все пісне з олією або маком.

Дівчата після Вечері йдуть надвір і слухають, в котрій стороні загавкає пес. Якщо котра почує – то того року в ту сторону віддасться. Потім колядують коляди, аж поки не підуть спати.

Часом після вечері ходять колядники. Тут мусить бути коза і жид. Коза – то голова, зроблена з дерева, яку колядник прив'язує собі на плечі. Крім того, одягає кожух навиворіт, а до голови кози прив'язує мотузку. Якщо її тягнути – коза розчиняє рота.

На Різдво встають рано, миються у воді, дехто кидає сюди гроші, а потім ідуть на всеночне і на мировання. Священик робить олією хрест не чолі і говорить: *„Христос раждається“*. Йому відповідають: *„Славите Його“* і цілують хрест в руці священика, а декотрі і руку його.

По хатах ходять малі хлопці *„по полазниках“*, кажучи: *„Помагайбіг на щастя, на здоровля, на тот новий рік“*, перекидаються на соломі і сідають на неї *„на славу“*, щоб кури сідали нестися. За те дістають крейцар і біжать до другої хати. Борони Боже, щоб на Різдво або на новий рік зайшла чужа жінка в хату, бо тоді обов'язково хтось в хаті помре.

Після Різдва на другий день зранку господар робить зі соломи перевесла і йде до саду обв'язувати всі дерева, говорячи: *„Яблінко чи сливонько, на тобі рій, а ти мі дай овоч свіій“*. Решту соломи в'яже і виносить на гній. Сіно за столом в'яже і ховає, бо буде ще Щедрий вечір, а як навесні поженуть пасти, то дасть їсти худобі. Жінка замітає хату, а чоловік тричі питає: *„Що метеш?“* Вона йому відповідає: *„Мету блохи і блощиці і снітий та кукіль зо пшениці“*. Залізо під столом та зілля в куті на лаві стоять до Щедрого вечора. Стіл накривається скатертиною і на ньому хліб лежить аж до других свят, щоб ніколи в році не brakло хліба. На Новий рік і Йордан знову ходять полазники. На Щедрий вечір все робиться так само, як на Святий вечір, тільки не вносять до хати соломи і готують менше страв на вечерю. Перед вечерею ідуть із свічкою, часником і опалянком давати їсти худобі, бо того вечора худоба говорить так, як і люди. Потім аж тільки вечеряють. На Йордан теж ідуть зранку до церкви, а потім з хоругвами і образами ідуть святити воду на ріку. Після освячення одні миються в ріці, лізуть до води в кожухах, беруть

воду у пляшки або коновки і йдуть кропити хату – виганяти злих духів. Роблять хрестики і ліплять їх над дверима, а в хаті – на чотирьох стінах, а хто має свячену крейду – то описує хату знадвору.

Після Йордану вже можна гуляти і грати музикам, а також робити весілля. То є масниці аж до сирної неділі. В сирну неділю ввечері варять яйця, їдять масло, сир, п'ють горілку, щоб сполоснути уста від масного, бо в пості вже молока не п'ють і молочного не їдять – вже аж до пасхи.

На Федоровицю – це є перший день Великого посту – сушать і їдять солені опалянки, печену картоплю, хліб, оселедець, а п'ють тільки квас – „вар“ з капусти. Ввечері не світять, щоб не випекти Федорові очі. У квітну неділю святять багняти чи баськи з верби і вдаряють ними худобу, щоб була гладка, як багнята. В пості всі йдуть до сповіді, дяк дає картку і записує, коли хто сповідався. За це бере крейцар, а священник теж крейцар. Після сповіді треба бити поклони перед всіма образами – по 6 поклонів, а вдома ще тиждень молитися за покуту. Дівчина або жінка, що спала з чужим чи гуляла в сирному тижні, мусіла лежати хрестом в церкві цілу службу в неділю, щоби всі бачили, яка вона грішниця.

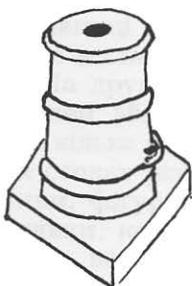
В понеділок після Квітної неділі всі мели в хатах сажу, мили стіни і скребли їх скребачками, а печі білили білою глиною. В середу носять молитвувати миску муки на пасху – по двадцять – одну хату, де священник святить муку. За це одержує літру конопель і два яйця.

Ввечері в четвер всі йдуть на страсті. Там читають 12 евангелій, а перед і після читання треба бити поклони три рази, усього – 72 разів і цілувати землю.

Після страстей їдять ввечерю і дехто вже не їсть нічого, аж свячене на пасху. У Велику п'ятницю після полудня всі йдуть до церкви, а діти – з калатками. Довкола церкви носять Плащеницю, а діти калатають, бо дзвони в п'ятницю і в суботу не дзвонять. В церкві ставлять гріб, кладуть на нього Плащеницю, коло гроба стоїть сторожа пожежна на параді. Так стоять день і ніч, аж до Великодня.

В суботу всі йдуть цілувати Плащеницю. Платять по крейцару, б'ють поклони, купують по дві великі свічки і кладуть на гріб. Паски печуть в п'ятницю ввечері, а в суботу несуть святити до тих хат, де святити муку. Паску печуть велику, як решето, а в кошик кладуть яйця, хрін, ковбасу, солонину, масло, сир, півня, крейду та ін. За посвячення паски платять п'ять крейцарів.

На Великдень зранку йдуть до церкви, де ходять з Плащеницею навколо церкви, дзвонять, співають „Христос воскрес“. Після служби йдуть швидко додому і сідають за стіл їсти свячене. Першим яйцем діляться всі, говорячи: „Христос воскрес“ – „Во істину воскрес“. Їдять яйця, ковбасу і що хто має. Потім хлопці йдуть до церкви дзвонити на дзвіниці або стріляти з моздирів. Моздірі – то товсті залізні пушки, до яких сиплють порох, заби-

Моздір (мал.
М. Цуприка)

вають коликом, а порох підпалюють через пановку. То стріляє, як гармата. Дівчата після полудня теж ходять коло церкви, а потім пишуть писанки для кумів, котрі дарують в понеділок або у вівторок коло церкви. У Великодній понеділок святять воду коло церкви, йдуть на цвинтар, кроплять гроби, відправляють із гробами парастаси за душі померлих. Давніше священник паски з цвинтаря возив фірою додому, тепер вже менше.

Після відправи люди кроплять хати свяченою водою, а також йдуть в поле кропити озимину, а по дорозі додому – набирають води і поливаються. А в селі рух: парубки і дівчата поливають одні одних, діти також бігають з горнятками з водою, а також мають так звані „сикавки“, бо ними даліше дістануть. Всі бігають з водою, ховаються, а коло ріки – то тягнуть один одного до води, часом хлопець і дівчина впадуть до води разом, – всюди сміх і вітиха, ніхто не заперечує. Навіть навпаки: жінка, яку ніхто не підляв, ходить сумна, бо їй корови не будуть добре доїтися.

Свято Юра – 6 травня – вважається за половину весни. Тоді всі виганяють пасти худобу. Кажуть, що чарівниці стягають на Юра дощ, а гадюк і вужів, які вилазять зі своїх нір, вважають злими духами.

На Зелені свята всі зеленять хати зсередини і знадвору. Зеленять гілками липи, явора, дуба, ліщини і ясена. Зеленина висить на хатах до Купала, тобто до 7 липня. Зранку зеленину збирають на купу, а ввечері всі несуть її за село, де на середині дороги палять „Собітку“. На Собітку сходяться парубки, дівчата, діти і старші, складають зеленину на купу. Всі стають в коло і дівчата починають співати:

*На Купала, на Янонька
Не палена собітонька.
Не палена і не буде,*

Доки святий Ян не прийде.
А святий Ян приїжджає
Собітоньку підпалає.

Хлопці підпалюють собітку, а дівчата співають:

Ходьте, хлопці, не собітку,
Спечеме вам сліпу кітку,
Посолиме, поперчимо
Цибуленьком задробимо.

А хлопці:

Зак ся хлопці позбігали,
Дівки кітку розторгали.

Дівчата:

На Івана, на Купала
Дівчина ся захляпала.
Захляпану замуж просять,
Мальовану в зубах носять.

А потім єднають парубків з дівчатами, які люблять одне од-
ного, співаючи:

На розтоці, на потоці
Два голуби воду пили.
Пили, пили, сколотили,
Взяли ся преч полетили.

Сіли собі на явора,
Зачали си гупорити.
Зачали си гупорити,
Кого майме враз злучити.

Є в Сивика Іванценько,
А в Палиці Ганусенька.
Треба тото враз злучити
І на Бога поручити.
І на Бога, і на людий,
Най Іванцьо Ганцьо любить.

Таку пісню співають всім хлопцям і дівчатам, які зібралися коло вогню.

Малі хлопці мають „кички“, зроблені зі соломи, яку прив'язують до довгих жердок, запалюють їх від вогню і далеко бігають з палаючою кичкою, скачуть через вогонь, – для того, щоб не боліли ноги. Так бавляться далеко за північ. Як вже сплять всю зеленину, то перебігають через вогонь і хлопці, і дівчата. А потім розгортають вогонь і сиплять попіл по всій дорозі, щоб ніде не було й купки попелу. Бо коли не розгорнуть, то, вважають, чарівниці позбирають його вночі, а потім зачарують корів. Пізніше всі поволі розходяться по хатах.

На другий день на Купала на селі – празник. Всі йдуть до церкви, збираються коло церкви. В церкві службу Богу відправляє кілька священників. Коло церкви – багато крамарів: продають на столах різні речі – образи, образки, хрести, хрестики, медалки, фігурки, пацьорки, коралі, свистаки, трубки, цукерки, ляльки, коники, брошки, стяжки, ковбасу, кишки, студенину, булку, великі кутявки для кум, – всякої всячини, що й оком не охопиш. Одні кричать, захвалюють товар, інші – вибирають і торгуються. Діти трублять і свистять, інші грають на органах. Такий крик, що один одного не чує. Парубки купують дівчатам брошки на пам'ятку, припинають до грудей. Всюди втіха: одні одних шукають в тій масі народу – і своїх, і чужих. З полудня роблять гостини для рідних і знайомих, обговорюють весілля, бо після Великодня і Петра женять парубків і віддають дівчат.

На Спаса – 19 серпня – всі варять зелений біб в стручках і їдять – „спасаються“. А на Матері Божої святять в'язанки зілля, у яких є лебідка, материнка, вінок жита і пшениці, горіхи, сливки, яблука і всілякі квіти, які тільки росли на полі або на грядках. І те зілля тримають цілий рік. Зілля потрібне на різні випадки: як кропило, ліки, ним відганяють злих духів і використовують проти чарів.

На Воздвиження святять три голівки часнику, боже деревце та квіти: черевички і рожі.

На Покрову не доять корів, а залишають, щоби Покрова сама видоїла молоко.

На Андрія дівчата сходяться на вечірки. Там топлять віск та олово і ліють (ллють) на воду. Дивляться, що вилялося і по тому ворожать, що кому судилося: кому вінок – весілля, кому хрест – смерть, кому колиска – дитина. Лічать кілки в плотах: парна чи непарна кількість. Якщо вийде парна – то віддається, а як непарна – залишиться дівкою. Кожна дівчина пече собі паляничку

і кладе на землю. Потім приводять пса і котру паляничку він з'їсть – та дівчина віддасться.

Зимовими вечорами жінки і дівчата йдуть на прядки. Прядуть на полотно, але цілу куділь не можна спрясти, бо як така жінка чи дівчина піде додому, то в дорозі її буде ловити голий чоловік. На вечірках в піст співали коляди, а в мясниці – веселі пісні або розповідали казки про страхи, покійників, про чортів і чарівниць.

Перед Святим Вечором є ламаний вечір. Парубки ломлять (ломають) дівчатам присідки, бо аж до Йордану не можна прясти вечорами: „бо Бог ходить по Коляді“. Жінки мали свій календар. Він числився так: від Петри до першої Матки Божої – 7 тижнів, від першої Матки Божої до Покрови – 7 тижнів, від Покрови до запусу – 6 неділь, посту Різдяного – 6 неділь, м'ясниць і Петрового посту – 12 неділь, Великого посту – 7 неділь, від Паски до Зелених свят – 7 неділь. Від Різдва до грівниць – 6 неділь, до Благовіщення – 13 неділь, до Юра – 17 неділь, від Юра до Петра – 9 неділь. Або коротше: від Петра до Покрови – 13 і півтижня, від Покрови до Різдва – 12 і півтижня, від Різдва до Юра – 17 тижнів, від Юра до Петра – 9 тижнів. Разом – 52 тижні.

Календарів не було, книжок також, а читати вмів тільки священник, дяк і пан. Не треба дивуватися, що так було, бо давніше навіть королі не вмiли читати, а королева пряла на полотно так само, як і всі жінки, веретеном.

ПОБУТ

Хати будувались під одним дахом, під соломою. Будувались двома способами: сіни, хата з коморою, з хати йшли дверцята до стайні, боїско, до молочення і причолок на сіно. Зі стайні йшли двері надвір і до боїска, а до причілка була діра, куди складали сіно. Бідніші мали хату і комору, сіни заїзні з воротами, а з сіней ішли двері до стайні. Будували з протесий, павпіл розколеного кльоца, з однієї сторони стесаного, і клали на вугла. В хаті четверту частину займала піч, виліплена на дерев'яному зарубі з глини, соломи і каблуків. На печі спали старі і діти. Господар з жінкою – на постелі. Коло постелі стояла скриня, яка служила і за стіл. Довкола в хаті були лави, коло печі – припецок, кучка і запецок. В кучці сиділа дитина і грілася, як в печі палили. З печі дим йшов просто на хату, попід стелю і через двері виходив до сіней і на під (стрих). Як палили, то двері були відчинені на-

Стара хата Дзвінкова. Остання пам'ятка по одрехівцях. 1991 р.

віть взимку. Зачиняли тільки тоді, як кінчали палити. (Курні хати були до I-ої світової війни).

Двері робили з колотих і тесаних дошок, але збивалися, замість цвяхів, кілками; закривалися на бігунах і кунах. У вікнах – маленькі шибки, а давніше замість скла на вікнах ставили звірячі міхури. Взимку, коли були сильні морози, люди заводили худобу до хати, щоб було тепліше. Коло скрині стояв столець, а коло печі було віконце до комори, що зачинялося дощинкою.

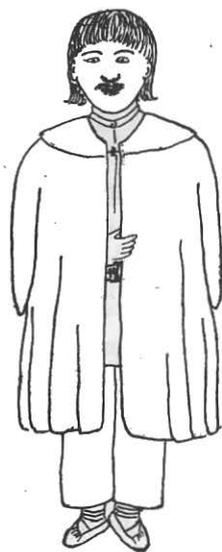
В коморі була бараболя (бандурка), капуста і зерно. В хаті під стелею були гряди, па яких сушилися шкіпи, часник і цибуля. Шкіпами світили в хаті, на „стопі“, на печі, палили по кілька шкіпок, від яких було трохи видно в хаті. Дим виходив „гузницею“, тобто дірою в стелі над піччю, яку закривали дощинкою з ручкою.

Засвітити чи запалити вогонь – то була „штука“, бо сірників не було. Треба було кресалом об кремій викресати іскру, щоб впала на губку. Як іскра падала на губку і не гасла, то треба було ту губку роздути на невеликий вогник, підпалити ним суху солому і далі роздувати, поки не займеться такий вогонь, що міг би запалити всю солому. То була дуже важка робота, бо треба було стільки дути, що аж голова починала боліти. Тому як випалювали в пецу (печі), то загортали вогонь на купу, щоб не вигас, а го-

рів цілу добу. Хто не мав кресала, то йшов до сусіда з горнятком позичати вогню, як там вже розпалили. Губку робили так: зі старого дерева відривали велику губу і парили її кілька разів у виварці з білизною, а потім били каменем, щоб була м'яка.

В тяжку зиму до хати заводили свиней і давали їм їсти з цебра. Кури також їли в хаті і неслися під решетом.

Горшки і миски випалювали з глини. Клади їх на полицю перед піччю. Ложки, варехи і тарілки були дерев'яні, теж на полиці. Постіль складалася з перини з грубого полотна і плахти – ще з грубошого. Діти спали на печі на мішках і вкривалися старою чуганею або дергою (дерга – то плахта з вовни, з одного боку обшите полотном).

Чоловік з XIX ст.

плетена

баранкова

краківська

Шапки і чуганя зі спини

Чоловіки одягалися так: груба сорочка, застебнена під бородою спінкою або сукнятом, гачи (штани) – теж з домового полотна. Сорочка майже по коліна, підпоясана ременем або, у багатших, чересом. Черес мав пришиту калитку на гроші, на файку (люльку) і капшук на тютюн. Бідніші капшук носили за ременем, а файку за обшивкою, як було холодніше, то брали полотнянку, вона мала одну кишеню, але переважно

все носилося за пазухою. Назиму вдягалися холоші з білої вовни і чуганя або кожух. На ноги – ходаки, а багатші – чоботи з підковами.

Жінки також носили довгі сорочки з наділком і фартух, а на голову одягали хустину. Все це робилося також з домового полотна. Тільки до церкви одяг був з тоншого полотна і загортка, три лікті полотна, зложеного вдвоє. На зиму – лейбик і кожух.

Жінка, вбрана до церкви

Хустка до церкви

Хустка на весілля

На ноги одягали чоботи, влітку – набосо. До церкви і між люди жінки одягали намисто і широку стрічку під підборіддя. Коралі (намисто) були дуже дорогі: за пару биків не купив би добрі коралі. Дівчата одягалися так само, як і жінки.

Волосся чоловіки стригли на стріху спереду над бровами, а ззаду – по обшивку. Парубки стриглися так само, аж перед військом їх обстригали, малих хлопців також часом стригли на нульку. Жінки спереду стриглися, як і чоловіки. Ззаду – дівчата заплітали коси, а жінки зав'язували волосся на хомевку з дерева і зверху одягали чеpecь. Жінки завжди носили на

голові хустки, дівчата – ніколи, хіба що було дуже холодно. Чоловіки влітку носили солом'яні капелюхи власної роботи, а взимку – шапку, плетену з вовни, баранкову або краківську, а також рукавиці з вовни і шерsti на мотузку на шиї.

Дітей одягали в довгі сорочки, підв'язані мотузкою на животі, щоб могли щось ховати за пазуху. Більші хлопці, як вже гнали пасти худобу, діставали гачі (штани) з полотна і ремінь, а дівчата – фартух. Взимку і хлопці, і дівчата діставали ходаки, а часом і так пересиджували в хаті. На весілля парубки і дівчата обов'язково одягали чоботи. Стригти хлопців, як тепер, почали десь приблизно з 1860 року.

Їжа була невибаглива: хліб жорняний, опалянки, борщ з бараболями (бандурками), бобом або піхотою (фасоля), галушки з капустою або маком, пироги бараболяні, капустяні або сирні, різанка або стиранка з молоком, замішка з маслом або квасним молоком, капуста підбита або з фасолею, з горохом, бараболя дущена з квасним молоком або печена, пенцак, крупи, каша гре-

чана, гриби підбиті, сливянка, ябчанка, на свята часом м'ясо. Пекли хліб, опалянки, адзимки, пироги, палехачку, напісняки, налісники, на Святий Вечір – пампушки і паску на Великдень.

Інвентар весь робився з дерева: бочки, цебрики, коновки, путні, масничка, діничок, дїжки, – все з дерев'яними обручами. Вози, борони теж дерев'яні, плуг дерев'яний, тільки кінець лемеша залізний і істик до відгортання полиці. Вили до сіна, до гною і лопати – також дерев'яні, тільки лопати до копання землі окорвані на кінцях залізом. Заліза було дуже мало, воно цінилося як скарб. Хто знаходив підкову – вважався щасливим, бо з неї можна було щось зробити. Залізними були тільки сокири, ножі, сапи і серпи. В селі було всього лише кілька пил. Люди обробляли землю тільки волами, бо їх не треба було кувати. Запрягали їх в дерев'яні ярма, закладаючи заніски.

Жінки білили своє полотно, стелили на траві і поливали водою. На сонці воно висихало і робилося білим. Потім його прали пранниками і білили, аж поки воно не ставало цілком білим. Потім звивали в полусотки по 50 ліктів в один сувій.

Білизну прали без мила, бо його не було, клали до варки на трьох ногах, посипали попелом, розпікали на вогні камінь, клали на попіл і поливали гарячою водою. Потім оброблену таким чином білизну прали в ставі або на ріці.

ІСТОРІЯ

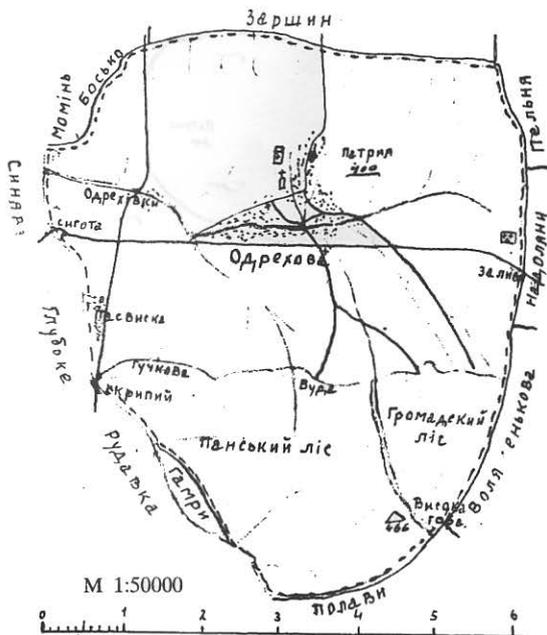
(перекази, легенди, бувальщина)

Наші предки VIII століття, – не мали ніякої держави і були вільні: ні на кого не працювали, не давали жодної данини, хіба на жертву для богів, – але то вже коли самі хотіли.

У VIII столітті київський князь Володимир Великий забрав ті землі і приєднав до Русі. В Сяноці назначив воеводу і князівські тивуни щороку збирали податок зі села. Податки збирали у вигляді шкір з куниць, тхорів і лисиць, а також меду і воску: село повинне було дати стільки-то шкір, стільки-то воску і меду. Копа – рада розділяла, скільки повинне дати кожне господарство. Люди все це зносили, віддавали збірникам, і ті відїжджали, а люди вже мали спокій цілий рік.

Коли Русь після смерті Ярослава Мудрого поділилася на окремі князівства, десь після 1200 року за галицьких князів Данила і Романа прийшли для села тяжчі часи. Великим клопотом для галицьких князів була дуклянська дорога на Угорщину, тому що

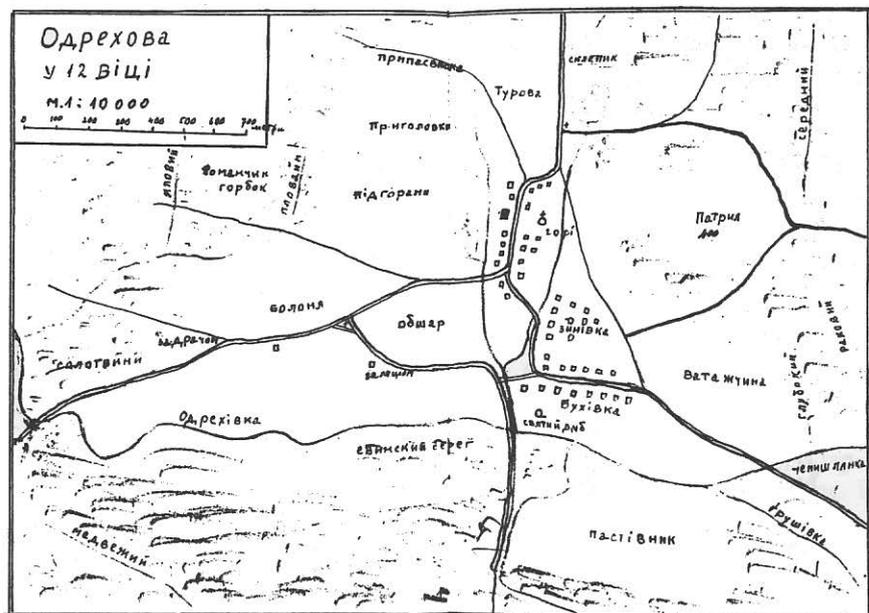
Границі Одрехови з сусідніми селами

з військовою дружиною, набрав собі службу з села, заставляв селян будувати для себе замок і охороняти дуклянську дорогу. Під час воєнних нападів набрав у цій околиці воєнні дружини і захищав цю дорогу. Селяни втратили частину своїх найкращих земель, на яких розташувалися бояри, а також musіли ставити варти: постачати чоловіків до князівських дружинників та на службу до боярів. Крім того, musіли робити засіки, якими у вузьких місцях завалювали проходи на тій дорозі. А у воєнні часи громади були зовсім піддані боярським розказам та боярському суду. Очевидно, що боярин, маючи такі широкі права, ставав силою на селі і дбав про свої цілі. Щоб розбагатіти, бояри закладали по дорогах рогатки, котрі пізніше на німецький лад називали „шлябантами“ і збирали з кожного проїжджого „мито“ – грошову оплату, бо тоді вже були впроваджені гроші.

Бояри не хотіли терпіти громадської власті, тому між боярином і громадою доходило до довгої затяжної боротьби, що пере-

з другого боку Карпат жили люди вільніше, то як сходилися на ярмарках, підмовляли галицьких, щоб і вони постояли за такі ж права, які мають за Карпатами. Друга причина була в тому, що цією дорогою часто нападали на Сянік і Червону Русь угорські королі зі своїми військами, от тому галицькі і перемишльські князі намагалися якщо не закрити, то хоча б укріпити цю вхідну браму у свої володіння, а таке укріплення вийшло на шкоду громадянам. З громадських земель князі дарували своїм боярам просторі ґрунти та ліси, що були в найкращих місцях. А боярин приходив у село

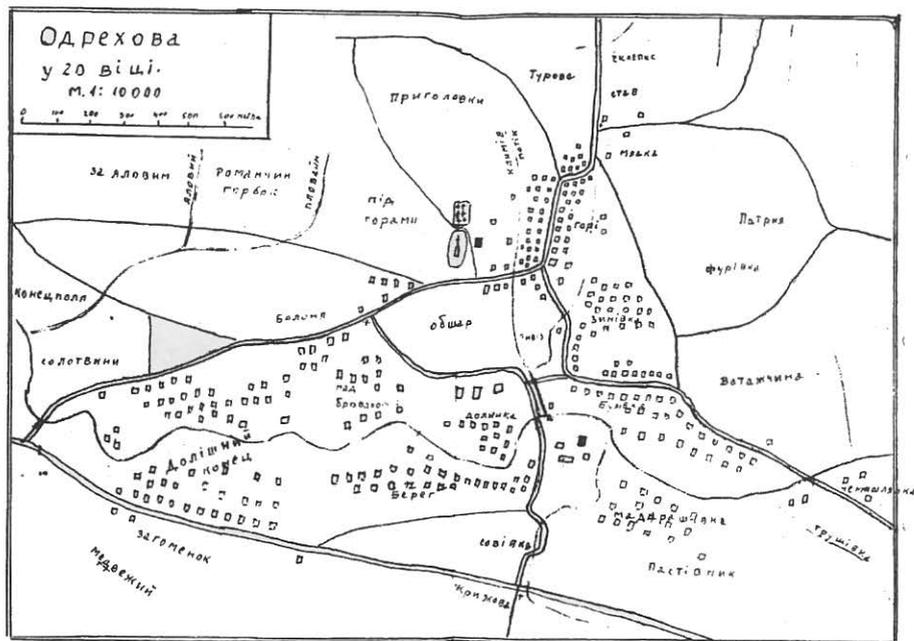
важно закінчувалася програнням громади. У тому часі, коли до села приїхав боярин, то село вже поширилося на горішній кінець. Вже була Климівка, Мигалівка, Лукачівка, Дуцяківка, Зинівка і Бухівка.

Як приїхав боярин, то відразу почав по-своєму господарувати: для себе набрав службу, людей зігнав будувати для себе садибу (замок) коло Климівки на тому місці, де тепер жив Мигаль. Замок обгородив високим частоколом, заложив стави на мляці і Климовому потоці. Тих ставів було аж три. В них годував рибу і возив до Сянока. Боярин також спровадив священика і всіх хрестив силою на нову християнську віру; побудував церкву напроти свого замку (тепер на тому місці Федак мав сад). Там також був цвинтар, а церква була обсаджена деревами. То все повинні були робити селяни безкоштовно.

Село втратило свободу. Люди не хотіли вірити в нового бога, бо мали своїх старих богів, котрі менше від нових жадали, а тут ще треба було утримувати священика і платити за хрестини, за весілля та похорони.

В тому часі впроваджена була також сповідь: примусово треба було все говорити священику, що людина зробила чи задума-

розбійників і повішати їх. Але хитрий Лука, як дізнався про це, зібрав розбійників, завів їх лісами в пасічку, сховав з двох боків дороги в лісі і почав чекати на військо. Військо їхало із Заршина поволі, нічого не підозрюючи, бо до місця, де повинні були переховуватися розбійники, було далеко. І коли в'їхали у яр в пасічці, закричав пугач; в тій хвилі вискочили розбійники на дорогу і дрючками били всіх направо і наліво так, що військо не встигло вихопити мечів, а вже більше як половина лежало мертвих. Решта повтікали, де хто міг. Між ними втік і боярин. Розбійники подобивали тих, хто ще залишився живий, позабирали зброю і втекли аж у Буковицю. Люди тишилися, але на другий день приїхав сам воевода з військом шукати розбійників. Людей били, гонили по лісах, але все даремно. Потім забрали трупи, викопали яму в пасічці і там всіх поховали, зверху замурували камінням, тому це місце називають „склепик“ – тому що засклеплений. На тому місці, де колись була могила – тепер дорога. Після того нападу боярин ще міцніше притискав громаду, люди вже без опору робили все, що їм тільки було наказано. Вони му- сіли більше корчувати лісів, бо землі було мало, а коли жити

казки, що „куди перейшли татари – то земля сім літ не родила“. Не було чим засіяти, а до того прийшла ще морова зараза і ще частина людей вимерла.

Але поволі люди почали відбудовуватися і налагоджувати господарство. Боярин також повернувся і почав будувати новий замок, але вже у вивозі, між двома потоками, а також церкву коло попівства. Там же закладений був і цвинтар. На сиготі на пам'ять по татарах поставлений хрест. Також на Кичері дарівці поставили хрест на тому місці, де був монастир. Людям жилося дуже тяжко доти, поки не відбудували хати і всі знищення не були ліквідовані. Боярин вже не був таким злим, як його батько, то і людям стало жити трохи легше. Але це довго не тривало.

У 1348 році вимерли руські князі, а польський король Казимир Великий забрав Галичину і прилучив до Польщі. Так перестала існувати Галицька держава. У деяких селах залишилися руські бояри і король надав їм титул шляхти, за що вони переходили на польську віру і на службу королеві. Селянам було відібрано всілякі права, а пан був власником всієї землі і людей. Він міг селянина вбити, продати як худобу чи подарувати іншому пану. Селянинові не можна було ані хату збудувати, ані одружитися без дозволу пана. Пан наставляв солтисів, які керували громадою – хотіли люди того, чи ні. Так відразу настала панщина і селянин задурно мусів працювати на пана як худоба.

Одрехівський боярин втік, і село в той час не мало свого пана, тому залишилося власністю польського короля. На королівському праві повинно було бути легше, бо король, переїжджаючи через село, дав делегації селян грамоту, названу „Привілеї села Одрехови“, написану на пергаменті (то на білій шкурі з осла). Привілеї було заосмотрені печатками на шовкових шнурках. Ті привілеї – то були обов'язки села: кілька хто мав робити з лана ґрунту і стільки платити до королівської каси, які за це селяни мали права щодо земель та лісів, а також щодо віри. Що там було записано – ніхто не пам'ятає. Здається, що з лана кметь повинен був роботи 2-3 дні на тиждень та платити 3 злоті на рік. Ті привілеї повинні знаходитися в Національному музеї у Львові на вулиці Мохнацького, там передав їх священник Лавровський десь у 1880 році (зараз вони є у Вроцлаві, в музеї *Оссолінеум*.)

Селянин мав право всюди пасти худобу – і на пасовищі, і в лісі – та рубати дерево, скільки йому потрібно на будовання і опалювання, вбити звірину в лісі, ловити рибу на ріці і сповідувати свою православну віру. Священник мав такі самі права, як кметі, мав лан ґрунту, але не відробляв панщини. Кметі мали по

ланові ґрунту, приблизно 100 моргів, на яких повинні були працювати два дні волами або чотири дні піші на тиждень і платити три злоті грішми на рік. Бідніші загородники мали тільки загороду 12 моргів, вони працювали 24 дні в році на священика і давали 12 грошів. А скільки працювали на пана – того вже ніхто не пам'ятає. Найбідніші комірники не мали своєї хати, сиділи в панській хаті і все робили у пана. За це годували собі корову або дві і діставали зерно у пана – „орнарию“.

Гроші тоді були такі: один злотий мав 30 грошів, а не сто, як тепер. Курка коштувала один грош, копа яець – два гроші, корець вівса – 8 грошів, корець пшениці – два злоті і 12 грошів. Робітник заробляв півтора гроша на день, за місяць – пів корця пшениці.

Королівські маєтки в Одрехові брав від короля в оренду сяницький староста, а що Мнішки все були старостами, бо право переходило від батька на сина, то Одрехова все мала пана Мнішка¹. Він платив королеві аренду за рік, а сам господарював і на тому добре заробляв, бо більше роботи і різних оплат накладав на людей. Люди мусіли робити щоразу більше, а пожалітися не було кому.

У роках 1340-1500 не було воєн і жодних нападів. То хоч і тяжко було жити, але село поширилося вже на Мадарашівку Долинку і Долішній кінець. Тут було вже понад 100 господарств. Тому і багато лісу викорчовувалось під посів зерна і під пасовища для худоби. Ліс ще був на солотвинах, вільшинках, в яловім і на долині, на березі – буковий і дубовий, на грабнику, в крузі, на опалінці і аж до теперішньої межі лісу.

В тому часі заклали коло Рудаки над Вислоком гамерню, де топили руду на залізо. На ній працювали німці. Потім з неї утворилася фабрика і кузні, де виробляли мечі із заліза та різні інші речі. Там був ринок, де продавалися всі ті залізні речі. Від тої гамерні, що кувала залізо, пішла назва „Гамри“ (по-німецьки кувати – гамрувати)².

Коли старостою став Станіслав Мнішек – гуляца і недобра людина, – то вже не звертав уваги на королівські грамоти. Він

¹ Рід Мнішків держав Сяницьке староство від 1558 по 1778 р.

² „Z tego roku takze pochodzi wiadomość o Abramie, zydzie rymanowskim, który zbudował za zezwoleniem króla oraz starosty sznockiego (Mikołaja Cikowskiego) w 1570 r. na 3 łanach karczowanego lasu koło wsi Odrzechowy kuznicę żelazną, a następnie sprzedał ją (1572) Wawrzyńcowie Ryszowie – mieszczaninowi rymanowskiemu, za 600 złp.“ – „Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie cyt. Castrensia Sandecensia t. 14, str. 298. A. Fastnacht Osadnictwo, s. 140, 208. „Rymanów. Dzieje miasta i zdroju“. Opr. zbiorowe pod red. Feliksa Kiryka. Rymanów, 1985.

примушував селян працювати весь тиждень у себе в маєтку, платити собі по п'ять злотих і ще давати гусей, курей, платити „волове“, хто мав воли, „очкове“ – від бджіл, „осип і сухомірку“ від жорнів. Люди не в стані були те все платити, бо і на себе мало працювали – то й збідніли. Деякі опиралися, то їх били гайдуки і забирали з хати, що попало: чи кожух, чи перину, – щоби змусити до оплати тих данин – били буками. Декому давали і по 25 буків. Двох гайдуків сідало на голову і на ноги, а третій бив. Багато людей не витримували тих побоїв і помирали.

Люди бідували тяжко. Ходили до старости жалітися, показували грамоти, що вони королівські і нема права над ними так знущатися, бо у них привілеї – теж тоді дали викуп 1200 злотих, але і то не допомогло. Він взяв гроші, а делегацію наказав вибити і замкнути до в'язниці. Бачив пан, що люди не хочуть підкоритися і наказав, щоб принесли до нього ті привілеї, бо він їх не знає. Власне, хотів їх знищити, щоб люди не мали опори. Але всі ховали ті привілеї; гайдуки шукали їх у церкві, де перед тим їх переховували, у деяких господарів, били, щоб призналися, але ніхто не сказав, і донощики не дізналися нічого.

У 1565 році було проведено спис ґрунтів. Тоді в селі було вже 120 господарств. Серед них набагато збільшилася кількість бідніших, що мали по півлана – 48 моргів, або чверть – 24 морги. Тоді були такі прізвища: Барна, Бирва, Бурштин, Галайда, Гуска, Пнатик, Гоменда, Воробель, Вовкович, Дуцяк, Драч, Зиньо, Зиньчак, Завіський, Зятник, Федак, Клим, Кияк, Коник, Костецький, Конкевич, Лико, Лабяк, Лукач, Лазірко, Мигаль, Милян, Оліяр, Пазиньчак, Пестрак, Сивик, Середенський, Сливчак, Співак, Тимцік, Цуприк, Чорняк, Юрчак.

В той час, коли королем був Стефан Баторий, Польща проводила війну з Росією, а в 1606 році хотіла посадити на царський трон в Росії поляка, про якого говорили, що то – царевич Дмитрій, якого наказав убити його батько. Польща зібрала військо, щоби йти на Росію. Те військо ходило по селах, грабувало, що їм попадало під руку: зерно, худобу... Людей били, жінок насилували, – так нищили всіх цілий рік. Тоді-то в тих роках було завезено до Польщі бараболю. Люди ще не вміли нею користуватися; до того прийшли ще голодні роки. Люди дуже голодували, їли омовку, кукіль і траву.

У 1621 році Польща знову воювала з турками під Хотиним. З війнами ставало все важче жити, а пани дусили селян ще гірше, – тоді почалися створювати загопи опришків і козаччини на Україні.

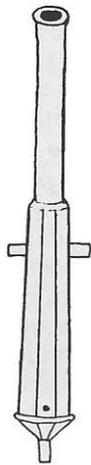
У 1626 році вибухнуло повстання в Сяноці, опришки здобули Сянік, понищили трохи місто і навколишніх панів. В тому по-

встанні брали участь і одрехівські опришки. Вони забрали з Сянока гармату, котру привезло військо з-під Хотина, і Коник привіз її до Одрехови, але побоявся взети до села і кинув до ставу перед селом. Там у ставі вона пролежала аж до скинення панщини; коли її добули, то привезли і поставили коло церкви, а пізніше стріляли з неї на Великдень. У 1930 році забрали ту гармату до музею в Сяноці.

Панщина дуже тиснула людей, і коли ті вже не годні були витерпіти – зібралася делегація і пішла до короля Владислава у Варшаву. Пішов тоді Лабяк пішки і в ходаках, з торбою за плечима, котрий дійшов до короля. Король прийняв його, підтвердив давні права і привілеї, дав йому залізний лист, при показі котрого ніхто не мав права зробити йому кривди і наказав Мнішкові, щоб той повернув давні права Одреховій. Але пан, діставши королівський лист, не змінив своєї жорстокості, а на пострах іншим наказав дати Лабякові прилюдно 25 бучків. Та коли Богдан Хмельницький у 1648 році підняв повстання проти панів на Україні і підійшов аж під Львів, – пан хоч і не повернув давніх прав, але дуже полегшив панщину. А коли в околицях Кракова у 1650 році Костка Наперський підняв селянське повстання, пан і зовсім повернув ті права, що були в королівських привілеях.

У 1656 році король Ян Казимир втік перед шведами, і продав Одрехову шляхтичу Урбанському з Гачова на вічні часи. І так королівські привілеї залишилися всього-навсього свистками осяччої шкіри*.

Урбанський відразу почав господарювати по-новому. В Пловайнім почав виробляти цеглу, а випалювали деревом, що росло в Яловім і Вільшаниках. З цегли збудував горальню-бровар на обшарі, а також гумна, муровані стовпи, а між ними – дерев'яні стіни. На ріці збудував млин, а також стайні для худоби, шпихлір, офіцини для економа і служби; (побудував і великий тартак, який згорів у 1933 р. – І.М.), заложив став на обшарі – те місце і зараз називають ставками. Побудував корчми над броваром і на гостинці, котрий шов з Риманова до Буківська, спровадив до села жидів і дав їм в аренду корчми, щоб продавали горілку з його горальні. Люди відробляли панщину, а багато комірників

* Урбанські появились в Гачові в 1780 р. і їх рід проіснував до 1944 р. Ігн. Урбанський купив поля і ліси в с. Одреховій у 1811 році за 10808 зл VA. „Naczołw wicé królewská (1350-1960), Kraków, 1962. Stanisław Rymar.

постійно жили в панських хатах і робили за харчі та за утримання. Їм жилося легше як тим, що самі господарювали. Від пана жиди дістали наказ продавати більше горілки. І жид, – хотів того селянин чи ні, – заносив до нього горнець (4 літри) горілки, і хлоп мусів за нього заплатити. Тоді дуже поширилося пияцтво, і люди вже перестали скаржитися на пана, на панщину, привикли до неї. А якщо і тяжко було жити – запився і забув про все. Пан днів робочих не підвищував, – за це мав дохід з горілки, з рогаток. До того мав ще один двір в Гачові над Вислоком.

У 1695 році єпископ перемишльський Винницький прийняв унію, тобто перейшов під владу папи римського. Віра вже називалась не православною, а греко-католицькою. Але людей то зовсім не обходило, бо все залишалось по-старому.

(У роках 1705-1710 панувала морова зараза, котру називали чорною смертю або чумою. Багато людей померло, знову настали підлі роки.

Люди голодували, поширилась між ними злочинність. В „Привілеях села Одрехова“, написаних Юзефом Сулішем (Бібліотека Академії Наук України, №113478, м.Львів, 1902 рік), знаходились, між іншими, і книги, в яких було записано різні правові акти, а також і карні вироки. Є серед них і такі: у 1720 році Томаш Возьніца з сусіднього села Заршина вкрав в селі Одреховій пряжу. Його посадили до тюрми, з якої він вночі втік. Коли його знову спіймали – одержав вирок: його повинні були повішати. Між часом в дворі змінився пан, і новий покарав його 200 різками. До того мусів скласти присягу, що ніколи більше не буде красти. Якщо ж це повториться і його спіймають – то буде повішаний. Другий вирок, з 1723 року. Іван Дзякунік погрожував підстарості, тобто адміністратору Одрехови Іванові Красносільському, що спалить його двір, наведе розбійників, а його самого вб'є. Раз навіть перед двірськими воротами шарпав його за волосся, а двірську худобу загнав десь далеко, невідомо куди. Від першого звинувачення, за браком свідків, його оправдали, але мусів Дзякунік запрягнути в церкві, що то неправда. А за друге мусів підстаросту перепросити, крім того йому присудили отримати 200 посторонків у два заходи, які він мав дістати у панському дворі. Ще й мусів чотири тижні кожної неділі лежати хрестом у церкві, дати 10 гривень на церкву і 10 на двір. Оскільки Дзякунік не мав з чого ті гроші заплатити, то забрали з його двора бики, які уряд оцінив у 45 польських злотих – І.М.).

У 1728 році на поля Одрехови залетіла саранча, і що було на полях – все з'їла. У 1768 році після Великодня випав сніг по коліна...

По селах бродили конфедерати – то було таке польське військо, що нікого не слухало. Вони робили, що хотіли, все забирали, людей вшпали, жінок насилували. Польща йшла до упадку. Зараза чуми щороку поверталася, у 1770 році знову багато людей вимерло.

У 1772 році Австрія забрала від Польщі Галичину, Росія – Варшаву і Польща перестала існувати. Цісарем Австрії тоді був Йосиф II, у 1782 році він скасував невільництво. Хоча панщина і далі існувала, але пан вже не міг робити з хлопом, що хотів. За незаконні вчинки пана селянин міг подавати скаргу до повітового комісара, яким був німець. В селян зажеврїла надія, що цісар дасть волю селянам. Цісар наказав зводити школи для селянських дітей, що повинні були існувати при церквах, так звані парафіяльні школи. Але пани пустили поголос, що цісар тому наказав хлопцям вчитися, що хоче брати їх до війська на 25 років. До того часу пан віддавав до війська кого хотів. Рекрута в'язали і везли до повіту. Там його голили і забирали до війська на 12 років. З війська мало хто повертався, хіба що калікою – без руки або без ноги.

У 1786-1788 цісар наказав списати всіх селян. Було заведено табулю – тобто ґрунтову книгу: хто скільки має поля, – і кожному господареві давали ґрунтовий аркуш, такий же, як і панові. Коло села поставили таблиці з назвою села. Люди самі вибирали вїгта, котрий був залежний не від пана, а підлягав повітовому комісареві, німцеві. В Перемишлі було заложено семінарію, де вчили священників. Священники були письменні і трохи підтримували селян, вчили їх грамоті.

Восени 1790 року загорівся бровар з горілкою. Від нього зайнялися гумна на обшарі, двір у вивозів а що був сильний вітер – загорїлася і частина Бухівки. То була страшна пожежа, тим більше, що сталася вночі. На Бухівці погоріли Галайда, Пазиньчаки, Сливчаки, Тимціки та інші. Після пожежі пан Урбанський дав погорільцям місце під будову на вигнанці над Чемишлянком, а Галайда побудував хату на старому місці – пляці, і відтоді всі говорили про нього „Галайда з пляцу“.

В тих часах село мало майже такий самий вигляд, як у 1940 році. В селі було вже понад 200 господарств. Були вже такі прізвища: Августин, Барна, Барт, Бренькач, Бирва, Бурштин, Бунько, Гуска, Галайда, Гнатик, Груб'як, Гоменда, Гараус, Гриньчак, Воробель, Вовк, Вовкович, Дуцяк, Драч, Зиньо, Зиньчак, Завіський, Зяттик, Федак, Кавалко, Коруц, Кастранець, Клим, Кияк, Костик, Костецький, Котелець, Коник, Конкевич, Лаб'як,

*Св. Іван, перенесений 1817 р. зі старої
дерев'яної церкви до нової*

Греко-Католицька церква в Одрехові, збудована у 1813-1817 роках.

Лико, Лещишин, Лукач, Лайтар, Лазірко, Мельник, Милян, Мигаль, Майхрович, Мадараш, Марчак, Мазур, Мидзьян, Мурайка, Новосільський, Оліяр, Одрехівський, Ольшак, Рацин, Палиця, Поточак, Пестрак, Пельчар, Пазиньчак, Страхоцький, Савик, Середенський, Солтис, Сивик, Стецик, Струс, Співак, Тимцік, Цуприк, Цупер, Цимбала, Чорняк, Юрчак, Яценко, Верней, Майчик.

Після пожежі пан Урбанський збудував новий двір вже коло Оліяра в потоці, було там зроблено і став на рибу, але той двір довго не стояв, бо пан збудував ще один новий двір, великий двір на Пасвисках десь коло 1805 року. Той двір був великий, мав стайні, стодоли і шпихлір. Там будувалися і слуги пана, сторожі.

Так виник новий присілок Пасвиска. Переважно там були поляки. В селі пан тримав економа, а сам мешкав на Пасвисках, часом їздив до Гачова, де теж мав економа. Якщо комусь щось треба було попросити у пана – то мусів йти на Пасвиска.

У 1812 році після розгрому Наполеона під Москвою через Кутузова при відході війська серед солдат поширилася холера. Вона перейшла і на села, в тому числі і на Одрехову. Від холери померло дуже багато людей, для поховання яких пан дав цвинтар на Заливах. Було вибрано окрему бригаду, яка вивозила заражених і померлих на той цвинтар. Слабих і трупів брали гаками, витягали з хати на вози, з воза теж стягали гаками. Трупів ховали відразу ж, а живі так і помирали на цвинтарі. Брали гаками тому, щоби самим не заразитися – тому боялися дотор-

Дзвіниця

куватися до них руками. Цвинтар мав більше, як морг землі, і він цілий був заповнений гробами.

Багато людей померло на холеру, а тут почали ще будувати нову церкву, бо стара вже валилася – була дерев'яна. Людям треба було працювати і на себе, і відробляти панщину, працівників до роботи було мало – в неділі і в свята возили камінь для будови церкви. Навіть на Великдень, як з'їли паску, запрягали воли і їхали на Вислік по камінь, бо так казав пан і священник. Як вимувували стіни, то приїхала комісія і сказала, що мури вийшли заслабі, не витримують склепіння, і тоді стелю зробили з дошок, на даху зробили по три бані. На головній вежі повісили чотири дзвони і у 1813 році закінчили будову церкви. Церква була широка, приблизно у 15 метрів, завдовжки 30 метрів. Тоді ж і почали хоронити коло церкви померлих.

У 1823 році в Одрехові заложили першу школу. Пан відступив на клясу одну хату в офіцинах, у дворі, і зимою ходили діти на науку. Вчив їх Фесько Сивик, а потім його син – Іван Сивик. Вони не жили в Одрехові, лише доходили до села взимку.

В тих часах було повне затемнення сонця, таке, що кілька хвилин було так темно, що за два кроки не було нічого видно.

У 1828 році в Австрії було пущено першу залізницю, а десь приблизно в 1830 році побудовано коло церкви підпори, бо від дзвонів на вежі почали колотися мури склепіння. Ті підпори були у вигляді великих лук кам'яних по обох боках церкви, але ті підпори не допомагали, бо мури і далі розходилися. Тому треба було зняти дзвони з вежі і побудувати окрему дзвіницю. Там і повісили дзвони.

У 1845 році було збудовано дерев'яну школу коло попівства, там, де була стара церква. У тій школі вчителем був Дмитро Хутко.

У 1846 році польські пани підняли революцію проти Австрії. Весь центр революції був в Ярославі, в монастирі св.Анни. Монастир був обведений муром, на мурах стояли гармати. Пан Ксавер Урбанський теж зібрав панів до Гачова на нараду, як намовити людей, щоб ішли воювати за Польщу проти Австрії. І коли вже повинна була початися революція, по селах пішла чутка, що цісар дав право хлопам бити панів. Мазури нападали на панів по дворах, били їх, а двори нищили. Клади пана у жолоб і різали пилою, ще й приговорювали: „Поволи ріжете пана, бо був пан добрий. А злого ріжете скоріше“. Урбанський загинув би так, як інші зібрані у його дворі, але фірман з Одрехови Стефан Цуприк викликав пана з покою і закопав його до гною. Пан лежав

там три дні, аж прийшло австрійське військо і заспокоїло мазурів. Фірман теж скинув рогату шапку і переодягнувся за хлопа, бо також загинув би. На третій день під охороною війська пан вихав до Одрехови. Тому що мазури порізали багато панів – до революції не дійшло, а монастир в Ярославі легко здобули австрійські війська. І поки існувала Австрія, в монастирі і костелі стояли артилерійські коні.

У тому році випав недорід, а з ним – великий голод. Копа жита видавала 4 літри зерна, бараболя зігнила вся – як хто мав цебрик дрібненької бараболі – то було ще добре, а то накопав піввідра і не знати було, що з нею робити. Ховали ту бараболю, щоб було що зварити на Святий вечір. Люди казали, що Бог послав кару за те, що мазури різали панів. Люди їли кукіль, кору з дерев, омовку, котра трясла, як пропасниця. Багато померло з голоду. По декотрих селах мазури різали дітей і їли їх. Багато було чого, багато сиділо по тюрмах за порізаних дітей.

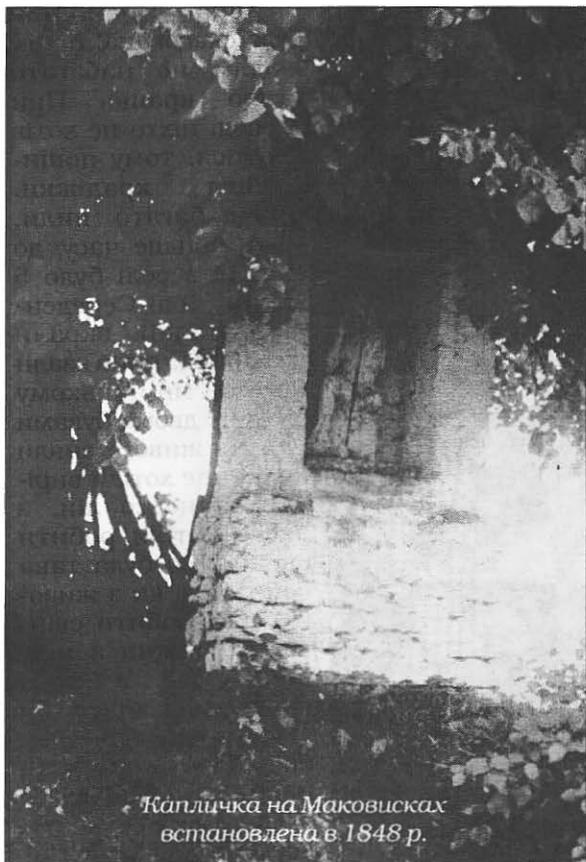
(Саме в ті часи зайшла в гірські села Карпат вже вдруге страшна хвороба холера, вимирали цілі села. Більша половина селян Одрехови вимерла. Очевидець, жінка за прізвиськом Кавовчица, яка прожила 104 роки і добре пам'ятала часи панщини та страшної пощесті, змальовувала страшну картину тих часів:*

„...Померлих вивозили драбинястими возами під ліс. А било то в зимі, то ніхто їх не закопував. Вишмаряли їх на купу. Вовки розтягали трупи по лісі. Пам'ятам такий випадок, коли в гарячці несприятливого, хорого з Бохівки вивезли тим возом і там го скинули, мислили, же він мертвий. Через деякий час хорий опритомнів, дотягнувся до найближчого потічка: згашував жагучу спрагу водою. А потім повернувся до села. Било дуже хиж, де вимирали шитки люди. Ино вітер дверима скрипів і голодні коти м'явкали, бо їсти хотіли...“ – І.М.).

Прийшов 1847 рік, люди з голоду попухли, посліпли. Аж як зійшла трава, то їли траву. Скоро показалися ягоди, гриби, овочі – рік був дуже врожайним, – то якось перетрималися. Австрія до кожного двора надала „мандатора“, котрий повинен був наглядати, чи пан не тисне дуже селян і чи не готує якоїсь революції. На Пасвисках був ним Гибель. Розворушені народи не хотіли робити вже панщини, гайдуки казилися, бо треба було все обробляти.

У 1848 році була ще революція в Угорщині – Кошут хотів створити самостійну Угорщину. Австрія не могла сама дати собі ради, тому попросила російського царя Миколу I допомоги. Цар

* Хвороба холери в сянській окрузі: 1558, 1600, 1622, 1846, 1876.

*Капличка на Маковисках
встановлена в 1848 р.*

вислав сто тисяч солдатів під проводом генерала Паскевича, і частина їх йшла на Угорщину через Одрехову. Два дні вони квартирували в селі, і староство дало наказ, щоб село давало їм їсти. Кожна хата повинна була давати хліб і варене. Люди носили хліб, пироги, кашу, галушки. То все сипали у великі двошні цебри, а потім ділили між солдатами.

І враз у 1848 році зробилася революція у Відні, в Празі, в Будапешті. Цісар Франц Йосиф I оголосив, що 15 травня скасовує панщину. Селяни стають рівними громадянами держави. Оголошено це було на сам Великдень, 7 травня, після служби Божої. Серед людей

настали втіха, один одного цілував, що закінчилася їх неволя, що дійсно „Христос воскрес“. На пам'ятку знесення панщини ставилися хрести, щоб наступні покоління пам'ятали, як то важко людям жило під панамі.

Через часті неврожаї в Одреховій заклали громадський шпихлір на збіжжя. Багатші господарі дали дотрохи збіжжя, і кому навесні не вистачало на посів, то громада позичала. Після жнив треба було віддати з десятою частиною надбавки. Якщо навесні позичиш 10 мірок, то після жнив віддав 11 мірок. Для бідніших то була велика поміч. Той шпихлір проіснував 50 років, поки не була збудована залізниця, і тоді вже почали купувати зерно в купців.

Церква з північного боку, від цвинтаря

Хоча панщина була скасована, проте людям не набагато стало краще. При свободі ніхто не хотів боятися, тому поширилися крадіжки. Люди багато пили, мали більше часу, до того ж в селі було 5 корчм. Тоді Середенські (галаї) вкрали десь бика, прив'язали його в момінському лісі між двома буками і там з живого зняли шкіру, ще хотіли вирізати з нього лій, з якого хотіли робити свічки. Бо була така байка, що як з живого лою зробити свічку, то можна з нею вночі все з хати вкрасти, і ніхто не збудиться. Але той бик з болю вирвався і прибіг до села. Люди втікали від нього, він все бігав, аж на Палицьовій загороді лопнув йому живіт,

випали з нього кишки, і там він здох.

У 1856 році завдяки старанням священника Івана Лавровського було збудовану нову школу коло попівства. А пан Ксавер Урбанський з нагоди народження цісарського сина Рудольфа подарував дерево на побудову школи і пообіцяв постійно щороку видавати по 6 с'ягів (24 метри) дерева на опалювання.

У 1862 році учителем став Андрей Дуда. Він запровадив церковний хор. А у 1865 році вчив уже Іван Цуприк з Одрехови за річну плату 20 ринських.

У 1867, році цар надав Конституцію, відбулися вибори до парламенту у Відні. З Риманівського округу послом було обрано Стефана Зиньчака з Одрехови. Війти вже мали великі права, дістали печатки. Парубків брали до асентирунку, а до війська на шість років. Громада почала судовий процес з паном Урбанським через ліс, бо пан не давав рубати дерева, ані не дозволяв пасти худобу в лісі, що селянам після панщини по праву належалося. Той процес тягнувся приблизно п'ять років. Делегати їздили до Кракова, де проходили судові розправи, їздили на фірах. Пан хотів погодитися, і віддав половину лісу громаді, але делегати хотіли три четвертих. Тоді пан підкупив делегатів, а через три дні поїв їх горілкою в Гочові. В той час відбувся процес в Кракові, а що делегатів в суді не було, бо пили горілку, то там заочно присудили громаді четвертину лісу, тобто понад 300 моргів, священник теж повинен був одержувати на опал і на будови, тому пан дав йому 19 моргів лісу, але за це мав право прийняти священика напостійно, або ні.

У 1870 році збудована була залізниця з Лаборців до Львова. Тоді ж видно було величезне полярне сяйво. Люди казали, що то відкрилося небо, і молилися, щоб побачити самого Бога, але більше нічого вони не бачили... Школа з державного бюджету одержувала вже 150 ринських, і пан давав 6 сягів дерева. Учителем був дяк Сафат Мигаль.

У 1873 році знову вибухнула холера, знову померло приблизно 50 чоловік, котрих теж витягали гаками з хат і ховали на новому цвинтарі під приголовками, що подарував Урбанський. Заразився також і священник Іван Лавровський, що ходив до хворих сповідати. Він також помер на холеру, його поховали вище церкви. На другий рік прийшов новий священник Антін Лавровський. Тоді ж знову випав сніг після п'ятьох тижнів по Пасці. Висота покрову – 6 цалів (16 см). Сніг лежав два дні. Жито вже цвіло, люди мотуззям згортали сніг з жита, але де згортали, то зерна вже не було, бо зі снігом зривали і цвіт. В той час було вже п'ять корчм у селі: в горі Зельман, над броваром Йолько, в дольшнім кінці Мошко, на Бухівці Сруль і на гостинці Лейзор.

У корчмах люди пили, грали весілля, відбували хрестини. В корчмі вїт робив свої справи, там карали засудженого грішми і він ставив горілку. Тоді начальство пило і засуджений теж. А злодіїв присяжні карали буками. Також якщо дівчина зайшла в тяжу і видно було вже живіт, то радні брали дівчину до корчми і там її почіпчили, щоб дівчиною не вродила дитини. Родичі ж мусіли ставити горілку за почіпчини. Всі справи відбувалися

при горілці. Люди пропивали поля, хати. Злодії крали по коморах, підкопувалися до комори попід сподок, крали кожухи, полотна, корзлі, зерно, також крали коней на пасовиську. Тому коней пугали в залізні пута і закривали на колодку, довший час не могли дізнатися, хто краде, аж пізніше виявили, що крав жид Сруль з Хабзою (Новосільським) з долішнього кінця, їх трохи побили, посадили в арешт в Сяноці. Сруль зі встиду втік до Америки, бо вже починалася еміграція. Жид Зельман у 1860 році викорчував останнього свідка татарського набігу – пень дуба, що стояв коло церкви, коло Федака. З того пня зробив 8 метрів дров. Ніхто не хотів його рухати, бо боялися, що пень може пошкодити здоров'ю, навіть жидівка не хотіла брати тих дров до рук, тільки сам жид палив їх.

У 1876 році у Заршині побудована була залізниця, по якій ходив поїзд. Люди боялися поїзда, бо думали, що то чорт тягне вагони. Також з'явилися перші нафтові лампи. На жито знову випав сніг і був мороз. Школа вже одержувала 300 ринських з бюджету, вчителями були Олекса Коциловський, Гриць Турський, а потім Павло Шубер.

У 1884 році збудували нову муровану школу на грядках за 1300 ринських. Будував її Миколай Мигаль, син дяка. Також на Дмитра, 8 листопада, згоріла хата писаря Івана Цуприка, а також Михайла Юрчака. Адвокат з Кракова Владислав Моравський дістав від Урбанського двір на Пасвисках, всі довколишні землі і ліси. Дістав за те, що провадив процес пана проти Одрехови і Гачова. Новий пан оженився з Лецинською, ріднею останнього короля польського, але пани не вважали Моравського за шляхтича, він не мав права їхати чотирма кіньми в кареті, хіба що як їхав з жінкою. Вчителя Шубера прогнали з села за те, що у Великодну п'ятницю грав на скрипці. У селі вчителем став Микола Райда з Репеді, а що і той був пияк, то по двох роках і його було звільнено.

У 1886 році школа діставала вже 400 ринських, але Моравський не давав вже 6 сьєгів дров, хоч громада і подавала скаргу. За Івана Горбалевича з Мисцової до школи ходило 200 дітей, він заложив сад і пасіку.

1890-й рік знову був сухий, бракувало зерна і паші. Коня до роботи можна було купити за два ринських, а лошат люди залишали на торговищі. Бджоли вигинули ще влітку, але вже можна було купити зерна і муки, бо купці навезли того залізницею з Угорщини. На другий рік до школи своїми силами було добудовано другий клас.

У 1892 році в селі панувала віспа. У тому ж році в школі була заведена українська фонетика, а також урядування було переведено на українську мову. Печатки для вїйта – теж українські. Однoчасно вийшли нові гроші – „корони“: корона дорівнювала півринському.

Ще у 1888 році були розібрані підпори коло церкви, тим камінням обмурували довкола церкву і цвинтар. У 1893 році помер вчитель Горбалевич, і з того часу тут викладали інші вчителі: Молодецький, Ляхевич, Жуковська, Гурський, Вішньовський – всі поляки. Тоді ж була впроваджена трирічна вїйськова служба.

У 1898 році була закладене читальня, „Просвіта“ і магазин, а 5 квітня втопився в Одрехівках Фесько Спївак, який вїз товар до магазину. Втопився, бо моста ще не було, а була велика вода. Продавцем був Стефан Цупер – кульгавий з Бухівки. Також того року було відновлено церкву: наклали нову стелю – пївокруглу, дали новий дах і бані та й покрили їх бляхою, бо перше вона була крита гонтами. Малював церкву Панкевич зі Львова. Він намалював святого Микoлая на іконос-

*Подружжя Завїйських зі сином, котрий був комендантом повітової поліції за Австрії.
Поч. 1900 рр.*

тасі з обличчям Страхоцького, котрий був церквівником. За цей об-раз дістав велике визнання.

У 1900 році відбувся опис (конскрипція) людей в Одреховій. Тоді тут налічувалося 2341 душ, в тому числі – 404 шкільних ді-тей. Вчителем був Павел Нич. Влітку тут були цісарські манев-ри. В селі одну добу квартирувало військо, яке потім пішло в сторону Коросна, де були головні маневри. На них був сам цісар. В селі була закладена каса ощадності, звана „Райфензена“, де люди могли позичити грошей на купівлю поля, на будову та на інші речі. Платили сюди 5 відсотків на рік, а жида брали по 25 корон і ще кілька курей за вигоду. Касиром був Гнатик з Бухів-ки, а сама каса містилася в громадському домі коло церкви. Тут же були магазин, канцелярія і читальня. Секретарем громади був Михайло Зятюк.

У 1901 році до села прибув учитель Йосиф Квасневич. Прома-да хотіла вчителя-українця, робила рекурс до Міністерства, але нічого не допомогло, бо так вирішила повітова шкільна рада.

У 1903 році знову була посуха. Посуха була така, що в червні опало листя з дерев, а влітку згоріла частина Риманова.

У 1904 році з села до Збоїск виїхав писар Іван Цуприк. В йо-го хаті за церквою було заложено пошту. Поштарем був Іван Фе-дак. Того ж року виїхав також священник Антін Лавровський до Болеховиць, в селі він пробув 30 років. На його місце прибув Іван Ковальчін. Прийняли його тимчасово, бо був молодий, але зробив багато: заклав товариство тверезості – багато людей при-сягло, що не будуть пити горілки – брав участь в роботі читаль-ні, – і люди його дуже полюбили. Вони хотіли мати його напостійно, але церковна влада не хотіла його в Одрехові, і пан, яко фундатор церкви, не дав йому підпису. Делегація їздила до Перемишльського єпископа, але нічого не допомогло. Коли люди дізналися, що на священника іменовано московфіла Петра Ясе-ницького, – погрожували, що спалять панові гумна і збіжжя. Також написав хтось до пана листа, що священника отрують, а пана, як поїде вночі через село – вб'ють. Жандарми ходили і шукали того, хто написав листа, і дізналися, що то – 18-річний хлопець Дмитро Цимбала, який закінчив два класи гімназії в Ся-ноці. Його арештували, і він два місяці просидів в арешті. А батько його з гризоти нагло помер на удар серця. На слідство до села приїхав декан Сембратович. Біля читальні на нього чекав натовп жінок. Вони кричали, що іншого священника, крім Ко-вальчїна, не хочуть, а як приїде до села Ясеницький, то його стягнуть з воза і вб'ють Коли Ковальчїн виїжджав зі села на По-лави, то був страшний плач. Всі плакали – і старі, і діти.

У 1905 році, 4 січня, до села під охороною жандармів приїхав Ясеницький. Ніхто не вийшов його вітати, вози розпаковував сам. А як відправляв на Різдво в церкві, то стояв такий шум, що не було чути ані дяка, ані його. Жандарми стерегли його щось зо два тижні. Коли ж люди заспокоїлися – вже не стерегли його, але народ вже ніколи не мав до нього довір'я.

У 1907 році на візитацію приїхав єпископ Чехович. Йому поставили дві брами, по нього хлопи їздили на білих конях і білих полотнянках аж на Качурову за ліс. Коло школи його витали жиди – а було їх щось з десять в селі. Потім єпископ поїхав до церкви.

У той час людям вже жилось набагато краще. Багато їздило до Америки на заробітки, привозили багато доларів, будували нові хати з коминами і великими вікнами – курні хати вже почали зникати. Люди одягалися в купований одяг, жінки носили тонкі фабричні полотна, бархани. Діти теж були одягнені гарно і чисто. Краще й харчувалися – всі їли муку питльовану, рис, цукор. Та поправка почалася від 1900 року. Багато дітей вчилася вже у вищих школах, гімназіях. Закладено було пожежну охорону „Сокіл”. Пожежники мали попелястий одяг і чорні з синім верхом шапки. При шапці чіпали пера. Вони брали участь у парадах, стояли в церкві коло гробу і коло Плащениці – тоді одягали блискучі шоломи, їх начальником був Дмитро Цимбала.

У 1908 році була слота. Трохи погнило збіжжя, але багато було наве-

Святий Ян. Поставлений у 1911 р. на кошти одрехівської діаспори в Америці

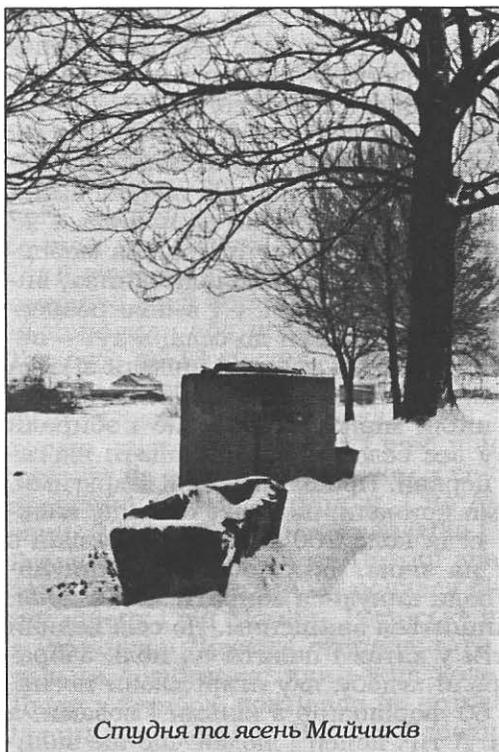

зено його з Угорщини і Румунії. А грошей люди мали вже досить, бо привозили з Америки, – то біди майже не в і д ч у л и . Магазин розвивався дуже добре. Крамарем був Дмитро Дуцяк. Оскільки був добрий дохід, то купив в о г н е т р и в к у

касу і грамофон з українськими плитами, якого люди йшли слухати, як чуда. Багато доходу повернули тим, що купували в крамниці. Американці прислали грошей і купили годинник на вежу до церкви, котрий вибивав годину, півгодини і чвертьгодини. 2 грудня 1907 року був 60-річний ювілей цесаря Франца Йосифа. По селі ходили музики і грали марші. Люди стріляли з моздрів, куплених того року в сяноцькій фабриці заліза. Там було куплено також два залізні стовпи до церкви під хор, бо прогинався.

У 1910 році на пошті зроблено вже було третій шкільний клас. В грудні була пошесть скарлатини і дифтерії, померло багато дітей – часом було аж чотири похорони щоденно. Куплено було другу сикавку для пожежників. Та сикавка була на чотирьох колесах. В селі кипіло життя: люди були багатші і розумніші, до села приходили газети, при читальні була бібліотека, де позичали книжки. 12 квітня Мирослав Січинський вбив у Львові намісника Андрея Потоцького за те, що не хотів погодитися на закладення українського університету. Його заарештували, він трохи сидів у тюрмі, а потім йому допомогли втекти, і він виїхав до Америки.

У 1911 році були вибори до парламенту у Відні. По селах робили віча. В Одрехові був Роман Залозецький – адвокат зі Львова, – все село голосувало за нього. В Одрехові була також окружна виборча комісія, тому голосувало тут кілька гірських сіл. Ко-

Студня та ясень Майчиків

місаром був українець з Сянока Гермак. Послом вийшов Курилович, а Залозецький перепав, хоч переголосовували аж три рази.

17 квітня 1912 року було повне затемнення сонця, що тривало десять хвилин. Зробилося дуже холодно і темно, по землі йшли якісь тіні із заходу на схід. Осінь була слотлива. Овес і отави погнили, а картоплі залишилось багато невикопаної. Озимину сіяли аж у грудні. В жовтні на Балканах вибухнула війна. Проти турків воювали Сербія, Болгарія, Греція і Чорногора, котрі 400 років були під турецькою неволею. Австрія теж зобілізувала кілька річників до війська. З села до Боснії пішло 10 резервістів. Але обійшлося

без війни з Росією, – війна висіла вже на волоску. Турків побили, але потім союзники не змогли поділитися – почали самі між собою воювати.

У 1913 році на Івана Хрестителя відбувся 100-річний ювілей церкви. Два дні – 7 і 8 липня – відправляло щось зо 30 священників. Вони сповідали, причащали. Церкву зсередини і знадвору було дуже гарно прибрано: довкола церкви поставили стовпи з яличками зверху, пов'язали всі вінцями з чатини і квітів, а також різними хоруговками. Пожежна сторожа виконувала службу порядку, стріляли з моздрів і гармати – аж церква тряслася. Величезні маси народу з навколишніх сіл не могли вміститися навіть на цвинтарі, не кажучи вже про церкву. Крамарів було по дорозі від школи аж до пошти. Було також дві брами: коло школи і коло церкви. Приїхав Лавровський з Болеховець. Його дуже вітали: був ще на Качурові, а йому вже стріляли з моздрів.

У 1914 році до школи ходило вже 450 дітей. 9 березня, на століття від дня народження Тараса Шевченка, був проведений концерт. Керував ним директор Квасневич. Навесні світила комета Галілея. Показувалася вона перед сходом сонця і була з великим хвостом. Люди ворожили недалеку війну або холеру чи чуму. І справді, 28 червня в Боснії, в Сараєві серби вбили наслідника престолу Фердинанда і його дружину. Австрія почала вимагати від сербів вбивців, які втекли туди. Сербія відмовила, і 28 липня Австрія оголосила війну. 1 серпня була оголошена мобілізація всіх чоловіків до 42 років життя. Люди почали жнива, вижали вже жито, – а був дуже гарний врожай, – і в полі рознеслася звістка, що почалася війна. Всі побігли до села, а тут – великий плач, бо до 24 години всі чоловіки повинні виїхати зі села до Сянока. Всі бігли до церкви сповідатися, писали заповіти, прощалися, жінки плакали, шили мішки, пекли хліб і збирали харчі. На другий день зранку все село вийшло прощати від'їжджачих, які зібралися коло церкви. Прощалися одні з другими, качалися по землі, а жандарми кричали, щоб вже скоріше виїжджали зі села. І так йшло зі села коло 200 молодих чоловіків з мішками за плечима. Йшли на заріз, як худоба. 6 серпня Австрія оголосила війну Росії. Люди кинулися збирати хліб з поля, не думаючи, що все так і залишиться знищеним. По селі ходили жандарми, забороняли світити у хатах і палити на полі, забрали у людей всі стрільби. Зібрали худобу, яку старі хлопці погнали аж до Перемишля, взяли 60 форшпанів з кіньми і возами, а також багато старших хлопів. А тих коней і людей, що ще залишилися, гнали шутрувати дороги. Шутрували їх щось зо два тижні, навіть з поля не давали звестти збіжжя... А тут вже на дорогах показалися фіри з перинами і дітьми. Старі йшли коло возів пішки – то люди втікали перед війною. Зі Східної Галичини приїхали жандарми. Осіли у дворі, ходять і шукають москофілів. Як якогось знайдуть – заарештують. Здалека вже було чути гармати. Третього вересня Росія забрала Львів, а 15 вересня під час гарної погоди на землю спустилася мряка – така, що не було видно нічого на 10 кроків. На другий день насунули маси війська, котрі у три ряди возів тікали по дорозі на захід цілий тиждень. Поїзди за поїздами втікали теж. А 27 вересня в'їхали в село козаки на конях, з довгими піками в руках. Було дуже страшно, бо такого ніхто не бачив. Люди ховалися по хатах, – може будуть різати! Також показався перший літак над селом. За два дні мадяри відігнали козаків. Були дуже голодні, їли качани з капусти. Люди давали їм хліб і хто що мав. За два тижні

вони втекли, а по дорозі грабували, що попадало. Люди копали ями по потоках, накривали дошками і глиною, закопували у землю збіжжя і одяг. Австрійці, вже хворі на холеру, лежали в шпихлірі коло церкви. Від них заразився Іван Пестряк і Михайло Гараус з жінкою та дитиною. Померли вони через кілька годин. А тут надійшли маси козаків і черкесів в кудлатих шапках. Для копей займали всі сади, для себе – хати. Ломили плоти, варили чай, картоплю, ловили і пекли або варили курей, поросят, грабували все збіжжя, худобу різали, виганяли з села цілі стада. Одні відходили, другі приходили, але і ті, і ті все нищили. Вогнетривкі каси порозбивали, грамофон побили, книжки в читальні попалили або подерли, крамницю пограбували до шпильки. Так було до 13 грудня. Того дня вони вже втікали з Карпат і 16 грудня знову прийшли австрійці. Вони не грабували, хоча й були голодні. Війт дав наказ, щоб люди пекли хліб, варили картоплю, квасолу і пироги і щоб приносили до нього. То все вантажили на вози і везли разом з військом до Заршина. 20 грудня австрійці знову відступили, і на Анни, 22 грудня, прийшли козаки. За ними – піхота, кавалерія і гармати. Цілий день їхали до Риманова. 23 грудня на Патрії знову показалися австрійці. Козаки перестали їхати – і почався бій. Австрійці дійшли в Долішній кінець і під Момінь. Російське артилерія почала бити по них з Риманова. Пожежа охопила хати феська Цуприка й Івана Котельця, дзвінника, який жив коло попівства, де був шпиталь. Люди з худобою повтікали по потоках, а ті хати, разом з худобою і свиньми – згоріли. Вночі в Пловайнім москалі пішли на штурм, і австрійці втекли до Буківська, забираючи з собою поранених. Заарештували священика Ясеницького. Вночі санітари зносили з поля поранених – в горішньому кінці в кожній хаті було по кілька поранених. Вранці 24 грудня в'їхали козаки. Злі за напад, били людей нагайками. Закололи Івана Гуску. Івана Струса зв'язали, хотіли його повісити, але тільки побили нагайками. А лісничого на Гучкові повісили за ноги на дереві, прокололи груди штиками, а під кінець стріляли в голову. Двір на Пасвисках пограбували, а пан втік вночі в самій лише сорочці аж до села. Жидів били, хати їх грабували, жидівок і жінок на селі насилували. Так понищили і забрали з собою все, що тільки можна було знайти – і пішли в Карпати. Як військо відійшло, війт зібрав людей і ходив з ними по полю. Збирали поранених і убитих, котрих ховали у великих гробах на цвинтарі. Поранених російські санітари позабирали потім до шпиталів. Через село ще кілька разів переходили різні роди військ – і так закінчився той рік.

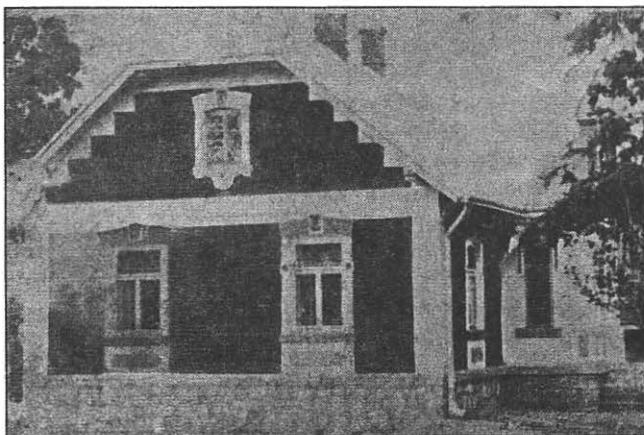
1915 рік мав свої клопоти, хоч фронт трохи відсунувся, проте все ще приїздили за сіном і соломою. Але вже трохи за то платили. В Боську була етапна команда – там платили за худобу, давали посвідчення. 16 січня до села на відпочинок приїхала дивізія. Солдати вже мали досить хліба, цукру, сала і солі – навіть давали людям, то, переважно, були українці, якісь культурніші. Мали свою лавку, де можна було дещо купити за рублі. Святкували Щедрий вечір з кутею, на Йордан батюшка святив воду коло пошти і в церкві була відправа. Побули вони з тиждень, і відїхали на фронт в Карпати. Ще ходили різні мародери, що забирали форшпани і худобу, вбивали людей – Михайла Палицю вбили в Риманові, коли той хотів з кіньми втекти з форшпану. 22 березня забрали твердиню – Перемишль, а 28 почали гнати австрійських полонених з Карпат до Боська через Одрехову. Пнали їх кілька днів. 4 квітня була Паска. Сніг випав по коліна. Люди носили паску і яйце полоненим. Там було кілька одрехівців, а Мордко Барт, жид, втік додому. В Карпатах чути було стрілянину, а в травні австрійці прорвали фронт під Гурлицями, і росіяни почали втікати. Втікали також москофіли – родина Ясеницького і двох Середенських, бо австрійці могли їх заарештувати. 7 травня російські війська притягнули на Мадарашівці і поблизу цвинтаря гармати, а 8 почався бій. З Риманова австрійська артилерія почала бити по горішньому кінці – і все відразу загорілося. Йосиф Клим з жінкою були на горищі, як загорілася їхня хата. Вони впали до шопи, і там почали горіти. Але жінка вирвала дошку і витягла чоловіка, завсім попеченого звідти. Проте той так і помер до вечора в старших болях. Щойно ввечері припинилася стрілянина, а з горішнього кінця майже нічого не залишилося. Вранці другого дня стрілянина перенеслася на Бухівку, яка також зайнялася. Так згоріло близько 100 хат. Аж 10 травня австрійці оточили російські війська і забрали кілька тисяч солдатів в полон. Наступні дні збирали поранених з поля, а вбитих ховали там, де лежали. Вбитих було приблизно тисяча. В Заршині німці повісили 9 поляків за те, що з поранених знімали одяг. Люди збирали по полю різні речі військових, а карабінів і патронів були цілі гори. Погорільців було звільнено від форшпанів і шарварків; відразу ж почали брати до війська хлопців від 18 років і старших до 55 років. Брали навіть калік. Збиране було все військове: гуму, дубики, листя ягід. А війна йшла даліше.

19 грудня приїхав до села священик Захаріясевиц, а 4 березня 1916 року помер пан Моравський. 10 березня провели щеплення всіх людей від віспи і холери. Погорільці почали будувати

хати, громада дала їм по 10 кубометрів дерева безкоштовно, а решту докупляли. Держава також трохи допомагала. За рік було побудовано 26 хат, а на 36 – підготовано матеріал. Люди жили переважно картоплею і молоком, хто мав корову – мав багато молока, бо поля не були засіяні – лежали толокою, тому худоба мала де пастися і давала багато молока. Восени людям позабирали жорна, щоб не мололи збіжжя на хліб, бо все зерно забирали на війну. 21 листопада помер цар, а його місце зайняв Кароль. До села прийшли полонені москалі. Вони викопували трупів, похованих під час війни по полях, звозили їх до церкви і коло неї ковали. Був страшний сморід.

На початку 1917 року в Росії вибухнула революція і було скинено царя. 23 березня в Сяноці була демонстрація з приводу оголошення самостійної України, багато людей ходили до Сянока. Російський фронт розлетівся і вояки поверталися з полону, їм давали місяць відпустки додому, потім знову брали до війська. Влітку повернувся священник Ясеницький з Відня. А в селі – біда: нема ні хліба, ані худоби.

У 1918 році знову брали до війська. Брала хлопців з 1900 року народження – мало не дітей. До школи діти вже перестали ходити, ширилася анархія. Приведені до крайності, жінки побили комісара Турковського, що приїхав збирати збіжжя, і вигнали його зі села камінням. Він того часу збіжжя вже не збирали. Влітку дезертири почали втікати з війська додому, робиться партизанка. Люди відмовляються слухати. В Італії на річці П'яві заломалася офензива, і 30 жовтня у Відні і Празі відбувалася революція. Військо кидало зброю, кожний старався дістатися додому. До села повернулися ті, хто залишився жити, але більше, як сто чоловік загинуло. Поверталися слабі, виголоднілі. Жандармів не стало, ніхто нікого не слу-

Кам'яниця Сивиків. 1921 р.

*Сивик Пелагія, яка виїхала
в 30-ті роки до Аргентини,
де безслідно пропала*

хав. В громадському лісі рубали дерева хто скільки хотів, було би чим привезти. Цісар Кароль відрікся від трону, утворювалися різні нові держави. Українці теж зробили свою державу у Львові, але Польща мала готове військо – легіони, потім сюди прийшли ще галерчики з Франції – та й перемогли українців.

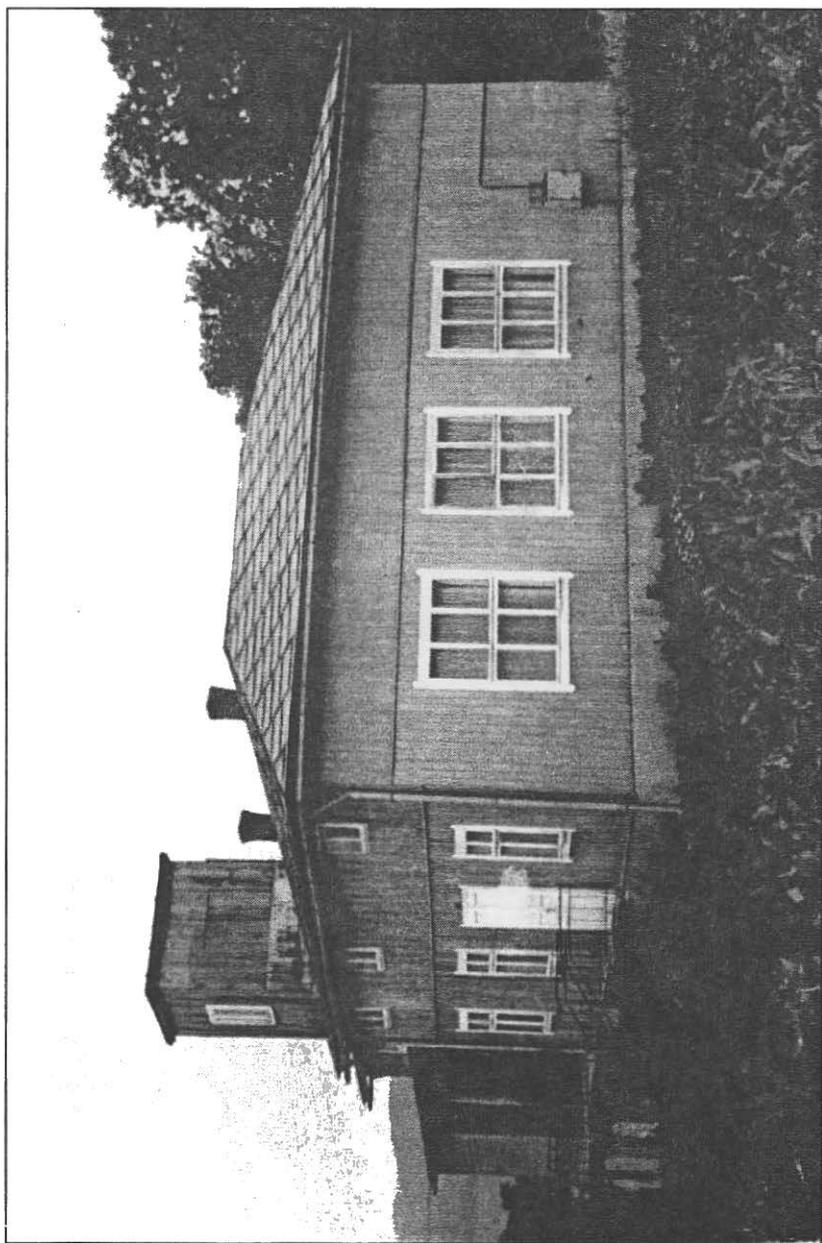
У Великому Вислоку також утворилася Лемківська народна республіка. Межі її були від Яслиск до Команьчі, а керували нею Микола Коник і Стефан Цуприк. Але поляки послали батальйон війська, їх трохи постріляли та й порозганяли по хатах.

1919 рік був без державності. Хоча офіційно Одрехова числилася під Польщею, але українців їй не було признано. То й до Одрехови ніхто не чіпався. Війтом було вибрано Івана Струса, хоча українці мало голосували – самі поляки і їх прибічники. На осінь було призначено асентерунок. Хлопці пішли туди, їх асентировали і від-

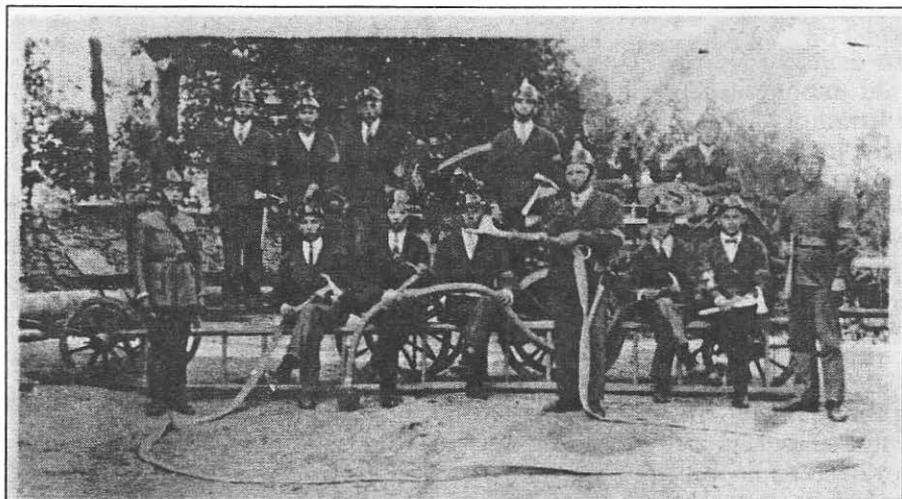
пустили додому. На сході Польща воювала з українцями, а коли їх перемогла – то почала воювати з совітами. Взимку вирубали ліс під Полянном, бо колись давно тут було Пасовище.

У 1920 році в лютому покликали хлопців до польського війська, але за кілька тижнів всі повтікали. В травні військо оточило село, вилунали хлопців і забрали до Сянока. Але за два тижні знову всі повтікали і почали критися по полях і лісах. Аж після перемир'я з більшовиками прийшло військо, до кожної хати, де був дезертир, було приставлено по кілька солдат, яких треба було годувати. Тоді всі пішли до війська. У той час австрійські гроші було замінено на польські марки.

У 1921 році коло церкви громада, на місці, де колись був шпихлір, побудувала дім. Там містилася крамниця і громадська канцелярія. А на другий рік там заснували ткацьку школу. У тій

Народний дім «читальня в горі»

Пожежна команда. Фото 1920-30 рр.

Гурток Просвіти, 1926 р.

Читальня Просвіти в Одреховії. 1927 р.

Драматичний гурток. 1929 р.

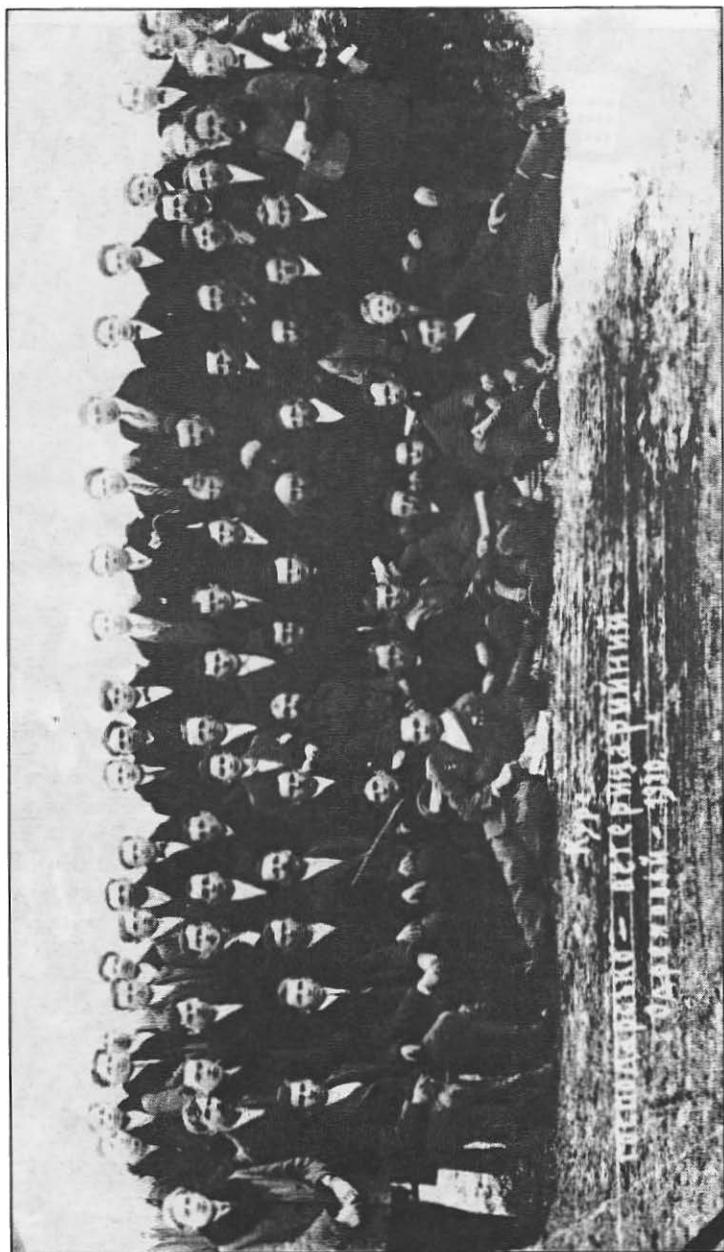
школі було три верстати і вчитель-ткач. На Пасвисках над Одрехівками жиди побудували паровий тартак і почали різати ліси та відсилати їх за кордон. Марки падали у вартості, так що як хтось продав корову, то за місяць міг купити собі за неї хіба що голку.

У 1923 році була відновлена читальня, почав працювати хор. Тут давали і вистави. Школа мала п'ять класів. 1 грудня помер директор Йосиф Квасневич, на його місці залишилася дружина Анеля.

У 1924 році від дядка Михайла Воробля забрали Книжкову крамницю. Тоді ж марки були замінені злотими. За один злотий шло один мільйон вісімсот тисяч марок. В Долішньому кінці було збудовано читальню, крамницю і салю. Також книжковий магазин було замінено на кооперативу і було впроваджено книговедення.

У 1925 році по селах Сельроба (селянсько-робітничої партії) відбувалися віча. В комітеті був Заяць зі Львова, потім – Хам. Головою Сельробу був Стефан Зяттик. Коло доріг тоді садили дерева.

12 травня 1926 року відбулася революція у Варшаві. Пільсудський заарештував президента Войцеховського і прем'єра Вітоса. Били їх три дні. 16 травня одрехівці ходили до Боська на маніфестацію з червоним прапором, котрий несли робітники з тартаку. Через Вільшинки йшло приблизно 500 чоловік, а назад йшли всі дуже незадоволені, бо то була польська національна забавка. Того року були вибори до громадської ради по чотирьох куріях. Перше коло (курія) – були пан і священик. Вони оба вибирали 8 радних. Друге коло – кілька багатших людей-господарів – теж вибирали 8 радних. Третє коло – всі господарі і їх жінки – вибирали також 8 радних. Четверте коло – всі, що мали 21 рік, але не мали поля – також 8 радних. Молодь агітувала, щоб вибирали доброго вйта, котрий би старався і дбав про інтереси громади. Але виборча комісія визнала їхні картки недійсними і вйтом було обрано Стефана Середенського. Проводилися також вибори до Сейму. Послом обрали Йосифа Моравського – пана з Пасвиск. Село також голосувало проти корчм, тому в селі жиди перестали продавати горілку. Кооператива купила трієр до чищення зерна. Також засноване було протипожежне товариство „Луг“, яким керував Михайло Вовк з долішнього кінця. Читальня була дуже діяльна. Тут завжди було повно молоді, що читали книжки, газети. До читальні було закуплено багато книжок, а також, при допомозі Америки, у 1927 році, сюди було куплено

Курс господарсько-ветеринарний в Одрехові 1930.

Театральний гурток. 1930-ті рр.

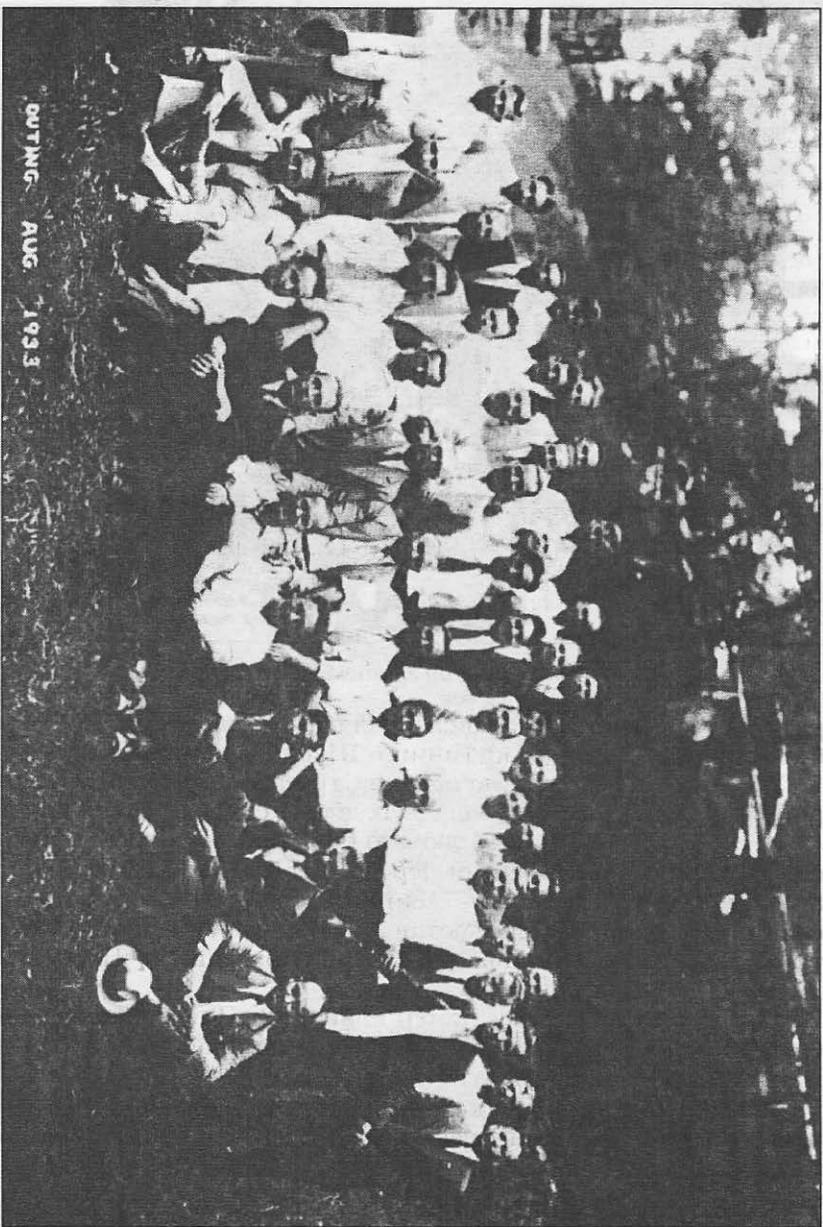
радіо. В кооперативі стався розлам: в горі, в Андрія Кавовка була відкрита ще одна крамниця. Школа мала вже 7 класів.

У 1928 році війтом було обрано Струса, бо Середенський захворів. Знову садили дерева коло всіх доріг і святили їх коло школи.

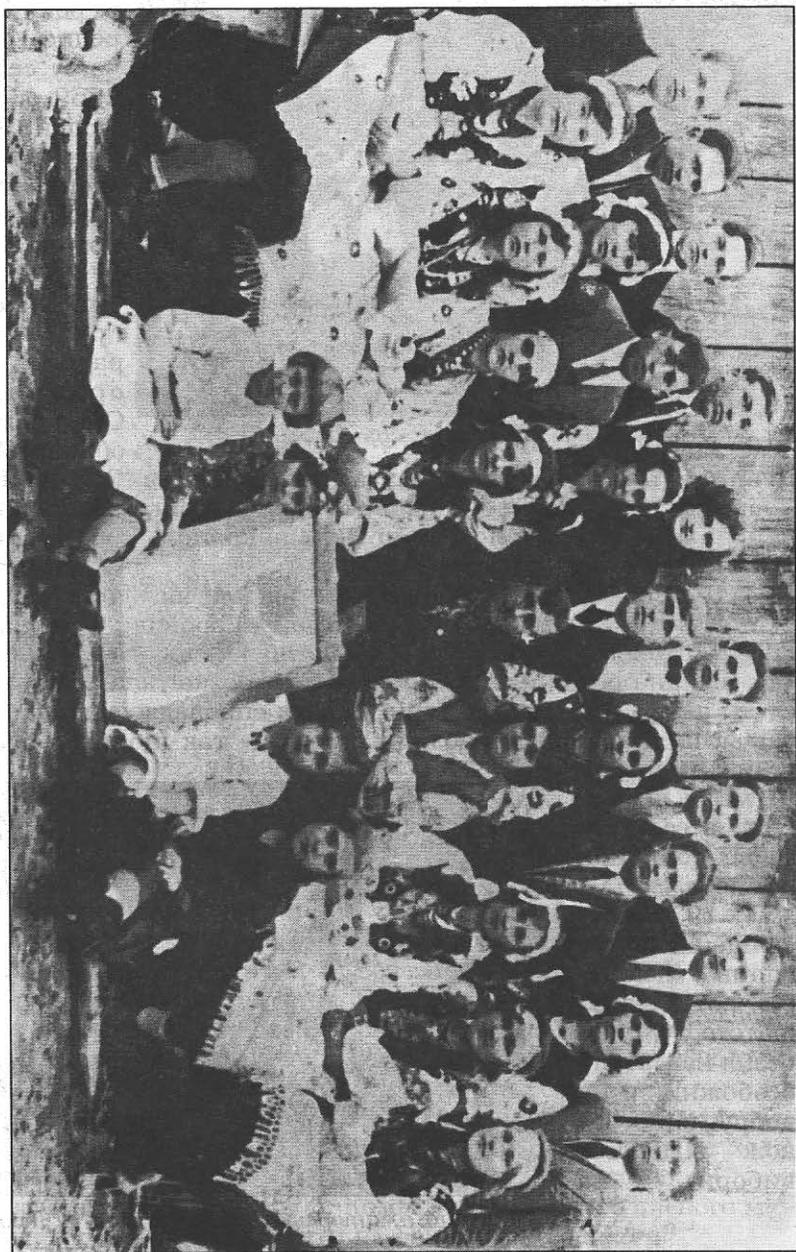
У 1928 році від 1 до 14 лютого був сильний мороз – 40 градусів. В лісі і в селі померзли дерева, всі бджоли згинули. До села приїхав зять Моравського – Генрик Русоцький – побудував собі в селі двір. Ліс на будівлю дістав Ян Моравський, який був міністром у Варшаві. Йосиф, що був послом, дістав Небощани, а Юрко – Побідно.

11 лютого 1930 року помер священик Петро Ясеницький. У селі він пробув 25 років. На його місце приїхав Михайло Ковальчик з Бінчарової коло Гьрлиць.

У 1931 році були вибори до Сейму. Голосували за польську одинку, за УНДО (українське націонал-демократичне об'єднання) і за Сельроба, восени голосували за кандидатів до Сенату. Того

Одрехівці, які виїхали до Америки. Нью-Йорк. 1933 р. У другому раді: 4-тій І. Матічук, біля нього два брати Фидрики. У 3-му раді з кларнетом Галлотіак-Кузін, а поруч його два брати.

Драматичний згурток. 1934 р.

Шкільний аматорський гурток. 1930 р.

Цуприка, але староство не затвердило виборів. За місяць було проведено інші вибори – і знову обрали Цуприка. Староство і на цей раз не затвердило і прислало наказного солтиса поляка Тучинського – лісничого з Гучкової.

У 1933 році директором школи став Тадеуш Курий. Відразу ж читальню вигнали з громадського дому, і зробили там шкільний клас. Читальню перенесли в долішній кінець, де вже не могла так успішно розвиватися. Кооператива розквітала. Яйця почали слати аж до Катовиць, штучні навози спроваджувати вагонами, також інші товари привозили до села – так що дохід був більший. Жида вже не мали що робити в селі, тому всі повтікали до міста.

У 1934 році священик спровадив місіонерів, котрі від 25 лютого до 7 березня наvertsали безбожників на добру віру. Також відбулися вибори – на

Шкільний аматорський гурток. Кер. М. Лісовська

ж року був перепис – на той час у селі було 2559 душ людей. Тоді ж Ковальчик заснував на Мадарашівці молочарню.

У 1932 році були вибори до громадської ради за новою ординацією. Солтисом обрали Миколу

Сільська тимчасова крамниця на Березі. 29 серпня 1937 р.

солтиса – обрано Андрія Вовковича, підсолтисом – Миколу Цуприка.

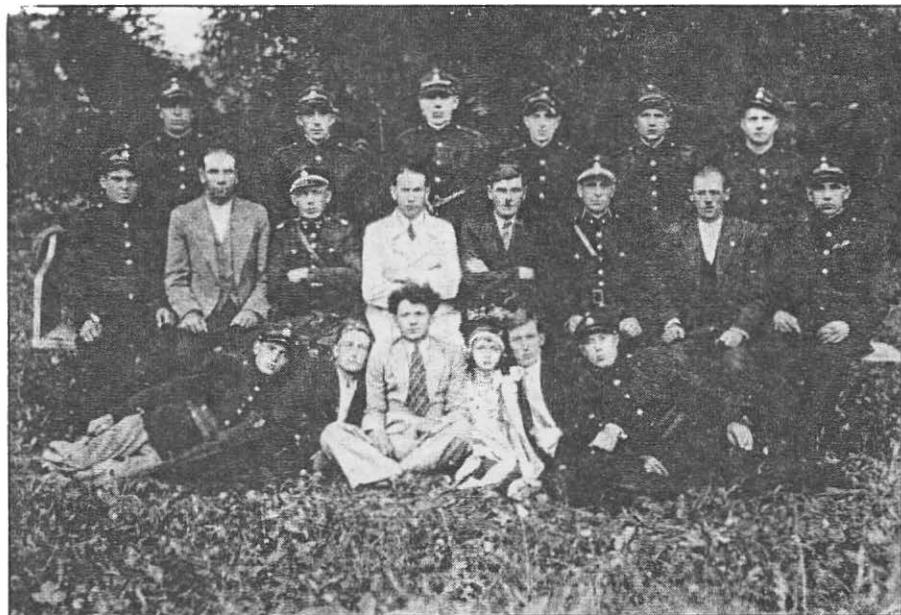
У 1935 році на Мадарашівці побудовано було дім на крамницю і салю, а також було куплено радіо.

Влітку 1937 грім вбив Миколу Палицю з гори й Анну Стедик з дочкою з Бухівки, які були при сні, а Гамерський застрілив Анну Зиньчак з Пасвиск.

У 1937 році громада купила місце під школу на Грядях. Цеглу купили в Гачові, вапно теж, і звезли те все до села. У тому ж році помер Іван Гута з Пасвиск. Помер на цукрицю, і за його бажанням поховали покійного без священика і з оркестром. То був перший похорон такого роду в селі. На ньому була маса людей, а також – поліція: дивилася, чи не буде якихось комуністичних заворушень. Для будови дому кооператива купила в громадському лісі дерево, яке порізали і обтесали. Повітовий відділ не хотів давати дозвіл на будівлю, аж після інтервенції Ревізійного Союзу зі Львова дозвіл було одержано. Комісія не визнала купленого місця під школу, наказала купувати на обшарі у Русоцького.

У 1938 році староство впровадило обов'язкове вартування коло таблиць на селі, бо хтось на сміх повісив майтки на таблицю і закрив польського орла. Тому взимку по 10 хлопів мусіли стояти цілу ніч на морозі, оскільки ж було три таблиці, то щоночі 30 хлопів йшло на чергування, а поліція їх контролювала. Вночі з 25 на 26 січня було велике полярне сяйво: так виглядало, ніби півнеба горіло від 11 години до другої поночі. Люди будили одні других, боялися, ворожили, що буде страшна війна і що згорить півсвіта. 29 січня знову був сильний ураган. Тривав цілу добу, позривало багато дахів з хат, поламало дерева. 11 березня Гітлер захопив Австрію. Весна була сльотлива – аж до травня. 19 квітня військо йшло на чеську границю. До села прийшло 100 мобілізаційних карт. В Риманові заарештували комуністів. Були також вибори солтисів, але в Одрехові – ні, бо Вовкович добре служив Польщі, а, властиво, поліції. 19 березня почали будувати кооперативу біля місця для школи. До Паски зробили фундамент і підвал, а стіни почали зводити 19 травня. 24 червня Микола Цуприк і Михайло Мигаль поїхали до Львова

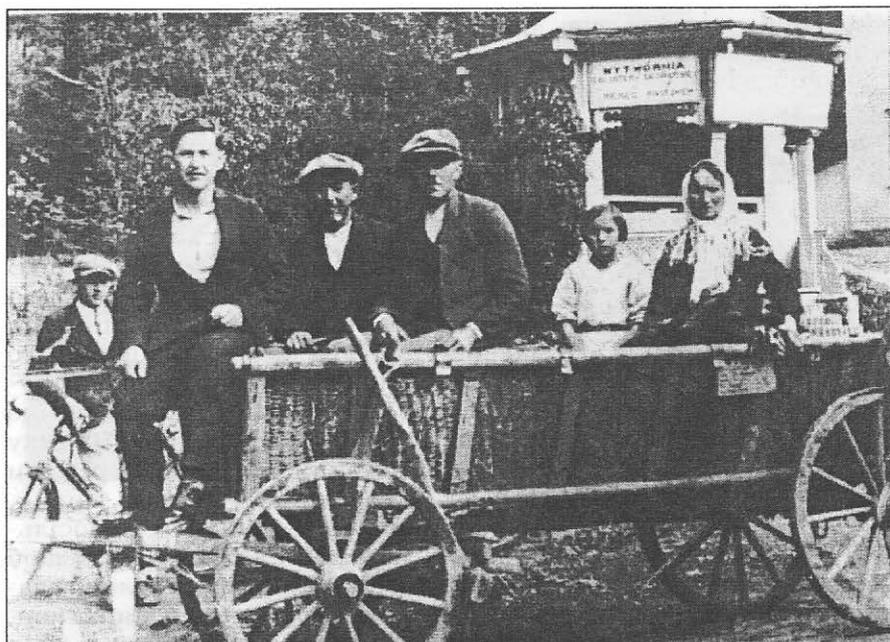

Пожежна команда. 1937 р.

оглядати українську торгівлю і промисл. На Івана Хрестителя, 7 липня, в кооперативі вже продавали пиво, хоч даху ще не було. До зими накрили дах зеленою бляхою і викінчили канцелярію і крамницю, де взимку були зроблені вікна і двері до цілої будови. В світі йшла напружена війна: в Іспанії, Китаю, Совіти воювали з Японією в Маньчжурії. 1 жовтня Гітлер захопив Чехію, Польща забрала Заользя. 8 жовтня Закарпатська Україна оголосила незалежність. Багато хлопців пішло до війська на Закарпаття – з Одрехови пішли Андрій Костецький, Скробала, Панчишин. Читальня купила нове радіо.

У 1939 році директор школи Курий доніс до староства, що хтось вибив йому шибу у вікні. Староство знову впровадило за кару чергування – 20 хлопів щоночі чергувало коло школи. Люди нарікали. А тут ще прийшов наказ білити паркани коло доріг, плоти розібрати, а конями їздити по правій стороні дишла. Всі нарікали на Польщу і чекали війни – може стане легше. Кооператива перенесла крамницю до нового дому, всюди були вже настелені підлоги. На Івана в селі вже продавали пиво, а після Петра відбувалися вже забави. Справником кооперативи третій рік

Селянський віз. Три брати Маїчки: зліва Микола (загинув в Освенцімі), Андрій та Іван. З краю їх мати Анастасія з онукою Галиною.

вже був Стефан Поточак, а касиром – Михайло Мигаль. У світі – велике напруження. Гітлер вимагав від Польщі Гданського коридору. Польща відмовила, сказала, що не дасть ані гудзика. 28 серпня прийшов наказ вести коней з возами до Боська на військові потреби. Люди міняли коней і вози на гірші і ті гірші везли. 30 серпня була оголошена мобілізація, але всіх не брали. Все-таки трохи хлопів пішло до війська. Люди не так боялися війни, як у 1914 році. Може тому, що до війська брали не всіх. Вранці 1 вересня німецькі літаки налетіли на льотниско в Коросні і збомбардували його. Потім летіли над Пасвисками на Словаччину. Одні почали пити, другі – йшли до війська, інші – плачуть. Але все те так скоро діялося, що люди тратили голови, всі слухали радіо, навіть поліція. Впроваджені були варти, ровери позабирали для гінців, наказували ліпити вікна папером навхрест. Але все це не тривало довго, бо за тиждень надійшли німці. Уряди, поліція, військо і цивільні поляки – всі втікали на схід: і возами, і пішки, а найбільше – жиди. 17 вересня до Східної Га-

Стефан Майчик в польському війську, 1937

личини вступили Совіти і до 20 вересня поділилися з німцями. Совіти дістали землі по Сян. Німці відразу почали урядувати по-своєму. До Заршина на війта іменували на пропозицію адвоката Блавацького, Миколу Цуприка з Одрехови. Було то 22 вересня. Через Одрехову німці не йшли, перейшли її тільки словаки. В Одрехові солтисом вибрано Івана Голютака і забрано урядування від Вовковича, підлого поліцейського донощика. Також директор школи Курий виїхав зі села зі страху за те, що люди мусіли його вартувати. Взимку було переселення до Совітів. Переїхали зі села Іван Сивик, Степан Сивик, Йосиф Мадараш і Михайло Новосільський. Німці забрали всі радіо, щоб

ніхто не слухав передач з-за кордону. Українцям дозволили відкрити школи. В Одрехові директором призначили Микитина,

Селяни Одрехови, 28.04.1938 р. Крайнієї с права в 3-му ряді М. Цуприк.

Курси крою та шиття, 1940-ві рр.

вчителями Залуцького, Федорчука та інших, кого німці вигнали з Познаньщини. Також прислали до села кілька родин поляків, вигнаних з Познаня.

У 1940 році німці почали вже добре братися за людей. Наклали кон-

тингенти збіжжя, картоплі, худоби, а також почали забирати молодь на роботи до Німеччини. Після того, як Франція була розбита, до села прийшло німецьке військо (нахтігаль), яке розмістилося в школі, в кооперативі, а також у дворі. Людей гнали на різні фірманки: до лісів, до доріг, будувати льотниско в Заршині. Також брали хлопців, котрі мали по 20 років і гнали копати окопи понад Сяном в Терепчі, а також до німецьких дворів.

У 1941 році Берг побудував дім на крамницю і салю, але їх не було викінчено. Життя по-трохи почало унормовуватися. Кооператива купила моторну молотилку до жита та іншого. 22 червня німці напали на Радянський Союз і забрали Україну. Українці думали, що за допомогою Німеччини вони створять свою

За тиждень до важких боїв, 1944 р.

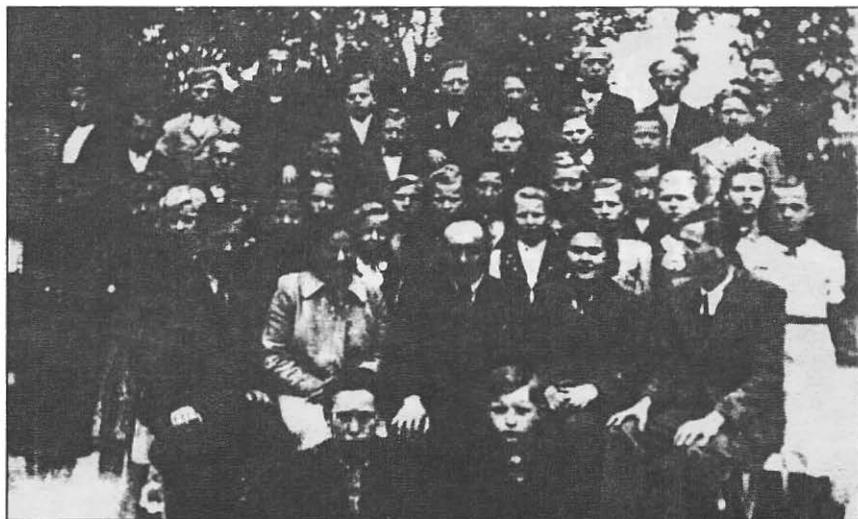
*Перше Причастя. Коло священика зліва: Галя Завійська та Славця Сивик.
Прізвище священика невідоме.*

державу, але німці господарювали по-своєму. Гестапо почало арештовувати ні в чому не винних людей, а як хтось почав би втікати – то відразу стріляли. Жидам було наказано носити на рукавах зірки, гнали їх на важкі роботи. До Риманова гнали маси полонених совітських солдатів, і в таборі не давали їм їсти. На полонених кинувся тиф, від якого вимерло 12 тисяч чоловік за одну зиму. Ще живих вивозили з табору і закопували. Коли ж хтось хотів би їм кинути кусень хліба – то того били нагайками або стріляли. Часом полонені втікали. Йшли вони через Одрехову, люди давали їм їсти і грошей на дорогу. Але багатьох з них виловили і постріляли.

У 1942 році в містах для жидів заложили „гетта“. Їх обгородили колючим дротом, а розміщені вони були в окремих ділянках міста. Пізніше всіх жидів з цілого повіту звезли до Буківська. Людей туди не впускали, а жидів не випускали. Коли ж зустріли де жида в іншому місці – то стріляли його. За кілька місяців усіх жидів знову вивезли до табору в Загутині, і там в лісі всіх постріляли – і жінок, і дітей. Деякі втікали у ліси або переховувалися в селі. Коли ж знаходили – то розстрілювали і того, що

*Гурток сільськогосподарської школи, 1942 р.
Третя зліва вчителька Катруся Костечко та В. Федорович*

*П'ятий клас сільської школи разом з вчителями (зліва направо):
Котлярем, Опиханою, Цапінським, н.в. та Зятиком. 1943 р.*

Школярі с. Одрехови та вчитель Котляр, 1943 р.

Пасвищани. 1943 р.

втікав, і тих, хто переховував. Як гестапо вже покінчило з жидами, то взялося за людей місцевих.

У 1943 році арештовували кожного, як була на нього підозра, що він – прихильник комуністів. Арештовували і тих, хто хоч раз поїхав купити дещо для себе чи для родини. Вночі 12 березня гестапо забрало з Одрехови Миколу Котельця, Михайла Котельця – крамаря в кооперативі, Івана Зиньку, Стефана Гацка, Миколу Гацка, Івана Конкевича, Івана Лабяка. Гестапівців по хатах водила польська поліція і Вовкович. Але того їм було мало: зробили ще варту коло церкви з 200 хлопів. Гестапо приїхало двома автобусами, оточили всіх, а були озброєні автоматами та кулеметами і 70 хлопів забрали до Освенціма. Сказали, що то за те, що ті давали їсти полоненим і жидам, а також переховували їх. Потім ще забрали тих, що були переселилися до Совітів, а потім повернули назад: Івана Сивика і його сина Стефана, Стефана Мадараша, Михайла Новосільського. А Стефана Середенського застрелили в Риманові, бо він знався з партизанами. Наложили величезні контингенти зерна і картоплі, худобу і свиней покульчували, щоб собі ніхто не міг зарізати, жорна опечатали, щоб люди не могли молоти. У лісах було кілька партизан, і Кузьмич з Пасвиск давав партизанам патрони, бо його син служив у кримінальній поліції, звідки міг ті патрони приносити. Гестапо якось про це дізналося, арештували батька та завезли до Освенціма*.

За доносом Тучинського в січні 1944 р. гестапо оточило в лісі партизан і всіх перестріляло. Кооператива трохи торгувала, але не було вже товару. Купила ще динамо й інсталяцію для лінії на село. В кооперативі було проведено електричне світло.

У 1944 році почали ширитися чутки, що німці відступають. Вони хотіли ще створити якийсь відділ німецького війська СС „Галичина“, але серед одрехівчан не було охочих і до дивізії ніхто не записався. 25 липня зі Сянока виїхали уряди, а 7 серпня німці окопалися в Одрехові – і почався бій. Люди також поробили собі такі-сякі ями і там поховалися. Худобу позаганяли в Потоки. Артилерія і „катюші“ почали „бити“ із Заршина, били переважно по потоках. Так тривало цілий день, а на ніч трохи заспокоїлося. По потоках було вбито багато худоби, лежала так довший час. Багато було вбито і людей цивільних, багато поранено. На другий день знову почалося те саме. Вигоріло півсела. Коло полудня під охороною танків до села вступила Радян-

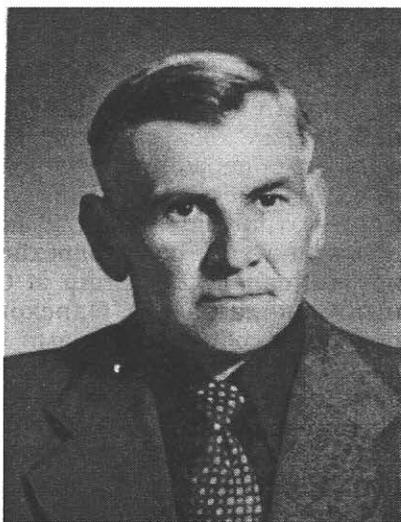
* У 1945 році поляки вбили сина на вулиці без суду, а про те, що він помагав партизанам, ніхто цього не розслідував.

Іван Сивик. Загинув біля с. Великі Озерівці на Словаччині.

кінця. Хто не хотів йти – забирали йому останню худобу і все, що мав – навіть стінні годинники забирали. Качурову замінували, всі дороги – також. Хлопів з табором забрали в гори і там німці почали оборону. Але радянські війська дістали підкріплення і через Момінь та Вільшинки в'їхали танками на Пасвиска. За допомогою літаків розбили німців в Тернавці і в'їхали аж під словацький кордон і за Ясло. Але і втрати у росіян були великі: самих танків на Пасвисках і в Рудавці згоріло близько 60-ти. Хлопи з таборів порозбігалися по лісах, користаючи з того, як

ська Армія. Але військо дійшло тільки по Долинку і Болоня, бо гостинцем їхало багато німців, які дістали підкріплення. Тому за два дні совітів знову відперли назад до Заршина. Так фронт стояв 7 тижнів. Німці забирали всіх хлопів до лагерів, яких ночами гнали копати окопи під першу лінію, ставити бункери, – бо думали тут зимувати. Вдень косили збіжжя, котрого зі Заршина не було видно, молотили його нашою молотилкою, а зерно забирали. Кожний день була перестрілка артилерії і „кастюш“. Так тривало до 20 вересня, коли німці вимінували дорогу в Пасіці і почали виганяти людей з горішнього

Іван Завійський з Пасвиск. Один з тих щасливих, який повернувся з фронту.

Іван Зятюк

літаки бомбардували місцевість, і трохи поверталися до села. Потім до села на відпочинок прийшла російська дивізія.

Була щось зо два тижні, потім після неї прийшла ще одна – була тут також два тижні, хлопців, котрих полапали, поляки брали до війська, але ті відмовилися служити полякам. Тоді їх забрали до радянської армії, і за два тижні послали на фронт в Пряшівщину, де їх багато загинуло. (Одрехівських хлопців, деяким ледве сповнилося 20 років, забрали до советської армії пізньої осені 1944 р., та більшість котрих загинула, служили у 161 полку 354 дивізії, 4 армії. В боях під Кошицями, а точніше, с. Великі Озерівці. Поховані у братській могилі

м. Мигайловце (понад 8 тисяч)). Поляки зробили в Одрехові posterунок з Заршиняків, Довгого та Ячміра, котрим наказали носити їсти.

Аж у 1945 році, коли військо пішло на Берлін – трохи стало спокійніше. Але поляки знову почали нападати: крали худобу, коней, відбирали навіть на дорозі. Хлопа скинули з воза, а самі поїхали кіньми. В Синяві вночі напали на українців, спалили 30 хат, людей постріляли. Одрехова цілими ночами вартувала коло села, щоб не впустити туди різунів*. Ночами довкола горіли села, в горах були бандерівці, які, в свою чергу, відплачували і лякали польськї села. Але людей вони не стріляли. 27 серпня до села прийшли бандерівці квартирувати, – поповнювати свої харчові запаси.

Було їх щось зо три сотні. Поляки донесли до Заршина, і вранці зі Сянока прийшло військо. Село оточили з двох сторін і почали стріляти. Вбили щось зо двадцять чоловік, а решта повтікала в ліси. За місяць до села знову прийшла бандерівська карна експедиція, яка шукала донощика. Були дуже жорстокі і суворі.

Трохи хлопів повернулося з Німеччини й Освенціма, але поляки по дорозі забирали їм все, що мали зі собою. Йшла страшна

* Перед виїздом з села Одрехови польський поліцай з села Довге розповів вїйтові про те, що в грабїжницьку банду входили: В'єжбіцкі і Патриляк з с. Нагоряни, Валось з с. Плибоке, лісничий Тучинський з Одрехови, комендант Барна, Палиця-Гуланів та С. Лабяк також з Одрехови. Керував цією зграєю комендант поліції зі Заршина Копчак (факти не перевірені).

*Володимир Верней,
відомий диригент.*

зима. А 7 березня 1946 року до села приїхав батальйон польського війська. Скликали хлопів до кооперативної салі і там полковник наказав, щоб всі готувалися до від'їзду на станцію до Заршина, звідки їх вивезуть до Радянської України. В Польщі не сміє залишитися жоден українець, бо то є земля польська. Люди без опору забирали свою мізерію – кожний мав право вивезти майна на трьох возах – а решту повинні були залишити полякам.

Так закінчилося сумна пам'ять після Одрехової, а люди розсіялися по всій Західній Україні. Втікали перед поляками так, як їх предки втікали колись перед монгольською неволею.

СВЯЩЕНИКИ

Хто були священиками до 1850 року – невідомо.

1813 – Теодор Пацлавський при Урбанському.

1850 до 1873 – Лавровський Іван

1874 – 1904 – Лавровський Антін

1904 – 1905 – Ковальчин Іван

1906 – 1915 – Ясеницький Петро

1915 – 1917 – Захаріясевиц Ярослав, батько малярки Галини

1917 – 1930 – Ясеницький Петро

1930 – 1946 – Ковальчик Михайло

Священики мали 100 моргів парохіального ґрунту і 19 моргів лісу. До того люди щороку давали їм: „скіпчину“ – один сніп жита від кожної копи; коляду – 13 корців вівса або ячменю; від свячення пасок – по літрі конопель і 4 яйця (то було 3 корці конопель на олію і 1600 яець); до того – за весілля, похорони, по договорі, на служби Божі і парастаси, на Миколая зо дві фіри хліба, для душ, на Паску – пасок з цвинтаря, а ще платили щомісяця за науку релігії, як вчителю.

З 1936 року вже „скіпчизни“ не давали.

ВІЙТИ

За часів первісної Русі по селах були тивуни. Пізніше, за часів Польщі – солтиси, за Австрії – війти, а за останньої Польщі – знову солтиси.

Про давніх солтисів і війтів не збереглося жодних даних. Перші записи знаходимо лише від 1866 року.

1503 – князь Одрехівський (з „Актів села Одрехови...“)

1866 – Скробала Андрей (війт)

1872 – Мигаль Антошко

1878 – Мигаль Савер

1884 – Мурайка М.

1890 – Коник Йосиф

1896 – Цимбала

1902 – Палиця Михайло

1908 – Середенський Стефан

1919 – Струс Іван

1926 – Середенський Стефан

1928 – Струс Іван

1930 – Тучинський Павел (назначений солтис)

1934 – Вовкович Андрей (солтис)

1939 – Голютяк Іван (солтис)

1939 до 1944 – Цуприк Микола (війт)

1945 до 1946 – Коник Іван (солтис)

ВЧИТЕЛІ

Польща до 1939 р.

М. Вайсувна

М. Бігосувна

М. Лісовська

Туркувна

Зайонцувна

Лопушанська

Курий

Гриневич

1940 р. Українська школа

П. Синиця
З. Залуцький
П. Обаль
Михальчишин
В. Микитин (директор)
І. Зятюк
Коленда
Цапінський
Опиханий
Федорович
Костечко
Шевченко
Величко
Кінь
Котляр
Барановський

*Володимир Микитин,
директор школи.*

НАЗВИ ОДРЕХІВСЬКИХ ГІР, ПІЛЬ, ПАСОВИЩ І ЛІСІВ

Патрія
Гомондова
Закружа
Вільшаник
За Яловим
В Пловайнім
Пловайник
В Момінським
За Медведжим
В Одрехівках
Під Тертицями
Грендівка
На Барвінку
Під Ділом
На Вісівці
Верхгайний
Гучкова
Болоня
Майківка
Широкий Брід
На Клині

На Приголовках
На Романчим горбку
Волове
На Заливах
Маковиська
Мадарашівка
Бухівка
Конецполя
Чемишлянка (ріка)
Медведка
На Грушевім
Під Будом
За Раковим
На Борах
На Пасвисках
Над Броваром
На Долинці
На Поласківці (давно Підлісківці)
На Розчуттю
На Обшарі
На Вітвстві
На Ватацинім
На Чертіжнім
На Гальківці
На Завої
На Прилуках
В Пасіках
На Грабівці
На Горській
На Луцовій
На Туровій
На Полянах
На Рівнім
В Лузі
За Драчом
За Ялівцьом
Під Таціком
Під Зеликарньом
Під Каменьом

Львівський обласний архів.

1421, 23 січня.

Згадуються в селі Одрехові такі прізвища:

Іван Шершень
Петро Скробала
Михайло Тимко
Григорій Груб'як
Пелагія Янчак
Степан Середенський

Тека ф 37 1с5. Громадський уряд с. Одрехови 1439 рік.

Згадуються такі прізвища:

Hryś Skobała
Jacko Miśkut
Wasył Wernej
Andron Zawijski
Jacko Ślabyi
Iwan Sklarskyi.

Королівські привілеї села Одрехови

(Із книжки Ю. Тарновича "Ілюстрована історія Лемківщини", Львів, в-во "На сторожі", 1936, с. 99-102)

Про тодішнє безвихіднє положення селянства довідуємося з королівських актів і двох привілеїв королів Жигмонта III. і Владислава IV., що їх одержали мешканці села Одрехови, в Сяніччині.

Одрехова була частиною королівських дібр і переходила в державу сяніцьких старостів. Піддані села Одрехови мусіли повинуватися усталеним королівським декретам на волоськім праві. Одначе державці вимушували щораз нові данини від селян, тому Одрехова шле безнастанно скарги до короля.

Багато¹ разів скаржилися Одрехівчани королеві Степанові Баторому, що сяніцький староста казав п'ятох селян з Одрехови кинути до криміналу в Сяноці, бо не хотіли виконати належних їм робіт; мусіли викупити себе 500 злотими, п'ятьома волами і десятьома ялівками. Король, що перебував тоді в Неполомицях, висилає окреме письмо до старости з датою 16 серпня 1585 р., приказуючи гостро, щоб староста Юрій Мнішок², звернув неправно забране селянське добро.

По Юрію Мнішку бере в державу сяніцькі землі, разом з Одреховою, Станислав Бонифатий Мнішок. На нього також скаржаться Одрехівчани, аж король Жигмонт III. окремим декретом з 1603 р. означає обов'язки і права Одрехівчан в користь державців. Відтак, король Жигмонт III. шле з Варшави до сяніцького старости Франца Мнішка нове письмо і друге, вже писане в гострішій формі, з дня 17 квітня 1626 р., визначаючи двох королівських делегатів (висланників), які мають на місці прослідити справу і донести королеві. Але внутрішнє напруження в Польщі при кінці панування Жигмонта III., шведська справа, наїзд Татар в 1629 р. та початки козацьких воєн, не дозволили королівським висланникам перевірити дійсне положення Одрехівчан. Жигмонт III. умирає 1632 р. та його наслідником стає його ж син Володислав IV. З цього користають Одрехівчани і вже з датою Краків, 1 квітня 1633 р., одержують нові привілеї на перга-

¹ П. Суліш, Prywileje wsi Odrzechowy. Сянік 1906.

² Рід Мнішків держав Сяніцьке староство від 1558 по 1778 р.

міні, підписані і стверджені королівською печаткою Володислава IV, на волоських правах. Одначе і це мало помогло Одрехові. З черги переходить вона в державу шляхти, що мешкає в Боську, в Комборні, або Гачові. Доходить до того, в 1817 р. суміжні села: Босько, Рудавка, Сенькова Воля, Синів, Заршин виставляють письмєнну посвідку, що „село Одрехова від давних віків має свої власні – за свою кєрвавицю куплені поля, свої вільні пасовища, свій вільний ліс, без двірських оплат і письмєнних зізволень на вируб і збирання лісних ягід, свої вільні корчі до огорожі, вони знаходяться на їхніх власних ґрунтах; – це все готові

Дзвіниця села Одрехова, фото 1992 р.

вони зізнавати в суді і присягою ствердити, якщо зайде коначність такого зізнання“.

Щойно з 1848 роком (знесення панщини) закінчується змагання Одрехови за свої права.

Мешканці Одрехови мали свою греко-католицьку церкву, всі були греко-католиками. Точного спису населення з 17 і 18 століття немає, вправді в інвентарі з 1773 р. записано 238 людей, обов'язаних до панщизняних робіт. Між ними знаходиться один жид Зельман Хаїм Юда. Вже тоді стрічаємо в Одреховій такі прізвища: Барна, Барник, Бренкач, Бурштин, Верней, Войчак, Даньчак, Драч,

Дирбала, Гануляк, Ганьчак, Гнат, Галик, Гала, Завійський, Зенчак, Зятник, Іванишин, Каправець, Клим, Котелець, Козак, Король, Кусьнір, Лабяк, Лико, Литовчик, Мадараш, Майчик, Мельник, Милян, Морайко, Оліярь, Пинчак, Понтус, Потічак, Середенський, Сивик, Скробала, Співак, Стецик, Таб'як, Тимчик, Федак, Цуприк, Шург'от. Ці назвиська заховалися до наших часів, пережили 250-літні змагання за хлопську долю та розрослися на своїй землі.

Передмова з книжки «Акти села Одрехова»*

Акти с. Одрехови – унікальні пам'ятки української ділової писемності XVI–XVII ст. Вони є важливим джерелом з історії аграрних відносин на Прикарпатті, містять цінний матеріал для дослідження старого українського права¹.

Як відомо, переважна більшість історичних документів доби феодалізму створена представниками панівних класів або осіб, що були в них на службі. Одним з нечисленних винятків є акти органів сільського управління, які поряд з функціями феодальної адміністрації зберігали певні риси громадського самоврядування. Ці акти, складені, як правило, самими селянами або людьми близькими до селянського стану, нерідко відбивають внутрішнє життя сільських громад з такими подробицями, котрі не потрапляли до поля зору сторонніх спостерігачів.

В більшості сіл України юридичні акти, що склалися селянами і представниками сільської адміністрації, записувалися на окремих аркушах паперу. Тільки з окремих сіл Карпат і Прикарпаття збереглися актові книги, куди вносились акти про відчуження землі та іншого нерухомого майна, різні майнові зобов'язання і угоди, записи про адміністративну і судову діяльність "громадського уряду". Очевидно, сільські книги виникли за зразком міських актових книг, поширених в XV–XVIII ст. майже в усіх частинах України. Ряд міських книг з різних частин України опубліковано². З актових книг українських сіл було видано лише частину документів надсянського с. Торки за

* Друкується зі значними скороченнями.

¹ Я. С. Мельничук, Матеріали селянських громад як джерело вивчення соціально-економічних відносин у Прикарпатському селі XV–XVIII ст. – В кн.: Тези доповідей звітно-наукової конференції кафедр Івано-Франківського педінституту, – Івано-Франківськ, 1964, с. 34-36; Я. Д. Исаевич, Сельские актовые книги как источник по аграрной истории Украины XV–XVIII вв. – В кн.: Тезисы докладов и сообщений девятой (Таллинской) сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. – Таллин, 1966, с. 157-160.

² Я. Д. Исаевич, Документальні матеріали самоврядування міст України як історичне джерело. – В кн.: Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. – К., 1965, с. 135-148.

Ставша сестри прѣстѣлаѣ шѣ
 снѣ прѣ панѣ тако прѣстѣ
 снѣ ставши илѣ тѣрѣснѣ
 вѣнѣ лѣнѣ то илѣ илѣ прѣдѣ рѣбѣ
 нѣ трѣцѣи (ыновѣ брѣцнѣиномѣ) лѣ
 илѣ илѣ. С. Лѣтнѣ. рѣбѣрѣвнѣ
 бѣ лѣнѣи прѣнѣоушнѣи илѣ лѣнѣи
 прѣстѣлнѣи пѣнѣи илѣ вѣснѣи илѣ
 сѣрѣнѣи лѣнѣи лѣнѣи. Нѣ
 рѣснѣи лѣнѣи шѣдѣи илѣ нѣ
 лѣнѣи свѣ нѣнѣи пѣнѣи илѣ
 пѣнѣи илѣ бѣрѣнѣи тѣи трѣцѣи
 снѣ брѣцнѣи трѣи свѣи илѣ нѣ
 нѣи илѣ илѣ пѣнѣи нѣдѣвѣи
 прѣнѣи бѣи прѣстѣнѣи лѣнѣи. сѣи
 нѣ фѣлѣи. пѣнѣи тѣи. илѣ илѣ
 бѣ. Нѣи сѣрѣнѣи илѣ пѣнѣи пѣнѣи
 фѣнѣи пѣнѣи. вѣнѣи вѣнѣи. фѣнѣи
 илѣ нѣи. шѣнѣи лѣнѣи тѣнѣи нѣи
 трѣцѣи пѣнѣи илѣ нѣи пѣнѣи рѣбѣи
 нѣи лѣнѣи пѣнѣи рѣбѣи фѣи фѣи

ICM

Рис. 4. Документ № 1.

Оригінальний документ з Одрехови

1569-1695 рр.³, уривки з актів села Теряви Сільної⁴, а також книгу кримінальних справ патримоніального суду Мушинського маєтку на Лемківщині⁵.

В Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові зберігаються фонди органів сільського громадського управління 11 сіл південно-західної частини Руського воєводства. Найціннішим з них є фонд с. Одрехови, що включає справи, об'єднані в актові книги та акти майнових угод на окремих аркушах, листи та інші документи за час з другої половини XVI до середини XIX ст. 1912 р. ці цінні матеріали було передано президією Сяноцької повітової ради до Крайового архіву у Львові⁶. Разом з іншими матеріалами цього архіву акти с. Одрехови увійшли до складу Центрального державного Історичного архіву Української РСР у Львові, де було утворено окремий фонд "громадський уряд у селі Одрехові" (сф. 37).

Ще тоді, коли одрехівські акти зберігались на місці, в сільському громадському уряді, з ними ознайомився Ю. Суліш, який опублікував лише три королівські грамоти і один акт з громадської книги (передшлюбну угоду від 1723 р.) та коротко переказав зміст кількох інших актів⁷. Українських актів XVI – першої половини XVII ст. цей автор зовсім не згадав, він навіть твердив, що за незначними винятками, мешканці с. Одрехови в юридичній практиці користувалися польською мовою. Однак ще 1902 р. в "Записках наукового товариства ім. Шевченка" М. Грушевський опублікував передані йому місцевим парохом Лаврівським два українських акти купівлі-продажу земельних ділянок селянами с. Одрехови, які він відніс до 1511 і 1519 рр⁸.

³ Starodawne prawa polskiego pomniki, t. 11, Warszawa-Kraków, 1921, с. 467-486. Книги с. Торки, в якій є і записи українською мовою, зберігаються у бібліотеці Краківського відділу Польської академії наук.

⁴ J. Sulisz, Tyrawa Solna, "Lud", t. 13, r. 4, 1907, с. 283-290.

⁵ Starodawne prawa polskiego pomniki, t. 9, Kraków, 1889, с. 323-395.

⁶ ЦДА УРСР у Львові, ф. 37, оп. 1, спр. 17.

⁷ J. Sulisz, Przywileje wsi Odrechowy, Sanok, 1906 (відбиток з "Gazety Sanockiej").

⁸ М. Грушевський, Два селянські контракти купна-продажу з початку XVI в. – Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі – ЗНТШ), т. 50, Львів, 1902, с. 3.

Пізніше І. Панькевич вдруге опублікував обидва документи⁹. Перший з них є серед актів, що увійшли до цієї публікації (# 16), причому упорядники прийшли до висновку, що він датується 1575 роком, а не 1511, як вважали попередні публікатори.

Після передачі актів с. Одрехови до ЦДДА УРСР у Львові вони використовувались деякими істориками¹⁰ та лінгвістами¹¹. Однак, щоб зробити їх доступними широкому колу дослідників, назріла потреба опублікування одрехівських актів, насамперед документів XVI– першої половини XVII ст., писаних українською мовою, в яких збереглося найбільше свідчень про інститути звичаєвого права українських громад¹². Ці документи особливо цінні для дослідників історії права, бо в правовому житті села в цей період більш стійко, ніж у містах, зберігались норми староукраїнського права (хоч певний вплив на юридичну діяльність сільських адміністративних органів мало і муніципальне право міст)¹³. Разом з тим феодалі, окупаційна державна влада впроваджували правові норми, спрямовані на обмеження і підпорядкування феодаліям властью громадського самоврядування, що стояло на перешкоді посиленню експлуатації селян. Акти с.

⁹ І. Панькевич, Дві лемківські грамоти з початку XVI ст. – "Slavia", гос. 33, ses. 1. Прага, 1954, с. 30-31.

¹⁰ Я. С. Мельничук, Назв. праці; Його ж, Аграрні відносини в Сяноцькій землі в другій половині XVII ст. (дисертація), Львів 1960; Я. Д. Ісаєвич, Документальні матеріали самоврядування міст України як історичне джерело.

¹¹ І. М. Керницький, Фонетичні особливості мови "Війтівських книг" XVI–XVII ст. с. Одрехови в порівнянні з сучасними лемківськими говорами. – Дослідження і матеріали з української мови, т. 4, К., 1962, с. 83-106; Його ж, Морфологічні особливості мови „Війтівських книг“ XVI–XVII ст. с. Одрехови, колишнього Сяноцького повіту на Лемківщині. Дослідження і матеріали з української мови, т. 5, К., 1962, с. 90-110; Його ж, Судово-адміністративна лексика "Війтівських книг" XVI – XVII ст. С. Одрехови, колишнього Сяноцького повіту на Лемківщині. – Дослідження і матеріали з української мови, т. 6., К., 1964, с. 91-108.

¹² З другої половини XVII ст. українську мову витісняє польська. До даної публікації увійшли всі виявлені у 37-му фондї документи, писані українською мовою в XVI–XVII ст. З них за другу половину XVII ст. українською мовою є лише один акт 1682 р. (208); інші українські документи цього періоду не збереглися.

¹³ Я. Д. Ісаєвич, Адміністративно-правовий устрій Дрогобича в добу феодалізму. – З історії Української РСР, № 6-7, К., 1962, с. 16-19.

Одрехови дають цінний матеріал для дослідження цих процесів, які, з певними локальними відмінностями властиві селам різних частин України.

Для успішного дослідження актів с. Одрехови і використання їх в науковій роботі необхідно навести хоча б основні факти з історії цього села.

Село Одрехова розташоване на північних схилах Лемківського (Низького) Бескиду, в басейні верхньої течії Вислока – лівої притоки р. Сяну. Про те, що район цей був здавна заселений, свідчить знахідка неолітичної сокири в с. Одрехови¹⁴, а також археологічні пам'ятки, виявлені в сусідніх селах. Перша згадка про село відноситься до 1419 р.¹⁵, однак є підстави вважати, що воно існувало вже раніше. За адміністративним поділом XV–XVIII ст. с. Одрехова належала до сяноцької землі Руського воєводства і входила до королівських маєтків Сяноцького староства¹⁶. Після переходу Галичини під владу Австрійської монархії управління державних маєтків продало с. Одрехову шляхтичам Урбанським, у володінні яких село залишалося до аграрної реформи 1848 р. У 1919 – 1939 рр. село, як і вся Галичина, перебувало під владою панської Польщі. Протягом 1939–1944 рр. воно було окуповане гітлерівською Німеччиною. Згідно угоди урядів Народної Польщі і УРСР про обмін населенням, напочатку 1946 р. майже всі мешканці с. Одрехови переселилися на територію Української РСР і проживають тепер в Тернопільській, Львівській і частково в Запорізькій областях.

Минуле с. Одрехови досить насичене подіями, вартими спеціального дослідження історії цілого села¹⁷. Таке дослідження

¹⁴ До другої світової війни зберігались у музеї "Лемківщина" в Сяноці (A. Fastnacht, Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340-1650, Wrocław, 1962, стор. 59)

¹⁵ Головний архів давніх актів у Варшаві (далі – ГАДА у Варшаві). Метрика коронна, кн. 12, арк. 56 (див. A. Fastnacht, назв. праця, стор. 138).

¹⁶ Королівські маєтки (староства), що віддавались у XV–XVIII ст. в пожиттєве володіння феодалам – старостам, виникли на Прикарпатті внаслідок привласнення польськими королями домініонів володінь галицько-волинських князів і маєтків окремих феодалів.

¹⁷ У 1892 р. в Одрехові була заснована перша на Лемківщині читальня "Просвіта". Чимало уродженців Одрехови стали діячами науки і культури. Серед них завідувач кафедри математики Львівського політехнічного інституту І. М. Ковальчик, композитор і диригент І. І. Майчик та ін.

було б цінним внеском в історіографію аграрних відносин, оскільки с. Одрехова було типовим для Лемківщини поселенням. Але, на відміну від сіл, щодо Одрехови збереглися документи, яких не маємо для інших деяких – акти громадського управління.

Деякі історики вважали, що сільські актові книги велись тільки в селах, у яких діяло німецьке право¹⁸. Такі твердження, однак, не відповідають дійсності, оскільки відомі актові книги сіл Торки, що управлялось руським правом, і Одрехови, які зараховують до сіл, що були під юрисдикцією волоського права. Не лише Одрехова, а й усі інші села, де діяло волоське право, в Галичині за етнічним складом населення були українськими³, все внутрішнє життя в них регламентувалось українським звичаєвим правом, що виросло з традиції давньоруського права. Однак старовинні правові інститути і риси громадського устрою нерідко виступали тут під назвою, що розглядаються дослідниками як характерна ознака волоського права. Однією з них було найменування "князем" громадського старшини, яким ставав засновник ("осадця") села або кожен, хто купив "князство" – маєток князя і пов'язану з ним посаду¹⁹. Очолоючи громадський суд і стягаючи з населення певні повинності (зокрема судові штрафи), князі перетворювались у напівфеодалів²⁰; частина їх згодом стала шляхтою. Важливо зазначити, що князі с. Одрехови виступають під цією назвою в актах королівської канцелярії і шляхетських (громадських і земських) судів, але в сільських актах їх так ніколи не називали. Це може бути одним з прикладів того, що "волоська" термінологія була значною мірою привнесена ззовні. В селах, де діяло волоське право, Одрехові, Боську, Вороблику та інших зберігались такі риси давньоруського громадського устрою, як наявність на селі десятників з числа місцевих селян (№ 184)²¹, звичай гоніння сліду тощо.

¹⁸ J. Sulisz, Назв, праця, с. 282.

¹⁹ Не тільки в Галичині, але навіть в Моравії "волохами" нерідко називали українських селян. В деяких українських селах Прикарпаття в XIV – XV ст. поселились також скотарі румунського походження, однак в жодному селі вони не становили значної частини населення ("Український історичний журнал", 1966, № 2, с. 150-151).

²⁰ Збереглись записи про продаж і перехід у спадщину одрехівського "князства" в XV ст. – Akta grodzkie i ziemskie, t. 11, № 1541, t. 16, № 3418, 3694.

²¹ Відомі факти відбирання земельних наділів у селян князями, зокрема і в с. Одрехові (М. Г. Грушевський, Історія України-Русі, т. 6, с. 207).

Спершу феодали не порушували старовинних основ громадського самоврядування, але за допомогою волоського права регламентували феодальні повинності селян (переважно натуральні і грошові), а князів ("осадців") використовували для освоєння нових територій. Так, 1572 р. було видано королівський привілей стрічним братом Іванкові та Михайлові Одрехівським заснувати на волоському праві "на сирому корені" с. Полаву²².

З часом феодали (старости і шляхтичі, що орендували в них маєтки староства) все більше інтенсифікують експлуатацію селян, запроваджують велику панщину, посилюють закріпачення.

У відповідь в галицькій та закарпатській Лемківщині розгортається збійницький (опришківський) рух, у якому брали участь і мешканці Одрехови. Ще в 1522-1523 рр. притягали до відповідальності солтиса (тобто князя) Галька Одрехівського в зв'язку з участю в діяльності збійницького загону Петра Чурми. 1610 р. в Сяноці судили учасника збійницького руху Тимка Карника з Одрехови²³. В умовах посилення феодального гноблення селяни посилювалися на волоські звичаї, щоб відстояти той, порівняно менший, рівень експлуатації, що зберігався у перший період дії волоського права.

Ще в 1565 р. люстрація не передбачала панщини в Одрехові, проте незабаром старости починають впроваджувати панщинні роботи. Селяни, зібравши 1200 золотих, двічі відкуповувались від панщинних робіт. Старости брали ці гроші, але й далі примушували до панщини. У відповідь на опір і скарги селян королівська комісія 1583 р. встановила панщину два дні на тиждень з лану, що розглядалося тоді як переведення села "з волоського на польське право". Таким чином, в очах сучасників головною ознакою волоського, польського чи німецького права був характер феодальних повинностей, хоч в с. Одрехові і після заміни волоських повинностей важчими польськими внутрішнє життя села регулювалося старовинними українськими правовими звичаями, властивими селам, де діло волоське право.

Унормування комісією нових повинностей не зупинило дальшого наступу старост на права селян. Як видно з акту 1585 р.,

²² ЗНТШ, т. XIX, Львів, 1906, с. 111-112; Akta grodzkie i ziemskie, t. 11. № 2885; t. 16, № 931; A. Fastnacht. Назв. праця, с. 233.

²³ ЗНТШ, т. XIX, Львів, 1906, стор. 159.

староста Єжи Мнішек (батько Марини, дружини обох Лжедмитрів) знущався з одрехівських селян, запроваджував нові повинності, п'ятох селян ув'язнив за відмову виконувати належну панщину²⁴. В 1603 р. королівський декрет встановлює нові повинності згідно німецького права, зокрема панщину у власному селі й у Боському фільварку, Правда, боячись, щоб селяни не повтікали, староста вже в 1605 р. мусив повернутись до "стародавніх податків", стародавніх лише на словах, фактично ж значно збільшених. У наступні роки селяни не раз скаржились на здиство старост з родини Мнішків, боролись проти збільшення повинностей. Але в 1628 р. королівський референдарський суд знову збільшує повинності, відновлює декрет 1603 р. про панщинні роботи, а привілей 1605 р. скасовує²⁵. Щоправда, в 1633 р. привілей 1605 р. був відновлений, але збільшення повинностей продовжувалось і в наступні десятиріччя. Жорстока експлуатація селян феодалами доповнювалась здиствами і грабежами польських і татарських військових загонів²⁶. Не дивно тому, що в 1660 р. мешканців села було значно менше, ніж в першій половині XVII ст.²⁷

Одночасно з посиленням експлуатації погіршується і юридичне становище селян. Це видно і з опублікованих у цій книзі актів. У XVI на початку XVII ст. юридичні акти стверджуються з дозволу князя, найчастіше і в його присутності, сільським громадським урядом ("правом одреховським") у складі судді, присяжних, інколи ще війта громадського, і як правило, в присутності "добрих людей віри годних", сусідів або й усієї громади. Однак у другій чверті XVII ст. "панами одреховськими", яким було підпорядковано громадський уряд, стають щораз частіше не випадкові князі ("осадці"), а "державці", що орендували село в сяноцьких старост. У деяких випадках укладачі актів називають "осадцями" вже не князів, а орендаторів маєтку (пор. № 183 і 186, 202 і 203). Наприкінці XVII ст. з'являється в

²⁴ О. Ставровський, Словацько-польсько-українське прикордоння до XVIII ст., Пряшів, 1967, с. 272, 317, 433.

²⁵ J. Sulisz, Назв. праця, с. 4-5, м. Грушевський, Історія України-Руси, т. 5, с. 195-196.

²⁶ J. Sulisz, Назв. праця, с. 5-23.

²⁷ A. Fastnacht, Назв. праця, с. 273.

Одрехівських актах і слово "працьовитий" (№ 211), яким називали кріпаків.

В цілому книги с. Одрехови відбивають перехідний період в історії сільської адміністрації і суду, коли старовинний громадський уряд перетворюється в орган патримоніальної юрисдикції. Однак до середини XVII ст. процес перетворення громадського суду в чисто патримоніальний ще не завершився²⁸.

Подібно до того, як це було і в інших сільських актових книгах, серед вміщених тут одрехівських документів найчисленнішу групу становлять акти купівлі-продажу селянами земельних наділів ("ріллі") та іншого нерухомого майна, підтверджені громадським урядом ("утверджені до права одреховського"). Такі акти збереглися як у формі окремих документів (оригіналів і копій), так і в формі записів до актових книг. Очевидно, часто угода спершу записувалась на окремих аркушах, а пізніше переписувалася до книги. В інших випадках, на підставі вписаного до книг акту зацікавленим особам міг видаватись витяг на окремому аркуші.

У більшості актів купівлі-продажу йдеться про продаж батьківщини – спадщинного майна, яке в актах називається по-різному: "очизна", "дідовизна", "отчизна", "материзна" тощо. майже в половині випадків покупцем батьківщини є брат продавця, інколи продавцями або покупцями землі були мешканці інших сіл.

Акти купівлі-продажу селянами земельних ділянок свідчать про збереження в українських селах норм давньоруського права, яке визнавало за селянами-общинниками право розпоряджатися своїми наділами²⁹. Хоч феодали Речі Посполитої юридично не визнавали за селянином ніяких прав на землю, на практиці вони були змушені певною мірою рахуватися із звичаями, які глибоко вкоренилися в правовій свідомості селянства.

²⁸ Люстрація 1660 р., ГАДА у Варшаві, ф. Люстрацій, відділ XVIII, # 52, арк. 131-14.

²⁹ У другій половині XVIII ст. окремі шляхтичі різних районів України запроваджували патримоніальні судові книги в своїх маєтках. Зокрема, є відомості про заведення таких книг С. Малаховським у Острозькій ординації і Катериною Мнішек на Моравщині (S. Grodziński, Księgi sądowe wiejskie. – "Czasopismo Prawno-Historyczne", t. 12, r. 1. Poznań, 1960, с. 137-138).

Поряд з актами купівлі-продажу батьківщини та "купної" землі є також записи з викладом змісту заповітів, угод про розподіл спадщини, про використання опікунами майна сиріт аж до їх повноліття, про посаг ("віно") і взагалі різні майнові зобов'язання або про виконання таких зобов'язань.

В окремих записах є відомості про матеріальну культуру селян, зокрема про одяг (сукні з моравського сукна), будівлі (світлиці, кімнати, шопи), а також про сільськогосподарські угіддя (рілля, городи, садки). Названі старі міри площі ("півлану", "загони"); об'єму ("маца") тощо.

Ряд актів (боргові розписки, посвідчення про сплату боргу тощо) свідчить про широке проникнення кредитних відносин у середовище селян. 1614 р. після смерті Леська Пащат виявилось, що за ним рахується 70 злотих боргу (№ 126).

Нерідко селяни "записують гроші на ріллі", віддаючи свій наділ в користування кредиторів аж до сплати "записаної" суми боргу. Практикувалось навіть перезаставляння вже заставленої землі. Так 16 (26) листопада 1615 р. Лавер Мигаль (Мигальчик) заставляє за 130 злотих Андрієві Добрянському ту половину свого спадкового майна ("так в ролі, загороді, в будованю, во вшитких половину подитках"), яку раніше заставляв синам Тимка Пилипового (№ 137). Того ж дня Андрій Добрянський віддає Олексі Волкові з Реп'яді за позику 50 злотих "частку вживати аж до викупна" ріллі "Мигалевської", тобто тієї, яку Добрянський тримав як заставу від Лавра Мигалья (№ 138). Через три роки (в липні 1618 р.) Добрянський віддає Олексі 50 злотих і отримує назад перезаставлену ріллю (№ 150), а ще через деякий час (в лютому 1619 р.) Мигаль сплачує всі 130 злотих, які був винен "на половину ролі заставним обичаєм" (№ 154). Але вже наступного року, після смерті Лавра Мигалья, його син Федір таки продав "половину ролі ойчизни своей" Яцькові Пилиповому (№ 158).

Значно рідшими від записів у неспірних справах є записи про судові позови і вироки в цивільних процесах. Заслуговує на увагу наявність в цей час розвинутої системи української юридичної термінології. Деякими з юридичних термінів, вживаних в одрехівських актах, ми користуємося й тепер: "позвати" – в значенні звернутись до суду (№ 57), "сторони" на позначення учасників процесу ("сперлися меж собою сторони обі", № 32).

З інших документів збірника зазначимо запис про сплату Андрієм Одрехівським (мабуть, родичем тодішнього осадці Гринька Одрехівського) 52 злотих як відшкодування селянинові Юркові за ненавмисне вбивство його батька (№ 81).

Разом з записами судового та адміністративного характеру збереглися і уривки реєстрів видатків невідомих осіб, заголовком "реєстру громадського" Януша Одреховського, сина осадці Грицька (№ 110)³⁰.

Особливо цікавим є лист протопопа з Свидника на Закарпатті до осадці Галька Одрехівського з проханням повідомити, скільки одрехівський селянин заплатив за наділ ("орек")³¹, куплений у братів Грицька й Тимка, солтисів сіл Сташковець і Ядлової на Закарпатті (№ 4). Лист переконливо свідчить про тісні зв'язки населення північної (галицької) і південної (закарпатської) Лемківщини.

Викладеним не вичерпується значення одрехівських актів як історичного джерела. Цінність їх насамперед у тому, що вони дозволяють простежити різні сторони життя українського підкарпатського села протягом тривалого історичного періоду, відбивають як локальні особливості, так і риси, спільні різним частинам України.

Акти с. Одрехови стануть у пригоді дослідникам давнього права, історикам аграрних відносин, матеріальної культури і побуту українського селянства.

Не менше значення мають одрехівські пам'ятки дослідження історії української мови, і зокрема процесу формування лемківських говорів. Ці пам'ятки вийшли з сільської канцелярії, де діючими сторонами були селяни, які давали свої свідчення такою мовою, якою користувалися в своєму буденному житті. Тому ці пам'ятки яскравіше, ніж інші документи цього часу, виявляють особливості живої народної мови XVI-XVII ст.

³⁰ М. Грушевський, Два селянських контракти купна-продажу – ЗНТШ, т. 50, с. 6.

³¹ Заголовок "реєстр громадський", найімовірніше, означає, що після смерті князя Грицька Одрехівського, його син звітував перед громадою про витрати, зроблені його батьком з громадських грошей. В одному з актів є згадка про наявність у селі громадської каси – скриньки права одрехівського" (# 126).

На лемківські говори звертало увагу багато вчених як наших, так і зарубіжних, починаючи з кінця XIX ст. до нашого часу. Особливо цікавив їх генезис цих говорів. У зв'язку з цим, що в лемківських говорах маємо чимало елементів західнослов'янських мов (польської, словацької) виникли різні погляди про походження лемківських говорів. І. Панкевич у статті "До питання генези українських лемківських говорів"³² на основі історичних пам'яток доводить, що вони зберегли не тільки характер східнослов'янський, а й український. Далі одрехівських пам'яток XVI–XVII ст. не тільки підтверджують думку І. Панкевича щодо генезису лемківських говорів, а в багатьох випадках уточнюють час появи тих чи інших мовних явищ, властивих лемківським говорам.

Правопис записів громадської канцелярії с. Одрехови не унормований.

Лексика актів громадської канцелярії с. Одрехови не дуже багата. Справа в тому, що ці документи являють собою переважно контракти купівлі і продажу, заповіти, судові рішення тощо, які звичайно мають стандартний характер, тому лексика їх і цілі звороти повторюються майже в кожному документі. В основі лексичного складу мови цих документів лежить загальноукраїнська лексика. Частина її успадкована ще з староруської доби, частина витворилася вже на українському ґрунті. Церковнослов'янські слова тут не вживаються. Зате помітне місце в лексичному складі посідає лексика, запозичена з польської, німецької та латинської мов, звичайно через польську. Ці запозичення відносяться головним чином до судовоадміністративної лексики, як, наприклад, осадца, войть, шольгись, присяжникъ, лавнии, декларация, декретъ, цирографъ та ін. У побутовій лексиці такі запозичення трапляються рідше. В одрехівських пам'ятках широко представлені особові назви, із яких особливу увагу привертають особові назви типу Занчять (див. Покажчик).

* * *

Всі документи, вміщені в збірнику, взяті з Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові, фонду "Гро-

³² Про цей термін див.: ц. Балецкий, Урик, урюк, орек в украинском языке. – "Studia slavica", XI, Budapest, 1965, с. 45-70.

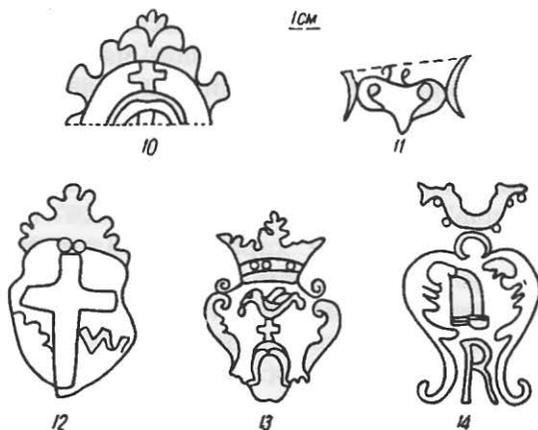

Рис. 2. Типи зображень філігравей.

мірів, записані з однієї, рідше двох (чернетки) сторін (усього 29 документів на 21 аркуші, спр. 16). Актові книги мають форму т. зв. "дудки", формату 32, 5-34 см x 10-11 см (3 книги, спр. 1, 2, 6).

У книгах в багатьох випадках відсутня послідовність порядку запису, простежується невідповідність хронології записів відносно зростаючого числа сторінок і записи одного і того ж почерку за один період можуть знаходитись на різних місцях книги. Наприклад, документ від 18 (28) січня 1682 р. міститься на 106 аркуші, а від 23 червня (3 липня) 1682 р. на 36 аркуші (спр. 2), між ними знаходяться записи з різних років XVI та XVII ст. і т. д. Такі дані можуть вказувати на пізніше, ніж час записування сторінок, формування книг людьми, яким швидше йшлося про збереження документів в одному зшитку, ніж дотримання автентичної послідовності порядку записів актової книги, або, що більш імовірно, створення книг раніше записів. Однак вміщення пізніше датованих записів серед раніше датованих, викликане недостатчею у селян паперу в зв'язку з чим у книгах використовувались усі чисті, незаписані місця, залишені з попередніх років.

На жаль, до нас дійшли не повністю і мабуть не всі книги громадського уряду с. Одрехови, ведені українською мовою, а ті, які збереглися, нагадують скоріше уривки, окремі їх частини,

мадський уряд у селі Одрехові" (ф. 37, спр. 1, 2, 6. 16) і публікуються вперше. Всього до збірника увійшло 231 документів.

Ці документи не лише різні за своєю смисловою навантаженістю, дипломатичною характеристикою, автентичністю але й зовнішньою формою. Вони збереглися у вигляді окремих аркушів і зшитків книг. Аркуші неоднакових роз-

складки (спр. 1, арк. 1-28; спр. 1, арк. 29-32;³³ спр. 6, арк. 1-14). На це вказує також їх стан збереження. У двох книгах відсутні титульні сторінки, немає обкладинок. Найкраще збереглась книга № 2 (спр. 2) обгорнута в пергаментну обкладинку з латинського рукопису юридично-дидактичного змісту XV ст., хоч теж без титульного аркуша та зі значними пошкодженнями. З трьох зшитків актових книг у збірник включено 185 документів.

Різний за походженням папір, на якому складались документи сільської канцелярії в с. Одрехові. Про це свідчать типи зображень фідліграней. На папері відбиті воляні знаки з гербом "Голова тура"³⁴ (спр. 2, арк. 2, рис. № 1, філігр. № 1)³⁵, герб "Свенциц" у формі шестираменного хреста (спр. 1, арк. 2, 47; 4, 25; 6, 23; 8, 21; 10, 19; 12, 17; 13, 16; спр. 16, арк. 5; рис. № 1; філігр. № 2-3). Папір з останнім знаком вироблявся папірнею краківського монастиря Духаків (св. Духа)³⁶. Два рази засвідчено знак невідомої папірні з гербом "Новина" (спр. 16, арк. 2, 7; рис. № 1; філігр. № 4), який був досить поширений на Україні³⁷. У рвзних варіантах відбитий водяний знак з гербом "Топір" (спр. 1, арк. 4, 13; 6, 11; 7, 10; 8, 9; спр. 16, арк. 8; рис. № 1; філігр. № 5-6³⁸), яким маркувала папір папірня Тенчинських у підкраківських селах Крешовичах і Тенчику. Один раз виявлено знак з гербом багатьох шляхетських родів "Єліта" (спр. 6, арк. 1, 2; рис. № 1; філігр. № 7)³⁹, що його приписують папірні села Лівчич (Городоцький район на Львівщині). Папір

³³ І. Панкевич, До питання генези українських лемківських говорів. – Славянская филология, сборник статей, М., 1958, с. 164-197.

³⁴ Аркуші 29-32 штучно віднесені до справи № 1, про що вказує хронологія і палеографічні особливості письма записів.

³⁵ N. Gębarowicz, Z dziejów papiernictwa XVI – XVIII w. – "Roczniki Biblioteczne", t. x, z. 1-2, Wrocław, 1966, філігр. № 126.

³⁶ Розглядається папір тільки тих документів, які ввійшли у збірник.

³⁷ K. Vadecki, znaki wodne w księgach archiwum miasta Lwowa, Lwów, 1928, філігр. # 36; О. Мацюк, Водяні знаки на папері друків Івана Федорова, – Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР", 1964, № 3, філігр. № 24, 85.

³⁸ О. Мацюк, Назв. праця, філігр. № 86-87.

³⁹ І. Каманін і О. Вітвіцька, Водяні знаки на папері українських документів XVI – XVIII вв. (1566 – 1651), К., 1923, філігр. № 204-284; 557-596.

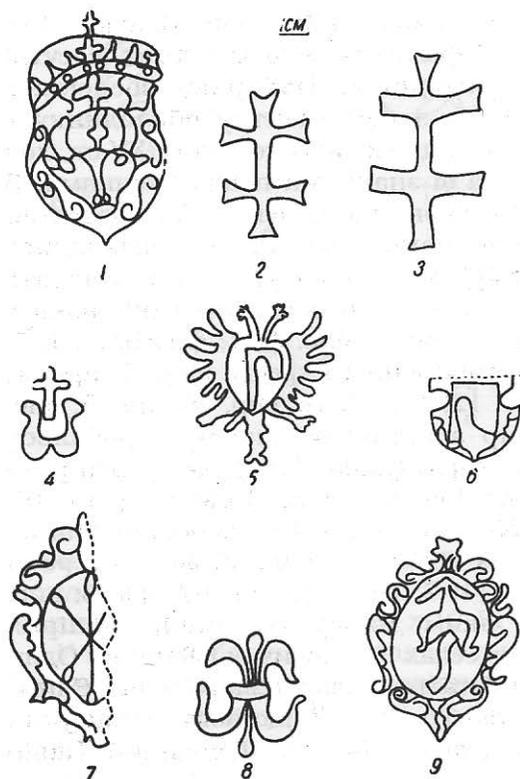

Рис. 1. Типи зображень філіграней.

цей розходився у багатьох районах України та за її межами, застосовувався у різних канцеляриях, в острозьких виданнях І. Федорова. Серед водяних знаків засвідчений знак "Лілія" гербу "Гоздава", але місцезнаходження папірні невідоме й досі (спр. 2, арк. 1-1а; рис. # 1; філігр. № 8)⁴⁰. Існують припущення, що маркування паперу таким знаком проводилось у папірнях сіл Бонарки (під Краковом), або Баличах на р. Рудаві⁴¹. Проте порівняння водяних знаків країн Західної Європи, де цей знак поширений у різних варіантах, дає підставу вважати про можливе завезення паперу із заходу або імпорт готових форм із знаком "Лілія", з

яких виготовлявся папір у місцевих папірнях.

На одному документі є знак, в якому поєднуються елементи двох гербів – у верхній частині елемент гербу "Одровонж", що дає підстави думати про вибір паперу в с. Могилі під Краковом⁴², нижній – елемент гербу "Сренява", яким користувалося

⁴⁰ І. Каманін і О. Вітвіцька, Назв. праця філігр. № 150, 153; К. Вадецькі, Назв. праця, філігр. № 122.

⁴¹ І. Караманін і О. Вітвіцька, Назв. праця, філігр. № 299, 302; 606; 608; 611.

⁴² К. Вадецькі, Назв. праця, с. 15, філігр. № 43, 45.

багато шляхетських родів, а на початку XIX ст. він входить як компонент водяного знака бережанської папірні в с. Нова Гребля на Тернопільщині (спр. 6, арк. 8-9; рис. № 1; філігр. № 9)⁴³.

У ряді документів є знаки з гербами "Любич" (спр. 16, арк. 9; рис. # 2, елемент філігр. № 10)⁴⁴, "Дембно" (спр. 6, арк. 13; рис. № 2, філігр. № 12)⁴⁵, "Сліповорое" (спр. 2, арк. 19; 15, 18; 24, 25; 32, 33; 30, 35; 39, 44; 46, 53; 48, 51; 55, 60; 57, 58; 69, 75; 69-а, 74; 71, 72; 102, 105; 101, 106; рис. № 2, філігр. № 2, філігр. № 13)⁴⁶, якими позначали свою паперову продукцію невідомі папірні. Один знак зберігся частково – нижня половина стилізованого невідомого українського чи польського герба (спр. 16, арк. 19; рис. № 2, філігр. № 11), на основі якого теж не можна встановити походження паперу.

Таким чином, подані відомості свідчать, що в сільській канцелярії с. Одрехови писарі користувались папером, вироблюваним у папірнях України, Польщі та в західноєвропейських країнах.

Перемишльської капітульної бібліотеки⁴⁷. Переписувачі книг, що мешкали в с. Одрехові або походили звідтіля, очевидно були писарями окремих актів.

На жаль, більшість імен писарів села залишається невідома. Система ведення книг, зокрема, послідовність у подачі канцелярських формул, як необхідного елементу акта вказує, що писарі Одрехови знали один урядовий формуляр складання акта, можливо використовували зразки давнього діловодства. Це підтверджує їх значну підготовку і освіченість. При текстах відсутні мистецькі оздоблення, заставки (виняток становить документ № 195, рис. № 13), немає художньо оформлених ініціаційних літер, хрисмонів.

⁴³ Там же, стор. 15, філігр. № 37.

⁴⁴ О. Я. Мацюк, Водяні знаки документів – джерело для вивчення історії паперової промисловості України кінця XVIII – першої половини XIX ст. Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних дисциплін. – К., 1965, філігр. № 104, 105.

⁴⁵ І. Каманін і О. Вітвіцька, Назв. праця, філігр. № 40-85.

⁴⁶ Видозміни цього знака див. І. Каманін і О. Вітвіцька, Назв. праця, філігр. № 318-319, 396-400; Ū. Laucevičius, Popierius Lietuvoje XV – XVIII a., Vilnius, 1967, філігр. № 1747.

⁴⁷ І. Каманін і О. Вітвіцька, Назв. праця, філігр. № 119, 121, 396-399.

До ряду документів "печа/т/ врядова приложена для пе/в/ности и свідо/ц/тва ліп/и/шого". Сільський с. Одрехови використовував перстневу печатку осадчих Одрехівських (№ 10, 63 також рис. № 8). Вона, як вказують відбитки, зображує герб "Сас"⁴⁸, до якого належала сім'я Одрехівських осадчих з окремими родовими додатками: у верхній частині над стрілою знак "Лілія", по два боки якого ініціали "Н" і "40", які, очевидно, слід читати "Halko" і "Odrechowski" – ім'я та прізвище одного з осадчих с. Одрехови (рис. № 3 та 8).

Один з документів – лист протопопа і солтиса з с. Свидника (№ 4) засвідчує відтиснута на папері без кустодії кругла печатка. Вона погано збереглася, читаються лише деякі літери кирилівського алфавіту "н", "с" /?/, "+".

Звертає на себе увагу хронологія документів, зокрема способи датування за старою візантійською ерою і новою, традиційне датування кирилівськими літерами. У випадках, коли відсутні назви місяця і числа, вони позначаються описово, за святами православного календаря – "рокоу бжи ахи в че/т/ве/р/гь пре/д/ неделею цви/т/ною" (№102), рідше святами католицького календаря "року бжи ахг в пято/к/ пре/д/громницами" (№ 48, 49, 68, 71). З усіх опублікованих документів лише на одному є датування, що трапляється в латинських і польських документах (№ 155). Датаційні формулювання, в яких виступають імена святих у польському звучанні (№ 31, 82, 97, 115) розглядаються як вживані паралельно варіанти українських наймень і розв'язуються за старим стилем.

Археографічне опрацювання документів проведене відповідно до існуючих правил публікації пам'яток української мови із врахуванням практичного досвіду публікації і історичних джерел.

Правопис пам'яток є традиційним загальноукраїнським правописом другої половини XVI–XVII ст., що ґрунтувався на староукраїнському правописі. В його основу покладений етимологічний принцип слів зі значною домішкою написань, зокрема, коли йдеться про XVII ст., побудованих на фонетичних засадах.

Упорядники І.М. Керницький, О.А. Купчинський. Відповідальний редактор доктор філологічних наук Л.Л. Гумецька

⁴⁸ Національна бібліотека у Варшаві, рукопис з колекції бібліотеки Перемишльської греко-католицької капітули, спр. 2523.

Лемківський музичний фольклор на основі друкованих збірок та музичного матеріалу села Одрехови

Краса і багатство лемківського музичного фольклору відомі всім. І не тільки тому, що він зберіг як мовні так і музичні старовинні архаїчні елементи, не був зіпсований різними впливами штучності та неприродності, а ще й тому, що цей фольклор характерний неповторною оригінальністю колориту, що увібрав у себе елементи різноманітного поетичного і музичного стилю різновидного фольклору словаків, моравців, чехів, угорців, німців, поляків. Цей сплав культур сусідніх народів сприяв розвиткові і органічно вплітався у фольклор лемків, а

пісня для лемка невід'ємна частина його життя. Фольклор лемків має найтісніший зв'язок з усім тим, чим жив цей надзвичайно музикальний народ на своїй предковичній рідній землі. Це були пісні праці, молитви, пісні серця лемківського краю, його туги, його прагнень, пісні радості й жалю, покійного дива і страху супроти таємниць гірської суворої природи, непокірні бунтарсько-збійницькі, гайдуцькі та опришківські пісні. Їм властива безпосередність, життєвий спонтанний імпульс, своєрідний характер та відмінність від інших пісень, залежні від умов, які формували лемківські пісні-перлини.

Трагічна доля випала лемківському краю та його мешканцям. Друга світова війна, довготривалий фронт у Карпатах та жорсто-

ке, по-звірячому примусово-гвалтівне виселення лемків з їхніх віковичних земель, фізичний розрив з рідним середовищем, побутом докорінно змінили життя лемків. З відомих причин переселені лемки розпорозились по різних селах України, зокрема Галичини. А ті, які ще залишились у Польщі, з рідного Підкарпаття були вигнані в Західні райони Польщі на етнічну німецьку територію. Штучний кордон по ріці Сян замурував доступ в рідні краї.

Ці політичні зміни фатально спричинились до знищення і самозгасання фольклору – неоціненного багатства лемків. Рідна пісня, вирвана із природного середовища, як приморожена квітка почала в'янути і вмирати.

Лемківський край, який був джерелом натхнення для тих людей, що споконвіку там жили і прикрашали свій побут колоритним фольклором, став пустою, а спалені села заростали лісами. Переселені лемки мимоволі почали втрачати свої звичаї, свою творчість, свій фольклор в цілому. В ті часи порушення проблеми збереження автентичного фольклору чи поява наукових етно-музикологічних досліджень були неможливими. В перші роки переселення люди думали як вижити в нових умовах.

Протягом кільканадцяти років офіційного державного диктування тоталітарного мистецтва фольклор лемків епізодично і спонтанічно почав пробивати собі стежку на ту чи іншу сцену, естраду, тощо. Інколи з'являлись незначні обробки лемківських пісень, час від часу звучала якась пісня чи мелодія. Тодішній уряд не рекомендував акцентувати на етнічності і походженні лемків, а примусове переселення трактувалось як добровільне. Лемки з боєм спостерігали цю катастрофу смертельного знищення. Тому кожна, хоч і невеличка розвідка, якась праця стосовно лемківського фольклору, пісня чи мелодія, друкована збірочка, все, що нагадувало Лемківщину з належною увагою оцінювалось лемками і рятувалось від забуття.

Свої перші записи народних пісень почав друкувати у Варшаві в газеті „Наше слово“ диригент Ярослав Полянський. А різні розвідки та деякі спогади про лемківщину друкував у часописах І. Красовський. Талановиті лемківські різьбярі та скульптори досить часто звертались до лемківської тематики.

Окремі фольклористи, переважно аматори, старались зафіксувати народне багатство, часом організовували невеличкі експедиції, найчастіше студентські.

У кінці 50-их років лемківську народну пісню почали популяризувати на концертній сцені сестри Байко. Лемківські народні пісні у їхньому виконанні мали високопрофесійний рівень і здобули собі успіх і визнання.

Перші друковані збірки, були видані одночасно: „Лемківські співанки“ зібрав і упорядкував М. Соболевський (видавництво „Музична Україна“, 1967 р.), збірку „Співаночки мої“ підготував Іван Майчик у 1967* році.

У збірці М. Соболевського вміщено 150 пісень, більшість з них записана в селі Устя Руська Горлицького повіту, де працював священиком автор збірки. Збірка гарно оформлена, надрукована на доброму папері, в твердій оправі. Художник В. Юрчишин добре осмислив фольклорний матеріал і подав у графіці цікаві картини лемківського побуту. Є солідна рецензія композитора Леопольда Яценка та музикознавця Софії Грици. За принципом Ф. Колесси рецензенти глибоко проаналізували ці пісні. Збірка викликає сумнів щодо точності фіксації народних мелодій. Рецензенти не звернули на це уваги, тому зробили помилкові висновки. Автор збірки М. Соболевський не відчув перемінного розміру і не вжив затакту, не зафіксував жодного підголоску а також другого голосу. Із 150 пісень лише 7 пісень починаються з затакту, а тому кілька десятків пісень мають нетиповий метр, ритм, тобто автор збірки штучно „втискав“ мелодії пісень у прості розміри. На основі цих нефахових записів М. Соболевського прикрі і помилкові висновки робить в аналітичній вступній статті С. Грица, яка стверджує: „... в лемківських піснях домінують сталі метричні розміри і порівняно рідше трапляється змінний метр.“ („Лемківські співанки“ ст. 12, В-во „Музична Україна, 1967). Отже, технічні недоліки записів М. Соболевського не були поставлені під сумнів, через те з'явилося хибне науково-дослідницьке твердження. Сумнівною і непереконливою у збірці є співанка лемківських добровольців радянської армії. Текст пісні має 32 рядки, дещо надуманий і псевдонародний, так як і твердження автора збірки М. Соболевського про те, що „...характерний був для лемків їх віковичний потяг... до культури великого російського народу...“ (ст. 6). Окремі москвофіли справді плазували перед російщиною, але не весь лемківський народ. До

* „Співаночки мої“ упорядкував І. Майчик, Київ, 1967 р. Видавництво „Музична Україна“.

речі, русофільські платні агенти, переважно священики, з їх нечисленними парафіями, розмежовували і калічили світосприймання лемків шкідливими ідеями „єдиної неділимой“. Потім ця облуда дорого обійшлась і лемкам, і всьому українському народові.

Як ми вже згадували, майже одночасно зі збіркою М. Соболевського у 1967 році вийшла збірка „Співаночки мої“ (видавництво „Музична Україна“, упорядник Іван Майчик). Ця збірка цікава тим, що тут зібрані лемківські народні пісні, опрацьовані багатьма композиторами в різні часи для чотирьохголосого хору без супроводу. Поява такої збірки була конче потрібна, бо диригенти хорових колективів, як професійних так і аматорських, відчували брак концертного репертуару. В збірці поміщено популярні лемківські пісні, та слід сказати, що не всі їх опрацювання високопрофесійні. Поруч з партитурами відомих композиторів Ф. Колесси, А. Кос-Анатольського, Ст. Людкевича, Є. Козака є обробки аматорські, малохудожні. В ті часи було неможливо вмістити у збірці лемківські пісні в обробці В. Барвінського, Нестора Нижанківського чи З. Лиська. Та все ж та праця упорядника принесла користь, бо диригенти різних хорових капел включали в концертні програми пісні саме з цієї збірки.

Минав час і щоразу частіше фольклор лемків пробивав собі стежку на концертні сцени, радіо, телебачення.

Найціннішою працею з досконалими обробками лемківських пісень була збірка Богдана Дрималика, яка вийшла друком у 1970 році (видавництво „Музична Україна“)*, яку теж упорядкував Іван Майчик. Богдан Дрималик закінчив Гірничу академію у м. Леобені в Австрії, Музичний Інститут ім. Лисенка у Львові як піаніст. Працюючи на нафтопромислах Лемківщини, він зібрав 65 народних пісень і опрацював їх для голосу в супроводі фортепіано. Пісні, опрацьовані Дрималиком, – це неповторне явище у фольклористиці. Найголовніше, що він витворив свій власний стиль, близький до обробок В. Бартока, але глибший і більш колоритний. Його стихією було знаходити старовинні пісні з елементами архаїчного як мовного так і музичного діалекту. Працюючи біля двадцяти років на Лемківщині, він

* „Лемківські народні пісні“. Обробки для голосу в супроводі ф-но. Б. Дрималика. Упорядник І. Майчик. Київ, 1970 р. Видавництво „Музична Україна“.

добре вивчив і відчув найтонші відтінки поліфонічного багатства лемківського фольклору, дбайливо і майстерно, властивими лише йому візерунками приоздоблював високохудожні перлини. Треба згадати, що Дрималик виконував їх на фортепіано, як ніхто! Його творчий доробок, пройнятий любов'ю до Лемківщини, можна порівняти із захоплюючою поезією Б.І. Антонича. Першим виконавцем і шанувальником пісень Дрималика був завідувач кафедрою вокалу Львівської консерваторії ім. М. Лисенка Павло Кармелюк, а також солістка, вчителька співів Львівського музпедучилища, О. Николишин.

Цікаво, що при редагуванні цієї збірки у видавництві „Музична Україна“ не обійшлося без недоцільних правок окремих слів, речень, які дещо знецінили творчий доробок Дрималика. Йшлося про окремі архаїзми, цілі речення, які редактор зводив до норм літературної мови. Прикро, що музикознавці, фольклористи, інші дослідники не прорецензували збірки Б. Дрималика, не відбувся жоден концерт з його оригінальних доробок. Збірка лемківських пісень Б. Дрималика – цінний вклад в українську музичну культуру.

Обширну й дуже важливу працю надрукував у 1972 році фольклорист Орест Гижя. Його збірка „Українські народні пісні з Лемківщини“* містить 300 пісень. Аналітична вступна стаття С. Грици дає нам повну уяву про багатство зібраного матеріалу. Довідуємось, що О. Гижя розпочав свої записи ще 1932 року і впродовж всього життя збирав і записував народні пісні. Фольклорист сумлінно фіксував від кого, де і коли були записані пісні. Рецензент С. Грица на основі цієї збірки зробила інші висновки щодо метроритму лемківських пісень перемінного розміру. Лікар-стоматолог за фахом, О.Гижя здобув скромну музичну освіту у гімназії, а потім самотужки поглиблював свої музичні знання впродовж цілого життя. Пам'ятаю, як при зустрічі у м. Бережанах фольклорист О.Гижя з болем в душі говорив, що в нових умовах лемківська пісня гасне, що втрачимо назавжди віковичний фольклор. І дуже прикро, що деякі науковці пропагували псевдоідеї щодо цього фольклору. „Але ж творчість українців-лемків, яка на повний голос вперше зазвучала в нових соціалістичних умовах, не втрачає самотутніх рис, вироблених

* „Українські народні пісні з Лемківщини“. Зібрав Орест Гижя. Київ, 1972 р. Видавництво „Музична Україна“.

століттями“, – писала С. Грица (стор. 15, „Українські пісні з Лемківщини“, „Музична Україна, Київ, 1972). Це хибна гіпотеза, бо за „соціалістичних умов“ лемки втратили і діалект, і фольклор.

Суперечливим є й інше твердження, що „...у 1945-1946 рр. чимало лемків добровільно переїхало на територію Радянської України“. Сьогодні є можливість сказати правду про ту „добровільність“, про спалені разом з людьми села, мародерства і грабежі, про операцію „Вісла“, і про тих селян, які мусили виїздити переважно тому, що їхні газдівства були знищені війною. Про це ще скажуть історики. Ми ж повертаємося до лемківського фольклору, до тих праць, які довго очікували свого друку, публікацій. У 1972 році вийшла збірка „Співають сестри Байко“*. Крім оригінальних творів українських композиторів, тут було вміщено 8 обробок лемківських народних пісень для вокального терцету, майстерні обробки Ст. Людкевича, А. Кос-Анатольського, Я.Ярославенка, Є.Козака та інших. Ця невеличка збірочка принесла лемківській народній пісні популярність, лемкам – гордість, бо, як ми вже згадували, сестри Байко своїм майстерним виконанням винесли лемківські народні пісні на професійну сцену і співали їх у Канаді, Америці, Польщі, Чехословаччині, по всій Україні.

Наступною збіркою одноголосних лемківських народних пісень була „Стелися барвінку“*, яку записала і упорядкувала Марія Байко (Київ, вид-во. „Музична Україна“ 1976). Невеличку вступну статтю до цієї збірки написав композитор А. Кос-Анатольський. З неї довідуємось, що пісні, вміщені у збірці, співачка записала від своєї мами. Крім загальновідомих, є тут кілька пісень літературного походження, а також інші, що передавалися з уст в уста й досягли теренів Лемківщини.

1976-го року „Музична Україна“ видала ще одну збірку „Українські народні пісні з репертуару народного артиста України Павла Кармелюка“* (упорядник Іван Майчик). В цю

* „Співають сестри Байко“. Вокальне тріо в супроводі ф-но. Київ, 1972 р. Видавництво „Музична Україна“.

* „Стелися барвінку“ запис і упорядкування М. Байко. Київ, 1976 р. Видавництво „Музична Україна“.

* „Українські народні пісні з репертуару народного артиста України Павла Кармелюка“. Упорядник І. Майчик. Київ, 1976 р. Видавництво „Музична Україна“.

збірку її автор включив 6 лемківських пісень для низького голосу в супроводі ф-но. Пісні професійно опрацьовані різними композиторами. У рубриці „З репертуару Народного артиста“ знаходимо лемківські народні пісні для виконання на професійній сцені. З огляду на цінність фольклору знаходимо цікаві пісні, які раніше не були записані. Наприклад: „Команьча“ (інший варіант її „Журю я ся журю“), „Хто мі буде лучку косив“, „Не женися сину“, „Полетів бим на край світа“ та інші.

Заслуговує на увагу авторська збірка відомого композитора Є. Козака, яка вийшла під назвою „Гомін Верховини“* (книжково-журнальне видавництво). Серед народних гуцульських та бойківських знаходимо тут 12 обробок лемківських пісень для 4-голосного хору без супроводу. Вони зроблені дуже майстерно: зручне голосоведення, доступна гармонія, збережені стильові прикмети. З появою цієї збірки збагатився концертний репертуар виконавців, стали популярними такі пісні: „Ой чорна гора, чорна“, „Ой верше мій, верше“, „Гаєм зелененьким“, „Віночки лемківських народних пісень“.

Зауважмо, що львівські композитори плекали лемківський фольклор з особливою старанністю. Ст. Людкевич у двох своїх збірках „Вибрані хорові твори“ та „Українські народні пісні в обробці для хору“ - вмістив кілька оригінальних пісень: „Ой співаночки мої“, „Зелена ліщина“, „Боже, Боже, што ся водит“, „Журу я ся, журу“, „Ой напилася“. (1968). Ще раніше повну збірку лемківських народних пісень видав Я. Ярославенко. Звертався до цього фольклору і М. Колесса.

Трохи пізніше, коли лемківська пісня на Львівщині вже набувала популярності, лемківським фольклором зацікавилися і поляки. В м. Сяноку у видаництві „Muzeum budownictwa ludowego“*, в щомісячнику за 1970 рік вміщено матеріал Януша Мрочєка „Piesni weselne Łemkow po pułnocnej stronie Karpat“. Робота цікава, наукова, але дослідження і висновки щодо цієї праці суперечливі і тенденційні. Автор упереджено сприймає більшість пісень лемків, помилково вважаючи, що вони є відлунням польських пісень. Правдоподібно, пан Януш Мрочєк записував лемківські народні пісні, не знаючи ні лемківського

* „Гомін Верховини“. Є. Козак, Львів, 1962 р. Видав. „Книжково-журнальне видавництво“.

* Materiały muzeum budownictwa ludowego w Sanoku. Czerwiec 1970 - nr. 11.

діалекту, ні традицій Лемковини. Тому кожна пісня, кожне речення, майже кожне слово перекручені, спотворена запашна діалектна мова, а тому і знецінена названа праця. Власне кажучи, тексти пісень щодо їх народної мови, фонетики, правопису, з боку автентизму є фатальні. Складається враження, що автор іронічно трактував пісенні тексти. Не будемо тут наводити його мовних перекручень, але подамо кілька з них:

„Прилетіл соколонько найваніл дворонько і стал гніздечко віти“ замість: „Прилетів соколонько на Іванів дворонько, став гніздечко вити“;

„гижой“ замість „хижой“; „чіом“ замість „чом“; „ділкою“ замість „дівкою“; „весела“ замість „весела“; „чтіри“ замість „чотири“.

Ось приклади перекручених слів: „юзел“ замість „юж-ем“; „ділчата“ замість „дівчата“; „ся оженіл“ замість „ся оженив“ і т. д. Праця Й Мрочека рясніє неграмотними і штучними мовними недоречностями, що приписуються лемківському фольклору.

„Łemkowskie pieśni ludowe“* – друга збірка, яка вийшла у м. Жешові. Її зібрав Павел Стефаньські. Пісні, вміщені у збірці, загальновідомі перед і за Карпатами (Словаччина і Польща). Гармонізація цих пісень прозора, скромна, навіть примітивна. Зрештою, вона, мабуть, і розрахована на аматорські колективи. Тексти пісень більшімєнш відредаговані і не викликають сумніву щодо їх автентичності. Завдання цієї збірки (30 лемківських пісень) – широка популяризація лемківського фольклору, до речі, не дуже оригінального і досить банального. Та слід віддати належне авторам, що звернули увагу на цей фольклор і, всупереч шовіністичним тенденціям, збагатили концертні програми лемківським колоритом.

Ще іншою фольклорною працею була збірка „Пісні села Одрехови“. Їх записав, автор цієї статті, уродженець Одрехови – Іван Майчик. У збірці вміщено 150 народних пісень та 30 інструментальних мелодій. Народні пісні, які не були опубліковані, є домінуючими у збірці, їх доповнюють пісні пізнішого походження, які в різний час були занесені в село Одрехову. Це дуже давні пісні, ми не зустрічаємо їх в інших друкованих працях.

Усі пісні поділено за жанрово-тематичними ознаками на 7 окремих розділів. Побутові пісні – один з найхарактерніших

* „Łemkowskie pieśni ludowe“. Wojewódski dom kultury - Rzeszów. Zebrał Paweł Stefański. Na chór opracowali: T. Chachaj i Czesław Śądaj.

жанрів пісенного фольклору Карпатських Бескидів, їх у збірці найбільше. Далі за чисельністю переважають вояцькі, емігрантські, збійницькі, про панщину – це історичні пісні. У переліку жанрових розділів музичних творів, які вміщені в збірці „Пісні села Одрехови“, знаходимо інструментальні мелодії, жартівливі весільні та пияцькі пісні, ліричні й пісні про кохання, такі, що відтворюють побут лемків.

У цій збірці автор орієнтувався, в основному, на пісенний матеріал рідного села.

Широко охоплені багатоголосні пісні, а також інструментальні мелодії. Всупереч твердженням дослідників і науковців про те, що на Лемківщині відсутнє багатоголосся, та інструментальні мелодії, збірка свідчить про інше. Щоб глибше висвітлити даний фольклор, автор більш детально розповідає про саме село Одрехову, про його побут і традиції. Важливим є й те, що автор керувався принципом закономірності взаємозв'язку з середовищем та умовами, у яких створювалися пісні. Гадаємо, що ця збірка заслуговує на увагу. А перший, хто належно оцінив її, був композитор Станіслав Людкевич, який ось так написав про неї:

„Переглянувши уважно збірку українських народних пісень села Одрехови, записаних і упорядкованих Іваном Майчиком, доходжу до висновку, що збірка – цінна пам'ятка, яка містить, зокрема, багато елементів древнього, як мовного, так і музичного діалекту...

Село Одрехова - старовинне, відоме уже в XIV столітті. Але, на жаль, з різних причин у цьому селі не побувала жодна фольклорна експедиція. Іван Майчик, який записав пісні Одрехови, прожив у ньому біля двадцяти років, тому зміг записати й опрацювати більшість пісень села.

У збірнику є чимало пісень у багатоголосному викладі, чого не зустрічаємо в інших дослідників лемківської пісні, і це є причиною зацікавлення збірником фахівців.

Усі пісні (а їх є 150) надзвичайно цікаві, маловідомі або й зовсім невідомі. Поява такої збірки бажана і корисна як для музикантів-професіоналів, так і для широких верств нашого народу“.

У нашій короткій статті дається лише загальна характеристика одрехівських народних пісень. Етнографи, науковці, дослідники, без сумніву, знайдуть у них чимало цікавого.

оригінального, що збагатить український фольклор та наші уяву й знання людей про цей етнічно барвистий край.

Народні пісні села Одрехови – це своєрідні багатогранні літописи народної культури. Вони стали невід'ємною частиною скарбниці багатой поетичної творчості українського народу.

Віками шліфували одрехівчани свої діаманти, віка-ми боролися за збереження рідної мови. Відокремлені горами, селяни витворили своєрідний побут, головними особливостями якого є працьовитість лемків, їх любов до гір, прагнення до волі і надзвичайно велике захоплення піснями і танцями.

Пісні тісно пов'язані з гірським побутом, природою, вони є ніби доповненням, завершенням цих прекрасних і гармонійних гірських краєвидів. Сама гірська природа обдарувала музикальністю тутешніх мешканців: вийдеш на вершини гір, відразу захопишся їх чарівною красою. „Бо гори тут самі співають“, – казали й кажуть селяни. Свою чарівну мелодію наспівує смерекам вітер. Охоплює неспокоєм і тривогою, коли виграють по камінню дзвінкі потоки. Тужливі кування губить верхами зозуля. А яку багату симфонію творить переклик птаства! Час від часу гучно вливається в неї могутня хвиля весняних бур.

Отакими споконвіку є лемківські пісні: то мрійливо-лагідні, то по-буремному невгамовні, рвучкі. І ця багатюща гама станів від ніжності до суворості відбилася у піснях мешканців гір. У них відчувається велика любов лемків до природи, до рідних верхів. А інші – наче тужлива розповідь про важку працю, кривду та біду. І всі почуття людей виливаються у цих піснях лірично, безпосередньо, невимушене. Звучить тут водночас і завзяття, й непохитність, яку можна порівняти хіба що з гірською скелею. Оригінальність пісенної творчості, пластичність образів, злива почуттів, – ось чим багаті ці пісні.

Відомо, що в різні історичні періоди Одрехова, як і Лемківщина, входила до складу Австро-Угорщини, Польщі. Тому не дивно, що тут знаходимо чимало спільного з фольклором цих країн. Мелодії окремих пісень переплітаються, помічаються взаємні впливи і в ритмах: „Як ем іхав з Прибишова“, „Ой, прийшов я до корчми“, „Ой, приходив до дівчини“, „Боже, боже зла година“, „Там на мості трава росне“, „Танцювальна мелодія“. У цих та інших піснях простежується мазурковий ритм. „Ой, щоби тих капралів“, „Ей, як я буду з Кошиць машеровать“, „Не

кашли, Ганичко“, „Юж торністра спакувана“, „Ой, червона та калина“ - ці пісні помітно наближаються до угорського, чеського та словацького фольклору.

У збірці вміщено також кілька пісень, які співались в Одрехові і, водночас, побутували у словаків, чехів, угорців, хорватів, сербів та інших народів. Пісні „Думала-с, дівчино“, а також „Як мі прийшла карта“, за тематикою можна віднести до групи рекрутських. До речі, вони найбільш поширені. Другу з названих пісень можна почути в Югославії. Там вона називається „Вжал бим це дзевчатко, але нацо?“ У моравських чехів ця ж пісня носить назву „Умерла мі жена“. Її записав відомий фольклорист Бартош Яначек. У поляків „Jadę do dziewczyny“.

Очевидно, рекрутські, а також збійницькі пісні, були спільними у народів, що входили до складу Австро-Угорської монархії. Вивчення цих різноманітних фольклорних взаємовпливів ще чекає свого науковця.

Аналізуючи і характеризуючи ладову основну та мелодичну будову пісень села Одрехови, відзначимо насамперед, що мажор і мінор посідають у них рівнозначне місце, хоч частково переважає мажор, особливо у танцювально-оркестрових мелодях.

У цьому збірнику представлені різні види народного мелосу. Мелодії невеликого діапазону (кварты, квінти чи сексти) мають переважно пісні календарно-обрядові, про панщину, збійницькі. Ось, наприклад, гаївка „Дівчинонько мила“, її діапазон охоплює інтервал зменшеної квінти (це, фактично, збільшена кварта, лише для зручнішого виконання поставлено мі-діез замість фа-бекар). У діапазоні квінти знаходимо пісню „Ой, прийшов я до корчми“, з секстовим діапазоном побутує збійницька пісня „Татуню, татуню“, з часів панщини - „Команьча, Команьча“ та гаївка „А чому ж ти не гуляеш, Галю“. Музично-поетична структура останньої - дворядкова з постійним повторенням. Зустрічаються також і коротші музично-поетичні форми з багаторазовим повторенням навіть однієї фрази. Це однокуплетні: „Собіткова“, „Юж віконця побіліли“, „Гором, воли, гором“.

Одрехівські пісні мають ще одну характерну особливість: у їх внутрішклядовій будові зустрічаються повторення сполучень із двох і більше, цілих речень на різних відрізках мелодій, Переважно це буває у секвентній ланці. В пісні „Наша мила Одрехова“ шляхом повтору слів „то велике село“ досягнуто

яскравого вираження основної думки. У пісні „Де ж ти, зозуленько, була“ рефреном звучать слова: „на високій вежи“. Повторення звертання „не бий мене, мужу, вночі“ в однойменній пісні створює відповідний настрій, допомагає зрозуміти безвихідне становище жінки в тодішніх умовах. Вислів „бо була-с плакала“ повторюється у пісні „Не жалуй, не бануй“ тричі. Це було необхідно, мабуть, було для того, щоб підкреслити основне ядро пісні. Триразове повторення слів „зеленій олені“ у пісні „Там на луці зеленій“, відтворює своєрідне ехо, відлуння Бескидів, передає найпростіший спосіб популяризації пісень у лемківському краї. Різнопланові повтори знаходимо в піснях „Червена ружа“, „Так на воли грали“, „Ой п'є козак, п'є“, „Моя мила, нич не маме“. Вони підпорядковані більшій виразності лемківських пісень, їх неповторному колоритові*.

Народна музика лемків-одрехівчан має в собі первісну силу і свіжість, вона динамічна, немов би насичена подихом гірського повітря. Різнобарвних відтінків надають їй темпові синкопові ритми, своєрідні лади.

Як ми вже згадували, основну ладову структуру пісень цієї збірки становлять мажор і мінор. Зрідка зустрічаються лади, у яких пропущені VI та VII ступені. Це, зокрема, в таких піснях, як от „Співаю і плачу“, „Ой прийшов я до корчми“, „Думала'с, дівчино“, „Ой не раз я си, не раз“. З пісень, що не мають VII ступеня, назвемо „За річков, за водов“

Звуковисотних відхилень найчастіше зазнають IV, VI та VII ступені мінору („Гиля, гиля“, „Ей, штири бички“, „Було колись“ - IV і VI ступені). Ось, наприклад, пісня „Не бий мене, мужу, вночі“ створена в дорійському ладі, де, крім дорійської сексти, знаходимо ще й підвищений IV ступінь.

З інших ладів зустрічаємо часом лідійський: „Думієш, мій милий“, „Моя мила“, „Хто ж мі буде лучку косив“, „Да ж ти, зозуленько, була“. Причому, необов'язково, щоб пісня повністю використовувала усі ступені ладу, діапазон її може бути обмежений відрізком кварта або сексти.

* Триразове повторення одного слова, таке явище могло утворитись і внаслідок підставлення нового тексту на стару мелодію... в стару форму новий зміст.

У міксилідійському ладі знаходимо лише одну пісню - „Ой там, коло млина“. Фрігійський лад містить пісня „Ой згори на долину“.

Не дочекавшись появи друкованої збірки „Пісні села Одрехови“, автор Іван Майчик почав опрацьовувати рукописний варіант пісень для голосу у супроводі фортепіано, бо сама збірка пролежала у видавництві кілька літ. Перших 50 обробок і автор надіслав у Київ, мало надіючись на їх публікацію.

І ось видавництво „Музична Україна“ видрукувало фольклорну працю І. Майчика*. У вступній статті доктор мистецтвознавства, професор М.М. Гордійчук глибоко проаналізував пісні і належно оцінив цю працю: „Будучи високоосвіченим музикантом, автором кількох збірників обробок народних пісень і ряду оригінальних творів, а також досвідченим диригентом-практиком, Майчик виявив у даній праці високий художній смак, тонке розуміння стильової природи кожної з поданих у виданні пісень. Він ніде не виступає пасивним „гармонізатором“ чи „аранжувальником“ народних мелодій. Його ставлення до матеріалу завжди й в усьому творче. Майчик добре відчуває індивідуальні образи й музично-стильові особливості кожної з пісень і саме з таких позицій підходить до проблеми їх мистецьких обробок.

Інший мистецтвознавець, А. Гудзенко*, висловила таку думку: „Так, автор справді глибоко проник у природну красу й специфіку лемківського фольклору, зумів зберегти для народної пісні первозданні шати, які просто, але так вражаюче, виткані мелодіями, залишені автором-збирачем без змін. Деякі пісні виходять за межі суто пісенного жанру, набуваючи рис вокально-інструментальних мініатюр, пронизаних наскрізним симфонічним розвитком. Наприклад: „Журю я ся, журю“, „Добре тому в Гамериці“, „Тече вода з-під явора“. Усі пісні даної збірки мають свої єдині тональності для всіх куплетів. Переважають - мінорні тональності. Є тут також оригінальні і цікаві - це модуляційні пісні „Ой літа, мої літа“ (модуляція з f-dur - c-moll), „Думаеш мій милий“ (h-dur - e-dur), „Ей, травичка зелена“ (cis-moll - fis moll), „Ей, засвітив би місяць“ (g-moll - d-moll). А також пісня сплетена з двох тональностей „Я тебе любила“ (f-dur - b-dur).

* „Українські народні пісні“ в запису та обробці І. Майчика. Київ, 1981 р., видав. „Музична Україна“. Вступна М. Гордійчука.

* Антоніна Гудзенко, рецензія, машинопис, Київ, 1982 р. „Музика“, не надруковано.

Дуже своєрідну ладову структуру мають лемківські пісні. Основу їх ладової структури становить мажоро-мінор. Але знаходимо тут також пісні із старовинними ладами: дорійський представляє пісня „Не бий мене, мужу, вночі“, де крім дорійської сексти знаходимо цей підвищений IV ступінь. Лідійський має пісня „Думаєш мій милий“ та фрігійський – „Ей згори на долину“. Цікава пісня із змінним ладом – „Закрили чорні хмари“ – перша частина якої складена в мажорі, друга – в натуральному мінорі.

Характерною особливістю обробок народних пісень Івана Майчика є поліфонізація фактури тієї чи іншої пісні, того чи іншого куплету, епізоду. Ось, наприклад, взірцева романтично поліфонізована фактура пісні „То не я калину ламала“ виражена двома чіткими поліфонічними лініями. На тлі тріольного супроводу з'являється перша тема зі словами, друга розкривається висотним спрямуванням в поєднанні з тріольним візерунком. Майстерне сплетення музичного матеріалу та канонічної імітації визначає красу і багатство цієї обробки. Елементи підголоскової поліфонії зустрічаємо в піснях: „Як ем йшов от милої“, „А в неділю дуже рано“, „Не бий мене, мужу, вночі“ та в інших.

Дуже цікава й оригінальна обробка пісні „Думієш мій милий“. Як ми вже згадували, канва мелодії складається з восьми тактів у лідійському складі. Композитор створив цікавий прозорий арфовий супровід. На фоні секстолів звучить спокійна мелодія, арфове мереживо веде до кінця і супроводить мелодію, яка несподівано завершується на II ступені ладу. Це невизначене закінчення надає пісні мінорного ладу й спонукає до роздумів про сенс життя. Секстольно ритмічна пульсація закінчується септольом та D-7 акордом.

Хоч в лемківських народних піснях не зустрічаємо хроматизмів, у багатьох обробках пісень цієї збірки помітна хроматизація фактури. Композитор використовує хроматизми для поглиблення драматизму ситуації, для підсилення динаміки, є тут секвенції з хроматичними підголосками, хроматичні акорди, хроматичні ланки. Ось, наприклад, пісня „Я тебе любила“. Тут митець створює супровід у тривалому спадному хроматичному руслі: майстерно переплетені метроритмічне та фразеологічне вирішення (тріолі на третій долі такту та вісімковий рух у нисхідному порядку). Спадні є висхідні злети, що ними змережа-

ний супровід, насичений альтерованими функціями, що секвенцюються в оркестрі, створюють цікаву характерну музичну барвистість, завдяки цьому простежується самобутній гострий фактурно гармонійний комплекс. Пісня „Думала-с си, мамцю“ за настроєм, але вже без хроматизмів, подібна до пісні „Я тебе любила“. Тут композитор створив імітацію ритмічного схлипування.

У народній музиці чимало акордів, які складаються з кварт, квінт, трапляються й акорди, складені з різних інтервалів - кварто-квінтових, кварто-секундових. Характерна особливість і самобутність обробок І. Майчика в тому, що він повністю зберігає народну колористику: секундову, терцову та секундово-терцову організацію ладо-гармонічного руху.

Гармонійній мові І. Майчика притаманні народно-музичні органні пункти і остінато („Хоц мі люди повідають“, „Не жалуй, не бануй“), де органний пункт нагадує дуду чи бурдон - старовинні інструменти. „На нашім подвір'ю“, „Не ходив ем за ньом“ - ці пісні теж засвідчують майстерність композитора.

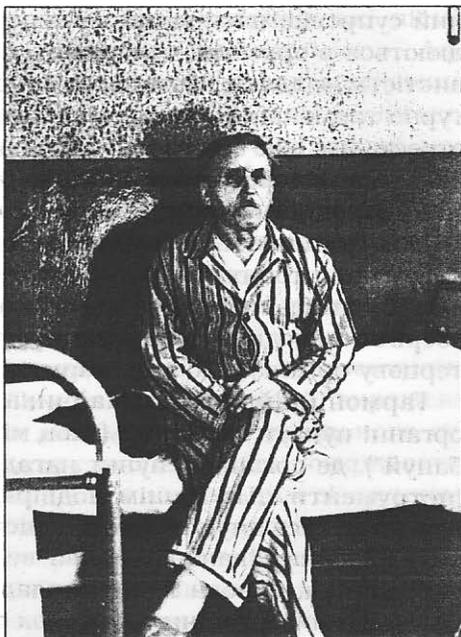
В обробках Івана Майчика велике значення має гармонійне варіювання, основи якого закладені в народному багатоголоссі, та помітний органічний зв'язок цих обробок з першоджерелом. Композитор органічно відтворює не тільки ідейнохудожній зміст та емоційний заряд, який містить народна пісня, а й характерні її особливості, всю сукупність засобів виразності. Його цікавлять мелодія, метро-ритм, гармонія, форма. Митець глибоко відчуває виражальні якості ладів та асиметрії, що ними насичений лемківський фольклор.

В обробках „Ой Янку, Янку“, „Закрили чорні хмари“, „Ой літа мої, літа“ „Тече вода“, „Добре тому в Гамериці“ та інших піснях, композитор створив і ввів у них окремі епізоди, речення, прагнучи збагатити коротку лемківську народну мелодію. Доповнення і секвентна варіантність є основною рушійною силою розвитку музичної форми. Композитор збагачує коротку лемківську пісню та досягає сильнішої драматизації і глибшого розкриття змісту.

І. Майчику властиве правдиве відтворення у піснях Лемківщини сумних подій і життєвих конфліктів, втілення в них великої любові до природи, якогось особливого світовідчуття, розуміння всіх переливів тонів і барв лемківських пісень. Пісня „Тече вода з-під явора“ - ще один доказ високої професійної

майстерності І. Майчика – композитора. Художня образність цієї обробки викликає ніжні і хвилюючі почуття. Лірико-драматична музична течія то забарвлюється гірким смутком зі схлипуванням, то осявається м'яким світлом. Контрасність міжкуплетної музики зумовлена її певною драматизацією. Характерним для цієї обробки є діалог голосу з оркестром. Ще раз переконуємося, наскільки автор збагачує і доповнює народну пісню. Візьмемо, для прикладу, „Добре тому в Гамериці“. Ця пісня має рапсодичний характер. Після кожного нового мотиву помітне інструментальне доповнення, викладене тріолями, квінтолями, секстолями, септолями та різними одnogолосними пасажами, які закінчуються подвійними нотами. Це підсилює мелодійну виразність пісні, надає динамізуючої спрямованості її гармонічному розвитку.

Пісні с. Одрехови... Вічна барвисто-пахуча гілка українського фольклору. То велику вдячну роботу здійснив композитор, вводячи в пісенний обіг півсотні справжніх фольклорних оздоб-пісень. І дуже слушно з приводу цього зауважує в своєму вступному слові до збірки доктор мистецтвознавства, професор М. Гордійчук: „Збірка українських народних пісень у записах та обробках І.І. Майчика зацікавить широке коло шанувальників музичного фольклору. Вміщені в ній пісні збагатять репертуар виконавців, стануть в пригоді тим, хто веде спеціальні наукові дослідження в галузі народної поетичної творчості“ (Українські народні пісні в запису та обробці Івана Майчика. Видавництво «Музична Україна». Київ, 1981 р.).

Іван Майчик, батько упрямця монографії «Одрехова в минулому» з голосу якого записано понад 150 пісень. Фото 1966 року, у Самбірській лікарні.

Коротко розглянувши історію збирання та вивчення народного багатоголосся, досі не можемо зрозуміти основної причини відсутності його записів. Цікаво проаналізувати висловлювання Ф. Колесси та інших фольклористів про розвиток народного багатоголосся в Західних областях України і робити разом з ними певні висновки.

У своїй розвідці „Народний напрям в творчості М. Лисенка“ (1913) Ф. Колесса писав: „В Галичині дотепер бодай ніким не записано підголосків“.

Ранній Людкевич також висловлювався про те, що підголоски належать до винятків.

Відомий український музикознавець М. Грінченко у своїй праці „Історія української музики“ (1922, стор 83), писав: „... Давні ж пісні, безперечно, були гомофонні (одноголосні) - принаймні, нема жодних даних, що вказували б нам на гармонічну конструкцію давних народних пісень“.

Точку зору М. Грінченка поділяв К. Квітка. Він висловив здогад про те, що на початку XIX століття народне багатоголосся не було поширене, оскільки про нього майже не згадується у фольклористичних працях того часу. Подібні висловлювання щодо походження народного багатоголосся зустрічаються і в інших працях К. Квітки.

Ще раніше свої спостереження висловив Л. Куба в статті „На Галицькій Русі“ (1887): „Основне, що мене прикро вразило, було те, що на Галицькій Русі не плекають такого хорошого багатоголосного співу, як на Русі (це стосується, як я пізніше довідався, і Підкарпатської Русі)“. („Л. Куба про Україну“, стор. 150)

На нашу думку, ті ранні свідчення суперечать припущенню про народне багатоголосся. Підтвердженням може служити наукова праця доктора О. Ельшека.

Отже, селу Одрехова був властивий багатоголосий спів. Як розвивалося багатоголосся і чому ніхто з фольклористів не дав на це питання чіткої відповіді - невідомо. Фольклорист-композитор Л. Яценко висловив таку думку: „Картина еволюції народного багатоголосся в Західних областях України постає досить виразно. Зіставляючи сучасні наукові дані з висловлюваннями або записами Ф. Колесси, Ст. Людкевича та інших дослідників фольклору, можна зробити висновок про те, що багатоголосся в цих областях розвинулося, в основному, протягом 50-60 років і

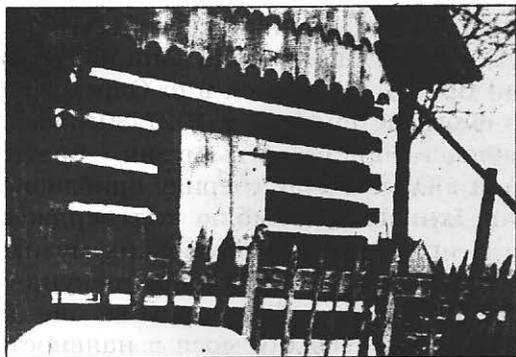
продовжує інтенсивно розвиватись, охоплюючи все нові й нові території." („Українське народне багатоголосся“ ст. 25, Київ, Видавництво Академії наук України, 1962). Але це твердження не може стосуватися пісень села Одрехови, бо відбулося переселення. Багатоголосся було тут і раніше.

Вчений-фольклорист др. Оскар Ельшек з Братислави, на відміну від українських вчених-дослідників, в своїй праці „Народний багатоголосний спів в Європейських музичних культурах“^{*} переконливо доказав, що в окремих районах Карпатської смуги, як і в Північній Словаччині, побутує багатоголосся: „Ми не вважаємо, що розширилися області багатоголосного співу, але докорінно розширилися наші знання про нього“. Вчений розробив цілу систему, вірніше своєрідну власну класифікацію європейського багатоголосся, зробив конкретні висновки і проаналізував пісенну поліфонію всіх країн і окремих областей. В його праці читаємо: „Ми торкнулися Європейського і Карпатського багатоголосся з цієї причини, щоб краще зрозуміти і класифікувати багатоголосний спів в Словаччині. Словаччина, по суті, є винятковим територіальним островом в середині Європейської округи, тому що ні на Полудні Венгрії, ні в Північно-Західній Моравії і Чехії, ні на Південному Сході Румунії народний багатоголосний спів не існує! А на Півночі, в Польщі багатоголосся розповсюджене лише у вузькій смузі Підгалля і Східних Карпат. (А отже і село Одрехова, що поруч з Словацьким кордоном і входить у цю смугу Підгалля – І.М.). Стиль, переважно, гомофонно-поліфонічний; техніки - паралелізм, гармонія, варіювання, полімелодика, підголоски (ст. 2,8)“.

Ми не вважаємо за самоціль дати вичерпний аналіз та класифікацію багатоголосся села Одрехови. Нашим обов'язком є констатувати факт існування цього явища. Не розглядаємо також питання походження народного багатоголосся, не досліджуємо, як відбувався цей багатогранний процес, бо він пов'язаний з різними джерелами, із взаємовпливами факторів як суто музичних, так й історичних та соціально-побутових.

Із всієї збірки пісень с. Одрехови ми подаємо 30 зразків багатоголосся: 15 обрядових пісень і 15 інструментальних мелодій.

^{*} Народное многоголосное пение в европейских музыкальных культурах. Др Оскар Эльшек, кандидат наук, Братислава. Машинопис, 16 с.

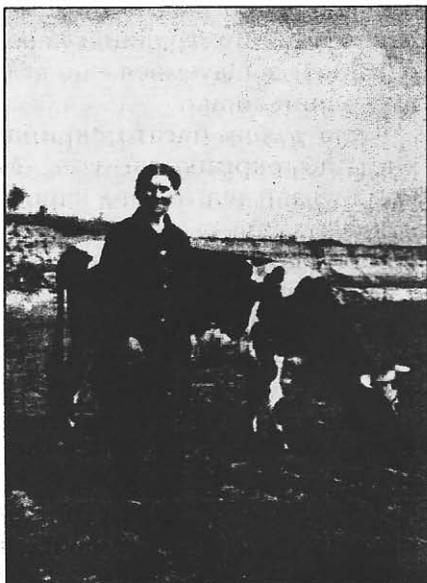

*Хата Майчиків в Одрехові під час
воєнного лихоліття. 1944 р.*

певними традиціями народу, знаходимо найчастіше джерело поліритмії і поліфонії. Йдеться про весільний обряд, коли дружки співають свою пісню, залицяльну чи іншу, теж жартівливу, а дружки - ще іншу, часом навіть в іншій тональності, до того ж весільні музики ведуть свою мелодію. Цей вид багатоголосся не спонтанний, а імпровізаційний і дуже барвистий, залежно від обширу весілля і кількості виконавців. Принцип поліфонічного співу полягає в тому, що кожна група голосів чітко веде свою мелодію. Таке багатоголосся в 20-30 роки без спеціальної технічної апаратури зафіксувати було складно, навіть для фахівців з певною музичною освітою. Мабуть, багатоголосся існувало, відсутніми були лише засоби його відтворення. Частково може нам допомогти, чи засвідчити наше твердження і відповідна весільна світлина з 1908 року (с. 30) на якій бачимо

Ми не вносимо в цей розділ пісень з багатоголоссям гетерофонічного типу, їх дуже багато у збірці і зустрічаються у різних модифікаціях.

Нас цікавлять структури та виконавський стиль багатоголосних пісень поліфонічного та поліритмічного складу. Як ми вже згадували, в обрядових піснях, особливо весільних, пов'язаних з

*Мати композитора
Катерина Майчик. 1969 р.*

7 сільських музик с. Одрехови: 2 перші скрипки, секунд, флейта, труба, кларнет і контрабас. Є підстава думати, що вони не грали в унісон. Ще одне свідчення про багатоголосся в с. Одрехова - кілька платівок, які видала фірма „Columbia“ у 1927-30 роках. На них зафіксована виконавська майстерність музик - братів Голютяків-Кузянів, які виїхали з Одрехови в Америку приблизно в 1898-1900 роках. Склад їхнього ансамблю підтверджує характерну для цього часу комплектацію одрехівських музик: сольний кларнет in „С“, тобто „прімас“, скрипка, секунд і контрабас*. Крім факту існування в селі Одрехова ще й інструментального багатоголосся, пересвідчуємося в наявності віртуозного кларнетиста.

Найбільш поширеним видом багатоголосся в с. Одрехова були весільнообрядові, залицяльні, пастуші, парубоцькі пісні та інструментальна музика.

Народне багатоголосся с. Одрехови мало глибоко етногенетичний характер і самобутню специфіку, сформовану на основі давніх і міцних традицій хорového співу. З історії с. Одрехова* (в рукописі) довідуємося, що у 1852 році в селі були шкільний та церковний хори.

Було також багато скрипалів-самоуків, що мали природний хист до скрипкової гри. Музиканти Одрехови споконвіку мандрували від одного карпатського села до іншого, сприяючи популяризації своїх мелодій в різних околицях. Серед них було немало віртуозів народної скрипкової гри. Вони організовували власні капели, до складу яких входили музики, що грали на різних інструментах. Керував капелою так званий „прімас“, що переважно в лемківському оркестрі грав на кларнеті. Часом це був музикант, що грав на першій скрипці. Рідко хто з музикантів знав ноти. Обдаровані феноменальною музикальністю, вони грали все зі слуху, надаючи творам імпровізаційного і рапсодичного характеру.

Наші спостереження не вичерпні, а запис пісень Одрехови - мізерна частина того, що втрачене назавжди.

* Часом: два кларнети, дві скрипки, скрипка-секунд і контрабас.

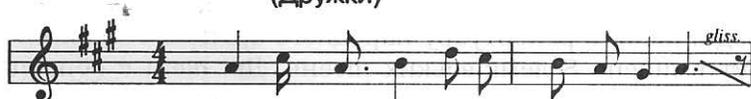
* „Одрехова в минулому“. І. Майчик. Книжка в рукописі 100 с. з ілюстраціями.

Останньою збіркою з лемківської тематики, яка вийшла друком у виданстві „Музична Україна“, були „Українські народні пісні“ з репертуару народного артиста України О. Врабеля. Тут вміщено 8 лемківських пісень. Дві пісні в обробці відомого українського композитора В. Барвінського відзначаються майстерністю обробок: „По садочку ходжу“ і „Там на горі два дубики“. Високий професійний рівень обробки пісні „Моя мила, премила“ запропонував М. Ревуцький. Автором мелодичної та дуже відомої обробки, пісні „Ой, співаночки мої“ був Ст. Людкевича. До збірки увійшла відома сьогодні пісня в обробці Д. Задора „Пішов Іван в полонинку“ та інші пісні. Ця збірка цінна тим, що всі обробки пісень дуже талановиті, фольклорна основа фахово опрацьована, і найголовніше – більшість пісень раніше ніде не була надрукована.

На жаль, це була остання друкована збірка. Глибинний фольклор лемків чекає свого справжнього і неминучого відродження.

Весільна, жартівлива

(Дружки)

Ма-ла-м си фра-ї-ра фу-я-ре-ша,

што ро-бив фу-яр-кы до ма-ре-ша,

на фу-яр-ці ду-ду, ду-ду,

ма-ла-м си фра-ї-ра юж не бу-ду.

* Підголосок

Співайте, дівчата

(дружки і свашки)

Помірно

Спі-вай-те дів-ча-та,

спі-вай-те ве - се-ло, же-бы нам ся

фай - ні гос - по-дар - ство ве - ло.

Ей, дівчата, дівчата...

(Парубоцька)

Чоловічі
голоси

Ей, дів-ча-та, дів-ча-та ко-рот-ко-го

ста - ну. Ей хто-ж вас бу - де лю - бив,

як я пе - ре - ста - ну?

Газдівська

Rubato

Чоловічі
голоси

Ей, тра - вич - ка зе - ле - на, ей, за - зе -

Ей, ей,

gliss.

ле - ні - ла - ся. Ей, фре - ї - роч - ка мо -

ей

* Підголосок

я, ей та за чер - ве - ні - ла - ся.

Весільно-обрядова

(Дружки і дружби)

жіночі С.
голоси А.

Бу-вай - те здо ро - ві, - мо - ї

Т.

Гей на ши ро-кій ме -

чоловічі
голоси

Б.

то - ва - риш - ки што зме си хо -

джы, ей гру - ша ко-на - рис - та,

ди - ли ра-зом . на о - ріш

юж ся по - хи - ли ла ей до - ед - на го-луз -

ки. Што-зме си хо - ди - *gliss.*

ка, юж ся по - хи - ли ла, ей до - єд-

ли ра-зом на о - ріш - ки.

на го-луз - ка.

Повідов єс же мя возмеш

(дружка)

Помірно

Жіночі
голоси

C.
A.

По - ві - дов єс, же мя воз - меш як на го - рі

жы - то выж - неш. А ты вы - жов

1.2.

и по - ко - сив, до ме - не - с ся не зго - ло - сив.

Весільно-обрядова

(Жіночі голоси. Перед самим шлюбом)

Повільно, широко

По - зе - рай па - ні - мат - ко,

по - зе - рай па - ні - мат - ко

ци ся ви - ют він - ці глад - ко,

ци ся ви - ют він - ці глад - ко.

Весільне багатоголосся

(Ей, зозуленько)

Помірно

Жіночі

С.
А.

Ей зо - зу - лень - ко,

Чоловічі

Т.
Б.

По - ві - да - ли ци - га

ста - вай ра - нень - ко
ноч - ки, ей же я не мам фре - ї - роч - ки. А я

же - бис си ку - ва - ла, же - бис си ку - ва - ла,
ма - ю фре - ї - роч - ку ей, пе - ре - ху - сти на я - роч -

на ро - су зра - ня.
ку.

Весільно-обрядова

(Коли закінчується весілля)

Жваво

Жіночі

Чоловічі

Ве - сіл - ля ся кін - чыт, бі - да ся
Ве - сіл - ля ся кін - чыт, бі - да ся за - чы - нат,

за - чы - нат, а мо - ло - да пла - че, же юж не вы -
а мо - ло - да пла - че, же юж не вы - тры - мат!

тры - мат! Ве - сіл - ля ся кін - чыт, бі - да ся
Ве - сіл - ля ся кін - чыт, бі - да

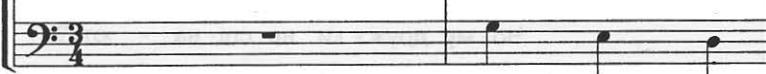

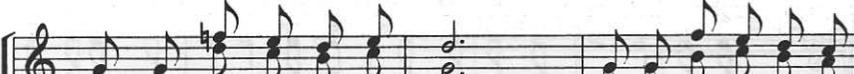
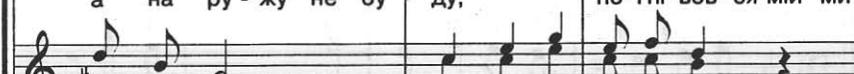
за чы - нат, а мо - ло - да пла - че, же юж не вы - тры - мат!
ся за чы - нат, а мо - ло - да пла - че, не вы - тры - мат!

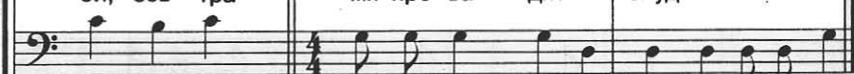

Дружки і дружби

Помірно

C. На ле - ли - ю во - ду ли - ю,
T. Дне - с мій день,
Б.

 а на ру - жу не бу - ду, по - гні - вов - ся мій ми
 дне - с мій день, дне - с мо - я го - ди на,

 лень - кий, я про - си - ти не бу - ду!
 ей, зов - тра мя про - ва - дят як блуд - но - го си на.

Весільна

Жваво, жартівливо

жіночі
голоси

Та - кий мі ся

чоловічі
голоси

Чо - му друж - ки не спі - ва - ють?

за - ли цяв што на - га - виць по - зичав, не - пі - ду я

Бо за - рід - ки зу - бима - ють.

Тре - ба ті - сто

за ньо - го на - га - ви ці не йо - го

за - мі - си ти друж - кам зу - би за - лі - пи - ти!

Ой, знати, знати

(дружки)

Помірно

Жіночі
голоси

Ой зна - ти, ой зна - ти,

The first system of musical notation consists of two staves. The upper staff is a vocal line in treble clef with a key signature of two sharps (F# and C#) and a 3/4 time signature. It contains the lyrics "Ой зна - ти, ой зна - ти," with notes corresponding to the syllables. The lower staff is a piano accompaniment line in treble clef with the same key signature and time signature, featuring a simple harmonic accompaniment.

кот - рий хлоп же - на - тий.

The second system continues the musical notation. The vocal line has the lyrics "кот - рий хлоп же - на - тий." The piano accompaniment continues with a steady rhythmic pattern.

І - де го - рі се-лом. І - де го -

The third system continues the musical notation. The vocal line has the lyrics "І - де го - рі се-лом. І - де го -". The piano accompaniment continues with a steady rhythmic pattern.

рі се-лом, як тот пес куд - ла - тий.

The fourth system concludes the musical notation. The vocal line has the lyrics "рі се-лом, як тот пес куд - ла - тий." The piano accompaniment continues with a steady rhythmic pattern.

Весільна

(Дружби і дружки)

Помірно, ходю

Жіночі
С. А.

Чоловічі
Т. Б.

Сі - дит дів - на

Друж - ба, друж - ба, дай го - рив -

за сто - ли ком як ру - жо - вий квіт. За - пла - ка - ло

ки, бо ту и - дут

чо - рні оч - ка, за - пла - ка - ло чо - рні оч - ка

три фре - їр - ки єд - ной

змі - нив му ся світ. За - пла -

гань - на, дру - гой мань - на,

ка - ло чо - рні оч - ка, за - пла - ка - ло

тре - тей дів - на об - тар - гань -

чо - рні оч - ка змі - нив му ся світ

на.

Скаров єс мя, Боже

(Побутова)

1. Ска - ров єс мя, Бо - же, ска - ров єс мя ду - же:

Дов єс мі та - ко - го, што пи щав - ки стру - же.

2. Што пищавки струже,
По селах розносить.
Сам наїсть, сам нап'є,
А мі не приносить.

Горіла липка (танок зі співом)

Платівка ф-ми "Колумбія" видано 1927р.

Виконавці - Голютяки-Кузяни Розшифрував Остап Майчик

Швидко

Кларнет
I Скрипка
Секунд скрипка

Бас

У 12-му такті вступає ще одна скрипка.

First system of a piano score. The right hand (treble clef) features a melodic line with eighth and quarter notes, while the left hand (bass clef) provides a steady accompaniment of quarter notes. The key signature is one sharp (F#).

Second system of the piano score. The right hand continues the melodic line with some sixteenth-note passages. The left hand maintains the quarter-note accompaniment. The key signature remains one sharp.

Third system of the piano score, concluding the piece. The right hand has a final melodic flourish. The left hand ends with a few quarter notes. The key signature is one sharp.

Обрядовий

В темпі вальсу

Fourth system of the piano score, starting a new section. The right hand (treble clef) has a more active melodic line with eighth notes. The left hand (bass clef) has a more complex accompaniment with chords and eighth notes. The key signature is one sharp, and the time signature is 3/4.

First system of a piano score in G major. The right hand features a melodic line with eighth and sixteenth notes, while the left hand provides a steady accompaniment of chords and single notes.

Second system of the piano score. The right hand includes a sixteenth-note arpeggiated figure and a triplet of eighth notes. The left hand continues with a consistent accompaniment pattern.

Third system of the piano score. The right hand features a triplet of eighth notes and a sixteenth-note arpeggiated figure. The left hand maintains the accompaniment.

Fourth system of the piano score. The right hand includes a sixteenth-note arpeggiated figure and a triplet of eighth notes. The left hand continues with the accompaniment.

Одрехівський танок (Юж ся оженив)

Платівка ф-ми "Колумбія" видано 1927р.і

Виконавці - Голютяки-Кузяни Розшифрував Остап Майчик

Швидко

Кларнет
Скрипка
Секунд
скрипка

Контрабас

The first system of musical notation consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a 2/4 time signature and a key signature of one sharp (F#). It contains a melodic line with eighth and sixteenth notes, including a triplet of eighth notes. The lower staff is in bass clef and provides a harmonic accompaniment with chords and single notes.

The second system continues the piece with similar melodic and harmonic patterns. It features a repeat sign at the end of the system, indicating a return to a previous section.

The third system shows a more complex melodic line in the upper staff, with sixteenth-note runs and chords. The lower staff continues with the accompaniment.

The fourth system concludes the piece with a first ending (marked '1.') and a second ending (marked '2.'). The first ending leads back to an earlier part of the music, while the second ending provides a final resolution.

Гайдуцкий

Дуже швидко

The first system of the musical score consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a time signature of 2/4. It begins with a whole rest, followed by a series of chords and eighth notes. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature, featuring a rhythmic accompaniment of eighth notes and chords. There are two accents (>) above the first two notes of the second measure in the upper staff.

The second system continues the piece with two staves. The upper staff features a melodic line with eighth notes and chords, including a triplet of eighth notes. The lower staff provides a steady accompaniment of eighth notes and chords. A repeat sign is present at the end of the system.

The third system consists of two staves. The upper staff has a melodic line with eighth notes and chords, marked with a first ending bracket labeled '1.2.'. The lower staff continues the accompaniment with eighth notes and chords. The system concludes with a double bar line and repeat signs.

The fourth system consists of two staves. The upper staff features a melodic line with eighth notes and chords, including a triplet of eighth notes. The lower staff provides a steady accompaniment of eighth notes and chords. There are accents (>) above the first two notes of the first measure in the upper staff.

1. зак.

This system of music is written for piano in G major (one sharp) and 2/4 time. It consists of two staves. The right-hand staff features a melodic line with eighth and sixteenth notes, including a first ending bracket labeled '1.' and a final measure marked 'зак.' (coda). The left-hand staff provides a harmonic accompaniment with chords and moving bass lines.

Одрехівський Старосвідський (Грالی Ваніки)

Швидко
gliss.

This system continues the piece in 2/4 time. The tempo is marked 'Швидко' (Allegro) and the first measure includes the instruction 'gliss.'. The right-hand staff has a more active melodic line with sixteenth-note runs and slurs. The left-hand staff continues with a steady accompaniment of chords and eighth notes.

The third system shows the continuation of the piano accompaniment. The right-hand staff has fewer notes, often playing chords or single notes, while the left-hand staff maintains a consistent rhythmic pattern with eighth-note accompaniment.

The final system of the piece. The right-hand staff concludes with a few final notes and rests, while the left-hand staff finishes with a series of chords and eighth notes, ending with a double bar line.

Дружбівський

В темпі вальсу

The first system of the musical score is in 3/4 time with a key signature of one sharp (F#). The tempo is marked 'В темпі вальсу' (In waltz tempo). The dynamic marking is *mf*. The right hand features a melody of eighth notes, while the left hand provides a harmonic accompaniment of chords.

The second system continues the piece. The right hand has a melodic line with some notes beamed together, and the left hand continues with chordal accompaniment.

The third system begins with a double bar line. The dynamic marking changes to *f*. The right hand plays a series of chords, and the left hand continues with a steady accompaniment.

The fourth system concludes the piece. It includes a first ending bracket labeled '1.2.' above the right-hand staff. The right hand has a melodic line that ends with a repeat sign, and the left hand provides the final accompaniment.

Весільно-обрядовий

Записав Остап Майчик

Повільно

The first system of musical notation is in 4/4 time with a key signature of two sharps (F# and C#). The right hand features a melodic line with a sixteenth-note triplet marked with a '6' and a slur. The left hand provides a harmonic accompaniment with sustained chords and moving bass lines.

The second system continues the melodic and harmonic development. The right hand has a more active melodic line with eighth and sixteenth notes. The left hand maintains a steady accompaniment with chords and single notes.

The third system concludes the piece. It features a five-note melodic run in the right hand marked with a '5' and a slur. This is followed by a crescendo ('cresc.') and a fortissimo ('f') dynamic marking, leading to a final chordal cadence. The left hand continues with a rhythmic accompaniment.

* Перед шлюбом

Обертаний

Дуже швидко

The musical score is written for piano in D major (two sharps) and 2/4 time. It consists of four systems of music. The first system begins with a treble clef staff containing a series of chords and a melodic line with a trill-like figure, and a bass clef staff with a steady eighth-note accompaniment. The second system continues the piece, featuring a repeat sign in the bass staff. The third system shows further melodic development in the treble staff. The fourth system concludes with a first ending ('1.') and a final cadence ('зак.'). The tempo marking 'Дуже швидко' is placed above the first system.

Шалений

Дуже швидко

First system of the musical score for 'Шалений'. It features a grand staff with treble and bass clefs. The key signature has two sharps (F# and C#), and the time signature is 2/4. The piece begins with a forte (*f*) dynamic. The right hand plays chords with accents, while the left hand plays a steady eighth-note accompaniment.

Second system of the musical score for 'Шалений'. The right hand continues with accented chords, and the left hand maintains the eighth-note accompaniment.

Third system of the musical score for 'Шалений'. The right hand has a melodic line with accents, and the left hand continues the accompaniment. The system concludes with a double bar line.

Весільний обрядовий

Дуже швидко

First system of the musical score for 'Весільний обрядовий'. It features a grand staff with treble and bass clefs. The key signature has two sharps (F# and C#), and the time signature is 2/4. The piece begins with a forte (*f*) dynamic. The right hand plays chords with accents, while the left hand plays a steady eighth-note accompaniment.

The first system of the musical score consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. It begins with a quarter note G4, followed by a double bar line and a first ending bracket. The first ending contains a dotted quarter note G4, a quarter note A4, and a quarter note B4. The second ending contains a dotted quarter note G4, a quarter note A4, and a quarter note B4. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. It features a steady accompaniment of quarter notes: G2, B1, D2, and F#2.

The second system of the musical score consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. It begins with a quarter note G4, followed by a double bar line and a first ending bracket. The first ending contains a dotted quarter note G4, a quarter note A4, and a quarter note B4. The second ending contains a dotted quarter note G4, a quarter note A4, and a quarter note B4. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. It features a steady accompaniment of quarter notes: G2, B1, D2, and F#2.

Одрехівський
(Вивертаний)

Дуже швидко

The third system of the musical score consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. It begins with a quarter note G4, followed by a double bar line and a first ending bracket. The first ending contains a dotted quarter note G4, a quarter note A4, and a quarter note B4. The second ending contains a dotted quarter note G4, a quarter note A4, and a quarter note B4. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. It features a steady accompaniment of quarter notes: G2, B1, D2, and F#2.

The fourth system of the musical score consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. It begins with a quarter note G4, followed by a double bar line and a first ending bracket. The first ending contains a dotted quarter note G4, a quarter note A4, and a quarter note B4. The second ending contains a dotted quarter note G4, a quarter note A4, and a quarter note B4. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature. It features a steady accompaniment of quarter notes: G2, B1, D2, and F#2.

The first system of the musical score consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. It features a melody of chords and eighth notes. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature, providing a harmonic accompaniment of chords and eighth notes.

The second system of the musical score consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. It features a melody of chords and eighth notes. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature, providing a harmonic accompaniment of chords and eighth notes. The system includes a first ending bracket labeled '1.' and a fermata over the final notes, with the word 'зак.' (finis) written above the staff.

Дрымбак
(Старосвідський танець)

The third system of the musical score consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. It features a melody of chords and eighth notes. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature, providing a harmonic accompaniment of chords and eighth notes. The tempo marking 'Помірно' (Moderato) is written above the staff.

The fourth system of the musical score consists of two staves. The upper staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. It features a melody of chords and eighth notes. The lower staff is in bass clef with the same key signature and time signature, providing a harmonic accompaniment of chords and eighth notes.

The first system of the musical score is written for piano. It consists of two staves: a treble clef staff and a bass clef staff. The key signature is one sharp (F#). The treble staff features a melodic line with eighth and sixteenth notes, including some beamed sixteenth notes. The bass staff provides a harmonic accompaniment with chords and moving lines.

Старосвідський

(Грالی Ваніки)

Помірно

The second system of the musical score continues the piece. It features a treble clef staff with a complex rhythmic pattern of eighth and sixteenth notes, and a bass clef staff with a steady accompaniment of chords.

The third system of the musical score shows further development of the melody and accompaniment. The treble staff has a melodic line with some rests, while the bass staff continues with a consistent harmonic support.

The fourth system of the musical score concludes the piece. It features a final melodic phrase in the treble staff and a corresponding accompaniment in the bass staff.

Одрехівський танок

Платівка ф-ми "Колумбія" видано 1927р.

Виконавці - Голютяки-Кузяни Розшифрував Остап Майчик

Швидко

Кларнет
I Скрипка
II Секунд
2-а скрипка

Контрабас

The first system of the musical score consists of five staves. The top staff is for the Clarinet, and the four staves below it are for the Violins I, Violins II, Viola, and Contrabass. The music is in 4/4 time with a key signature of two sharps (F# and C#). The tempo is marked 'Швидко' (Allegro). The first two measures show the main melodic line in the clarinet and a rhythmic accompaniment in the lower strings.

The second system of the musical score continues the piece. It features the same instrumentation as the first system. The melodic line in the upper staves becomes more active, with eighth and sixteenth notes, while the lower staves provide a steady rhythmic accompaniment.

The third system of the musical score continues the piece. The melodic line in the upper staves features more complex rhythmic patterns, including sixteenth-note runs. The lower staves maintain the rhythmic accompaniment.

The fourth system of the musical score concludes the piece. The melodic line in the upper staves ends with a final flourish, and the lower staves provide a concluding rhythmic accompaniment.

First system of musical notation. The treble clef staff contains a melody with eighth and sixteenth notes, including a triplet. The bass clef staff provides a simple harmonic accompaniment with quarter notes. The key signature has two sharps (F# and C#).

Second system of musical notation. The treble clef staff continues the melody with more complex rhythmic patterns. The bass clef staff continues with a steady accompaniment. The key signature remains two sharps.

Third system of musical notation. The treble clef staff features a melodic line with slurs and accents. The bass clef staff maintains the accompaniment. The key signature is two sharps.

Fourth system of musical notation. The treble clef staff concludes the piece with a final melodic phrase. The bass clef staff ends with a simple accompaniment. The key signature is two sharps.

Одрехівська полька

Платівка ф-ми "Колумбія" видано 1927р.

Виконавці - Голютяки-Кузяни Розшифрував Остап Майчик

Швидко

I кларнет
II кларнет
I скрипка
Секунд
скрипка

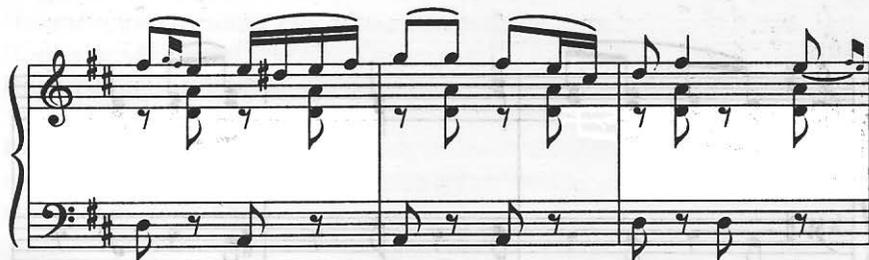
Контра-
бас

The first system of the score is for woodwinds and strings. It consists of two staves. The upper staff is for woodwinds (I and II clarinet, I and II violin) and the lower staff is for the double bass. The music is in 2/4 time, key of D major, and marked 'Швидко' (Allegretto). The woodwinds play a rhythmic melody of eighth notes, while the strings provide a steady accompaniment of quarter notes.

The second system of the score is for piano accompaniment. It consists of two staves. The upper staff is for the right hand and the lower staff is for the left hand. The music is in 2/4 time, key of D major. The right hand plays a rhythmic melody of eighth notes, while the left hand provides a steady accompaniment of quarter notes.

The third system of the score is for piano accompaniment. It consists of two staves. The upper staff is for the right hand and the lower staff is for the left hand. The music is in 2/4 time, key of D major. The right hand plays a rhythmic melody of eighth notes, while the left hand provides a steady accompaniment of quarter notes.

The fourth system of the score is for piano accompaniment. It consists of two staves. The upper staff is for the right hand and the lower staff is for the left hand. The music is in 2/4 time, key of D major. The right hand plays a rhythmic melody of eighth notes, while the left hand provides a steady accompaniment of quarter notes.

Танок з приспівками: називався "На поділлю білий камінь"

Рекрут

Розшифрував Остап Майчик

Швидко

I кларнет
II кларнет
Контра-бас

Старосвідський

(муз. Ваніки)

Помірно

The first system of the musical score is written in 2/4 time. The treble clef staff contains the melody, starting with a quarter rest, followed by a quarter note G4, a quarter note A4, a quarter note B4, a quarter note C5, a quarter note B4, a quarter note A4, and a quarter note G4. The bass clef staff provides a harmonic accompaniment with chords. A fermata is placed over the final G4 note in the treble staff. A triplet of eighth notes (G4, A4, B4) is indicated by a '3' above the notes.

The second system of the musical score continues the piece. The treble clef staff features a melody with eighth and quarter notes. A first ending bracket labeled '1.' spans the final two measures of the system. A second ending bracket labeled 'зак.' (finale) spans the final two measures. The bass clef staff continues with harmonic accompaniment. A fermata is placed over the final G4 note in the treble staff.

ЗМІСТ

Про Одрехову. Від упорядника	3
Вступ	14
Географія. Геологія	15
Рослинність	17
Тваринний світ	17
Назви	18
Люди	21
Віра	23
Звичаї	28
Хрестини	42
Похорони	42
Святий Вечір	43
Побут	50
Історія	54
Священики	108
Війти	109
Вчителі	109
Назви одрехівських гір, піль, пасовищ і лісів	110
Королівські привілеї села Одрехови	113
Передмова з книжки «Акти села Одрехова»	116
Іван Майчик. Лемківський музичний фольклор на основі друкованих збірок та музичного матеріалу села Одрехови	133
Музичні приклади Одрехівського багатоголосся	154

